

EESTI RAHVASTIK TAANI HINDAMISRAAMATUST TÄNAPÄEVANI

ESTONIAN POPULATION
from
Liber Census Daniae
up to nowadays

Mare Ainsaar

EESTI RAHVASTIK
TAANI HINDAMISRAAMATUST
TÄNAPÄEVANI

**EESTI RAHVASTIK
TAANI
HINDAMISRAAMATUST
TÄNAPÄEVANI**

ESTONIAN POPULATION
from
Liber Census Daniae
up to nowadays

Mare Ainsaar

**TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS**

Keeletoimetaja Leelo Jago

Kaane kujundanud Lemmi Koni

© Marc Ainsaar, 1997
ISBN 9985-56-244-5

Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda
Tiigi 78, EE2400 Tartu
Tellimus nr. 167.

Eessõna

Selle raamatu kaante vahele on püütud ühendada ajalugu, demograafia, sotsioloogiat, statistikat.

Raamatu kirjutamise idee sündis sotsioloogia- ja sotsiaaltööüliõpilaste rahvastikualastest kirjutistest ning oli esialgu mõeldud tulevaste tudengite õpingute kergendamiseks. Olgu siinkohal toodud algupärandi autorite nimed: Ave Grauberg (kuni 1900), Dagmar Narusson (1900–1934), Kersti Raadik (1934–1950), Sigrid Tõrvik (1950–1989) ja Agnes Valgiste (1989–1995). Toimetamise käigus peatükkide sisu ja maht muutus, autorite tekstid vahetasid asukohti ja ajastuid ning tulemuseks on mahukas, kuid kaugeltki veel mitte täiuslik pilt Eesti rahvast läbi aja.

Tegemist pole esimese kokkuvõttega Eesti rahvastiku arengujoontest. Ka on selle raamatu koostamisel olnud suureks abiks Kalju Laasi, Heldur Palli, Raimo Pullati ja Sulev Vahtre raamatud ning Ene-Margit Tiidu, Kalev Katuse, Allan Puuri, Lembit Tepi jt. artiklid.

Kahjuks on viimaste kokkuvõtvate raamatute kirjutamisest möödunud aastakümneid ning vajadus statistilisi andmeid koondava allika järele ilmne. Raamatu suurimaks väärtuseks ongi vast arvukad joonised ning tabelid, mis peaksid ärgitama edasi mõtlema.

Suur tänu Heldur Pallile, Kalev Katusele ja Maimu Veskele kasulike nõuannete ja koostöö eest selle raamatu valmimisel.

Mare Ainsaar

Sisukord

Eesti rahvastik aastani 1900	11
Eesti rahvastik aastail 1900–1934	33
Eesti rahvastik aastail 1934–1950	45
Eesti rahvastik aastail 1950–1989	54
Eesti rahvastik aastail 1989–1995	70
 Lisa 1. Eesti rahvastiku statistika 1919–1995. <i>Population statistics 1919–1995</i>	 85
Lisa 2. Eesti rahvastiku statistika 1919–1995. <i>Population statistics 1919–1995</i>	87
Lisa 3. Sündimus ja suremus. <i>CBR and CDR</i>	89
Lisa 4. Eeldatav eluiga sünnil. <i>Life expectancy at birth</i>	90
Lisa 5. Administratiivsed muutused 1990–1994. <i>Administrative changes 1990–1994</i>	91

Joonised

1. Rahvaarv Eesti praegusel territooriumil 1200–1997. <i>Population in current territory of Estonia 1200–1997</i>	13
2. Suremistõenäosus 14. sajandil ja 1986–1991 (Tartu linn). <i>Probability of death in the 14. century and 1986–1991 (Tartu town)</i>	17
3. Keskmise eluiga 1900 mõnedes Euroopa riikides. <i>Life expectancy at birth about 1900 in some European countries</i>	18
4. Sündimuse ja suremuse üldkordajad 1690–1990. <i>CBR and CDR in 1690–1990</i>	18
5. Loomuliku iibe näitajad ja neid mõjutanud tegurid Eestimaa kubermangus 1780–1858. <i>Indicators of natural movement in Estonian gubernia</i>	21
6. Abiellumise ajastatus pärast lehestumist Karuse ja Otepää kihelkonnas 18. sajandil. <i>The time of remarriages after death of husband or wife in Karuse and Otepää parishes in the 18. century</i>	23
7. Linnastumine 14. sajandist kuni 1922. aastani. <i>Urbanization from the 14. century up to 1922</i>	30

8. Üle piiri liikumine 1920–1939. <i>Movement beyond the borders 1920–1939</i>	34
9. Oodatav eluiga sünnil 1897–1989. <i>Life expectancy at birth 1897–1989</i>	36
10. Imikusuremus 1922–1995. <i>Infant mortality 1922–1995</i>	38
11. Sünnimuse vanuskordaja Eestis 1934, 1938, 1989 ja Prantsusmaal 1935–1937. <i>ASBR in Estonia 1934, 1938, 1989 and in France 1935–1937</i>	41
12. Naiste abielulisus vanuserühmiti 1897–1970. <i>Share of married women by age 1897–1970</i>	41
13. Lahutuste arv 10 000 abielu kohta 1922–1935. <i>Divorces per 10 000 marriages 1922–1935</i>	42
14. Linnarahvastiku osatähtsus 1930–1940 mõnedes Euroopa maades. <i>Share of urban population about 1930–1940 in some European countries</i>	50
15. Abielud ja lahutused 1922–1994. <i>Marrriages and divorces 1922–1994</i>	51
16. Lõplik sündide arv naise kohta Euroopas ja Ameerikas 1920–1955. <i>Completed fertility rate in Europe and USA 1920–1955</i>	51
17. Vallas- ja vabaabielusündimus 1919–1994. <i>Births from out of wedlock and from commercial unions in 1919–1994</i>	52
18. Suremus 1919–1994. <i>Deaths 1919–1994</i>	53
19. Loomulik- ja rändeiv 1919–1995. <i>Natural and migration increase 1919–1995</i>	54
20. Välisränne 1946–1994. <i>External migration 1946–1994</i>	57
21. Mitte-eestlaste osa maakondade ja linnade rahvastikus 1989. <i>Share of non-Estonians in counties and towns 1989</i>	58
22. Summaarne sündimuskordaja mõnedes Euroopa riikides 1970–1994. <i>TFR in some European countries 1970–1994</i>	61
23. Suremus ja sündimus maal ning linnas 1970–1994. <i>Urban, rural CBR and CDR 1970–1994</i>	62
24. Eestlaste ja mitte-eestlaste summaarne sündimuskordaja 1959–1989. <i>TFR of Estonians and non-Estonians 1959–1989</i>	62
25. Eestlaste ja mitte-eestlaste sündimuse vanusekordajad 1988–1989. <i>ASBR of Estonians and non-Estonians 1988–1989</i>	63
26. Pereplaneerimismeetodite kasutamine naistel põlvkonniti. <i>Use of family planning methods by different woman cohorts</i>	64
27. Keskmine eluiga mõnedes Euroopa riikides 1989–1990. <i>Life expectancy at birth in some European countries 1989–1990</i>	67
28. Imikusuremus mõnedes Euroopa riikides 1950–1990. <i>Infant mortality in some European countries 1950–1990</i>	68
29. Rahvusrühmade arvukuse vähenemine 1989–1994. <i>Decrease of largest ethnic groups in 1989–1994</i>	72

30. Välismigrantide vanus 1991–1994. <i>Age of migrants 1991–1994</i>	73
31. Summaarne sündimuskordaja 1985–1995. <i>TFR 1985–1995</i> (Eesti, Läti ..., 1996).	74
32. Sünnid lapse sünnijärjekorra järgi (%) 1987–1995. <i>Births by parity (%) 1987–1995</i>	75
33. Sünnid lapse järjekorra järgi 1987–1994. <i>Births by parity 1987–1995</i>	75
34. Sünnimuse vanusekordajad 1989–1993. <i>ASBR 1989–1993</i>	76
35. Abordid 1951–1993. <i>Abortions 1951–1993</i>	77
36. Abielude ja lahutuste arv 1000 inimese kohta mõnedes Euroopa maades 1994. <i>Marriages and divorces per 1000 inhabitants in some European countries 1994</i>	79
37. Välispõhjustest tingitud suremus 1970–1995. <i>Some reasons of external deaths 1970–1995</i>	81
38. Oodatav eluiga sünnil 1959–1993. <i>Life expectancy at birth 1959–1993</i>	81

Tabelid

1. Rahvaarv Eestis (tuhandetes) 1200–1959. <i>Population in Estonia (in thousands) 1200–1959</i>	11
2. Rahvastiku vanuskoosseis Eestis (%) 1782–1977. <i>Population age structure (%) 1782–1977</i>	16
3. Vanus esmakordsel abiellumisel vanuserühmiti Karuse ja Otepää kihelkonnas. <i>Age at first marriage by age groups in Karuse and Otepää parishes</i>	22
4. Abielu kestus 18. sajandil Karuse ja Otepää kihelkonnas. <i>The duration of marriage in the 18. century in Karuse and Otepää parishes</i>	23
5. Rahvaarv suuremates linnades 16. sajandist kuni 1922. aastani. <i>Population in bigger towns from the 16. century up to 1922</i>	27
6. Eesti rahvuskoosseis (tuhandetes ja %) 1881–1934. <i>Ethnic composition of Estonia (in thousands and %)</i>	31
7. Surmapõhjused 1930–1934 ja 1990–1994 100 000 elaniku kohta. <i>Causes of death in 1930–1934 and 1990–1994 by 100 000 inhabitants</i>	37
8. Üldine sündimuskordaja Eestis ja mõnedes teistes Euroopa riikides. <i>CBR in Estonia and some other European countries</i>	39
9. Üldine loomuliku iibe kordaja Eestis ja mõnedes teistes Euroopa riikides. <i>Crude natural increase rate in Estonia and some other European countries</i>	39

10. Üldine abiellumuskordaja Eestis ja mõnedes teistes Euroopa riikides. <i>Crude marriage rate in Estonia and some other European countries</i>	42
11. Rahvastiku muutused 1939–1945.	47
12. Koguiibe allikad (tuh.). <i>Sources of population growth (thousands)</i>	55
13. Rahvuslik koosseis (tuhandetes) 1897–1995. <i>Ethnic composition (in thousands) 1897–1995</i>	57
14. Linnaliste asulate ja linnarahvastiku arv. <i>Number of towns and urban population</i>	59
15. Ema vanus lapse sünnil 1951–1990. <i>The age of mothers on the birth of child 1951–1990</i>	60
16. Raseduse vältimine ja abortide arv mõnedes Euroopa riikides 1988. a. <i>Use of contraceptive methods about 1988 in some European countries</i>	64
17. Perekondade koosseis. <i>Household composition</i>	66
18. Enesetapud ja tapmised 1970–1994. <i>Suicides and homicides 1970–1994</i>	69
19. Ränne ja loomulik iive 1989–1995. <i>Migration and natural movement 1989–1995</i>	71
20. Sünnimuse vanusekordajad Eestis ja mõnedes Euroopa maades. <i>ASBR in Estonia and some other European countries</i>	77
21. Esmasabiellujate keskmine vanus. <i>Average age at first marriage....</i>	78
22. Surmapõhjused 100 000 inimese kohta sooti 1990–1994. <i>Death reasons by gender by 100 000 1990–1994</i>	80
23. Oodatav eluiga sünnil. <i>Expectation of life at birth</i>	82
24. Maa- ja linnarahvastiku loomulik liikumine. <i>Natural increase of urban and rural population</i>	83

Eesti rahvastik aastani 1900

Allikad

Andmed Eesti varasema demograafilise arengu kohta on lünklikud ning seda on uurinud valdavalt ajaloolased (Heldur Palli, Raimo Pullat, Sulev Vahtré jt.). Kaudseid viiteid rahva arvukuse kohta kõige varasemast ajast on hangitud peamiselt arheoloogilistelt väljakaevamistelt, maa- ja kinnisvararevisjonide ning kaartide seletusraamatutest. Alates 17. sajandi keskpaigast on Eesti rahvastiku loomulik muutumine dokumenteeritud kirikute meetrikaraamatutes. Hingerevisjonid hõlmasid Eestit alates neljandast Venemaa revisjonist 1782. aastal. Hingerevisjonid (-loendused) ei olnud rahvaloendused tänapäeva mõttes: revisjonid kestsid väga kaua, viimane näiteks neli aastat, kuid oli veelgi pikemaid, loendati ainult juriidilist, mitte tegelikku rahvastikku (vt. Mereste ja Root, 1988). Esimene enam-vähem tänapäevane rahvaloendus toimus Eestis 1867. aastal ning haaras ainult Liivimaa kubermangu linnu. Kogu Eesti rahvastikku hõlmas 19. sajandil kaks rahvaloendust: aastail 1881 ja 1897. Ülevaate Eesti territooriumil elanud inimeste arvust ja andmete allikatest annab tabel 1.

Tabel 1. Rahvaarv Eestis (tuhandetes) 1200–1959. *Population in Estonia (in thousands) 1200–1959.*

Aasta/Year	Rahvaarv Population	Allikas/Source
1200	150–180	Palli, 1996
umbes 1240	100–200	Taani hindamisraamatul põhinev kõige sagedamini kasutatav hinnang, vt. Palli, 1996
	100–140	Palli, 1996
	126–198	Selirand, 1996a
16. saj. keskpaik	155–250	Poola, Rootsi, Taani revisjonide ülevaadet talude ja adramaade arvu kohta, J. Vassara arvutused, vt. Palli, 1973b, lk. 92
1550	250–280	Kuddo, 1993; Tiit, 1993

Tabel 1 (järg)

Aasta/Year	Rahvaarv Population	Allikas/Source
1550	250–300	Tarvel (Eesti talurahva ajalugu I), Palli, 1996
1601	110–135	revisjon ilma sõjaväelasteta, Palli, 1996
1620	100–120	O. Liiv, vt. Palli, 1990, 1996
1620–1625	70–100	Katus, 1990
1630	120	Palli, 1990
1640	120–140	maarevisjonid, Palli, 1996
1695	350–400	O. Liiv, vt. Palli, 1973b; Palli, 1996
1696	350	O. Liiv, vt. Palli 1973b
1698	330	Palli, 1973b
1710	350	Palli, 1996
1712	150–170	Palli, 1990; 1996
1782	490	IV hingerevisjon, Palli 1973b
1795	500	V hingerevisjon
1850	730	Katus, 1990
1858	750	X hingerevisjon
1881	882	Eesti ja Liivimaa rahvaloendus
1897	986	Esimene Venemaa üldine rahvaloendus
	945	1881. aasta rahvaloenduse piirides
1915	1158	1881. aasta rahvaloenduse piirides, Kaufmann, 1967
	1282	esimese Eesti Vabariigi piirides, Kaufmann, 1967
1920	1059	vt. Katus, 1990
1922	1107	rahvaloendus Eesti Vabariigi piirides
	1061	ENSV piirides, Tiit, 1993
	999	1881. aasta loenduse piirides, Tiit, 1993
1934	1126	rahvaloendus Eesti Vabariigi piirides
	1061	ENSV piirides, Tiit, 1993
1945	865	hinnang
	809	ENSV piirides, Tiit, 1993
1959	1197	rahvaloendus, ENSV piirides

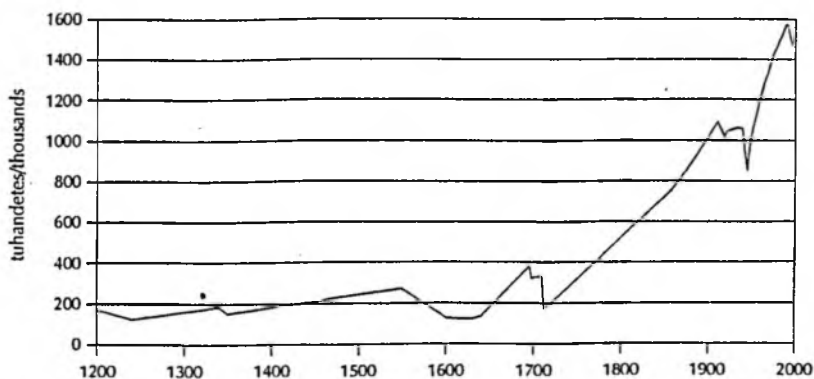
Rahvaarv

Esimene asustusjälg Eesti territooriumil pärineb Pulli asulast 8. aastatuhande keskelt e.m.a. Esialgu paiknesid asulad veekogu ääres. Esimese aastatuhande alguses levis asustus seoses põllunduse arenguga

peaaegu kogu Eesti alale. Tihedamalt oli asustatud rannik, hõredamalt Mandri-Eesti kesk- ja lääneosa. Esimeseks teadaolevaks kriisiperioodiks rahva arvukuses oli arvatavasti 6.–8. sajand (katk). Eesti rahvaarvuks keskmisel rauaajal (5.–10. sajand) on pakutud 40–50 tuhat (Seli-rand, 1996a). Kriitiline pidi olema ka muistse vabadusvõitluse ja Jüri-öö ülestõusu järgne aeg. Kahjuks puuduvad andmed täpsete arvuliste hinnangute andmiseks selle perioodi kohta (Palli, 1973). Kaudsete hinnangute põhjal (Lang ja Ligi, 1991) on oletatud, et aastal 500 e.m.a. võis praegusel Eesti territooriumil elada umbes 7000, aastal 500 m.a.j. 23 000 ja 900. aastal 95 000 inimest (Palli, 1996).

Esimene kindlam teave Eesti rahvaarvu kohta põhineb 1240. aastal **ilmunud Taani hindamisraamatul**, mille kohaselt 21–22 tuhat adramaad võis elatada umbes 100 000–200 000 inimest. H. Palli on pidanud kõige reaalsemaks 150 000–180 000 inimest. Ligi 200-tuhandelist rahvaarvu tuleb pidada tolle aja kohta suureks. Enam-vähem samal ajal hinnatakse rootslaste arvuks 400 000, taanlasi oli 340 000–500 000, norralasi 200 000, leedulasi 120 000–170 000, soomlasi eestlastest umbes kaks korda vähem (Mereste ja Root, 1988; Katus, 1990).

Aastal 1230 elas praegusel Eesti territooriumil umbes 75 000–120 000 inimest. Kõige rohkem kannatasid muistse vabadusvõitluse käigus lõunapoolsemad maakonnad (Palli, 1996). Tõenäoliselt vähenes rahvaarv järgnevate aastakümnete käigus veelgi näljahäda (1315) tõttu ja võitluses võõrvallutajatega.

Joonis 1. Rahvaarv Eesti praegusel territooriumil 1200–1997. *Population in current territory of Estonia 1200–1997.*

Ajavahemikus 1350–1558 rahvaarv kasvas ning 16. sajandi keskpaigaks oli suurenenud 259 000 inimeseni. Seejärel saabus üks kriitilisemaid ajajärke rahva edasikestmisel. Vene—Liivi, Poola—Rootsi sõdade ja nendele järgnenud katkuepideemiatega tagajärjel kahanes rahvaarv 17. sajandi alguseks (1620) võrreldes sõja-eelsega 40% (Palli, 1996).

1620. aastal olid revisjonide andmetel 75% Mandri-Eesti taludest tühjad. Arvatavasti oli tegelik rahvaarv siiski mõnevõrra suurem, kui talude arvestuse järgi võiks arvata, sest osa inimesi oli veel metsas redus. Kõige rängemini olid kannatada saanud tihedamini asustatud ja jõukamad alad: Järvamaa, Tallinna ümbrus, hilisem Viljandimaa ning Tartu- ja Virumaa lääneosa. Tunduvalt väiksemad olid kaotused Saare- ja Hiiumaal, põhjarannikul ning Vene piiri lähedal. Ilmekalt illustreerib Mandri-Eesti olukorda asjaolu, et iga neljas Eesti inimene asus tol ajal Saaremaal (Vahtre ja Piirimäe, 1983). Rahvastiku tiheduse suured erinevused tingisid kohalike talupoegade intensiivse ümberpaiknemise.

1625–1695 kasvas rahvastik kiiresti: kui 1640. aastal hinnati Eesti rahvaarvuks 140 000 inimest (Palli, 1996), siis 1695. aastaks oli rahvaarv, vaatamata 1657. aasta katkule ning Rootsi—Vene sõjale, juba umbes 350 000–400 000 inimest. Kiirele rahvastiku taastumisele aitas oluliselt kaasa sisseränne, kuigi enamuse juurdekasvust andis loomulik iive (Palli, 1990). Vaatamata immigratsiooni soosivale poliitikale moodustasid 17. ja 18. sajandil ligi 90% kogu rahvastikust ja 95–99% maarahvastikust siiski eestlased. Eestis elas ka rootslasi, venelasi, soomlasi, lätlasi, poolakaid, leedulasi ja sakslasi, viimased moodustasid 40–60% linlastest.

17. sajandi lõpus, 18. sajandi alguses tabas Eestit mitu suurt katastroofi, mis pidurdasid uuesti rahva arvukust.

1. Suure nälja tõttu (1695–1697) suri üle 70 000 inimese ehk 20% tolleaegsest rahvastikust (O. Liivi hinnangud, vt. Palli, 1990). Suhteliselt vähem kannatasid linnad, kus oli olemas viljatagavara, ja Saaremaa, kus aitas meri. Leiva asendamiseks kasutati männikoort, samalt, sõnajalgu, urbi, õlgi, aganaid, kärvanud loomi ning isegi laipu. Veelgi suurendas suremust 1697. aasta kevadel puhkenud düsenteeria ja plekilise tüüfuse epideemia (Ligi, 1976).

2. Põhjasõja ajal suri ajavahemikul 1700–1709 sõjategevuse ja nälja tõttu 50 000 inimest (Siilivask, 1996a).

3. 1710–1711 oli Eestis katk. 1709. aastal Hispaanias alguse saanud ning Eestisse Poola kaudu saabunud katk laastas eriti Põhja- ja Lääne-Eestit, näiteks Lääne-Eestis suri 3/4 rahvastikust. Ida-Eesti kannatas vähem, kuid sealgi suri kohati ligi pool inimestest (Siilivask, 1996a). Katku, teiste haiguste ning nälja tõttu suri sel perioodil kokku 170 000–200 000 inimest (Palli, 1990).

Kuna katkust pääsu polnud, alistunud inimesed vaikselt oma saatusele: pesnud end puhtaks, pannud uued riided selga ja jäänud surma ootama. Katku möödumisel hakanud ellujäänud metsast välja tulema ja teisi otsima. Mitmes piirkonnas olid ellu jäänud vaid üksikud perekonnad, kes panid aluse uuele rahvaarvu kasvule (Selirand, 1996d).

17. sajandi lõpuks, enne suurt näljahäda oli rahvaarv jõudnud 350 000–400 000 inimeseni, katku, nälja ja sõja tagajärjel vähenes Eesti rahvaarv 17 aasta jooksul taas umbes poole võrra. 1712. aastal elas Eestis ligikaudu 170 000 inimest.

Pärast sõda hakkas Eesti rahvaarv taas kiiresti kasvama. Kriisist toibumist kiirendasid riiklikud meetmed: maa raske olukorra tõttu andis keskvalitsus mitmesuguseid soodustusi: vähendati makse ja koorimisi, talupojad vabastati nekrutikohustusest Vene armeesse, eestlastest ja lätlastest sõjavangid lasti enne sõja lõppu koju. 1750. aastaks oli rahvaarv saavutanud Rootsi-aegse taseme (Siilivask, 1996a). Oma osa rahvaarvu edasises kiires kasvus oli ka kliima soojenemisel 18. sajandil, mis tagas korralikuma viljasaagi (Vahtre, 1972). Kokkuvõttes kasvas rahvaarv Eesti territooriumil Põhjasõja lõpust kuni 19. sajandi keskpaigani ligi viis korda.

1731.–1732. aastal olid 42% rahvastikust 0–14-aastased. Eluea tõusu tõttu hakkas rahvastiku vanusestruktuur 18. sajandi jooksul muutuma: laste osatähtsus langes aeglaselt (tabel 2). Sotsiaalses struktuuris domineerisid talupojad (92,3%), kuid alates 19. sajandi keskpaigast hakkas nende osatähtsus pidevalt vähenema. 1897. aastaks töötas põllumajanduses juba 62,2%, tööstuses ja ehituses 14,6%, kaubanduses, transpordis, sides ja teeninduses 14,0%; mittetootmissfääris 7,2% rahvastikust (Karjahärm, 1992).

19. sajandi keskelt alates vähenes nii suremus kui sündimus Eestis juba pöördumatult. Algas nn. demograafiline üleminekuperiood. Suremuse ja sündimuse suhteliselt üheaegse languse tõttu polnud üleminekuperioodi aegne rahvastiku kasv Eestis väga suur. Ajavahemikul 1850–1940 suurenes rahvaarv vaid 1,6 korda (Katus, 1990).

Tabel 2. Rahvastiku vanuskoosseis Eestis (%) 1782–1977. *Population age structure (%) 1782–1977.*

Vanus Age	0–9	10–19	20–29	30–39	40–49	50–59	60–
1782	29,6	19,6	15,1	13,1	9,3	5,8	7,5
1881	23,6	19,8	16,6	12,2	10,9	8,8	8,1
1897	22,0	19,1	16,4	14,1	10,5	8,1	9,7
1934	15,2	14,1	18,0	15,4	12,6	10,2	13,8
1970	14,6	14,8	14,4	15,9	13,7	9,8	16,8

Palli, 1990.

* 1782. a. oli vanurite osatähtsus H. Palli hinnangul mõnevõrra väiksem.

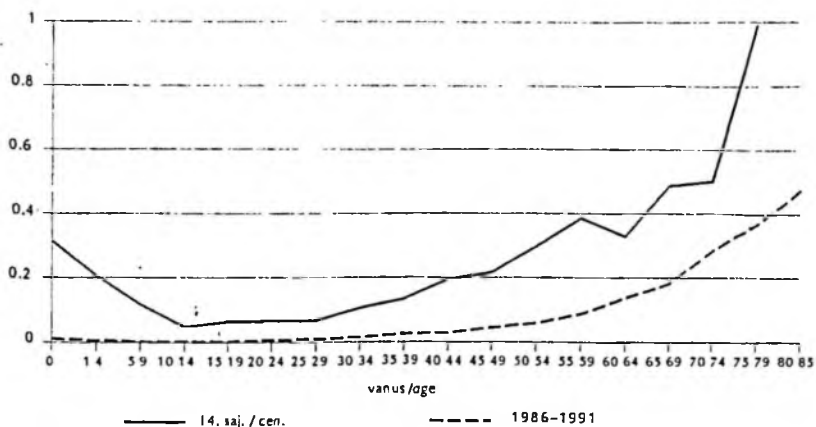
Suremus

Teavet inimeste tervise ja suremuse kohta varasemast ajast on võimalik saada matuste arheoloogilistelt uuringutelt. 1/4–1/3 kogu selle perioodi surmade arvust andis imikusuremus. Näiteks Tartu Jaani kiriku 13.–14. sajandi kalmistu säilinud luustike uurimisel selgus, et 35% maetutest olid nooremad kui aastased lapsed. 49% oli elanud 5-aastaseks, 39% 15-aastaseks (Kalling, 1995).

18. sajandi lõpu Otepää kihelkonna andmel oli imikusuremus juba tunduvalt väiksem. Otepää kirikuraamatute andmetel suri 20% sündinutest enne üheaastaseks saamist, natuke üle poole elas viieaastaseks ja vaid pool sündinutest 15-aastaseks (Palli, 1990). Maa- ja linna-rahvastiku andmete võrdlemisel tuleb olla siiski ettevaatlik, kuna on teada, et ebasanitaarse olukorra ja tihedate inimkontaktide tõttu oli linnades suremus alati kõrgem.

Joonisel 2 on näha erinevused surmade jaotuses vanuserühmiti Tartu linnas tänapäeval ja 14. sajandil.

14. sajandil elasid tartlased keskmiselt 22,6-aastaseks, mis oli mõnevõrra madalam Põhjamaade keskaegsete linnade elanike (24,7–32,2 aastat) ja arvatavasti madalam ka Eesti maainimeste elueast. Kriitilise imiku- ja noorukiea möödudes tõusis oodatav eluiga kiiresti. Nii oli see 20-aastatel juba 57 aastat (Kalling, 1995).

Joonis 2. Suremistõenäosus 14. sajandil ja 1986–1991 (Tartu linn). *Probability of death in the 14. century and 1986–1991 (Tartu town).*

18. sajandi cestimaalased elasid keskmiselt juba 35–40-aastaseks, mis oli näiteks küllalt lähedane sakslaste ja prantslaste tollasele keskmisele elueale (Palli, 1973). Elu paranedes kiirenes inimeste keskmise eluea kasv. 1897. aastaks oli naiste keskmine oodatav eluiga sünnil tõusnud 45,5 ja meestel 41,9 aastani (Katus ja Puur, 1991).

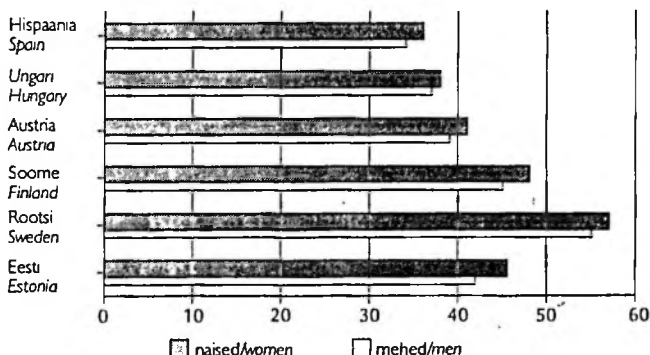
Surmade arv sõltus eelkõige majanduslikest tingimustest (saak), epideemiatest (rõuged, düsenteeria, leetrid jt.).

15. sajandi keskpaigast algas Eestis rõugete massiline levik. Rõugehaigetest suri umbes üks viiendik, enamik tolle aja inimestest olid rõugearmilised.

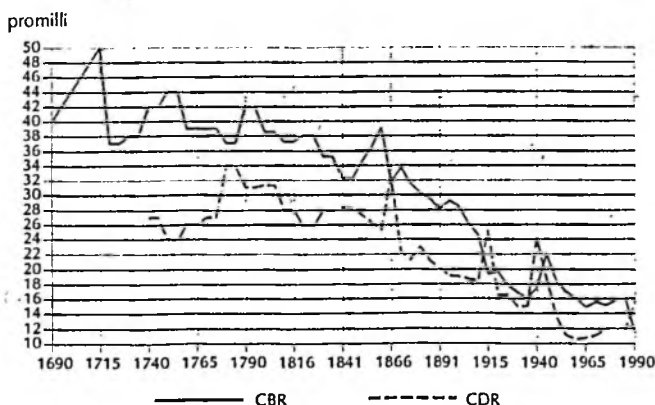
Katkuks nimetati omaaegses kõnepruugis kõiki kiiresti levivaid suure suremusega haigusi ja praeguseks on raske kindlaks teha, millistel juhtudel oli tegemist päris katkuga (Vahtre ja Piirimäe, 1983). Suuremad katkupuhangud laastasid Eestit aastatel 1531, 1549, 1570–1578, 1601–1606, 1657 ja 1710–1712.

Suremus oli kõrgem talvel ja kevadel, kui toitu oli vähem, ilmastikuolud viletsad ning inimeste organism nõrgem. Nakkushaiguste levikut talvel soodustas omakorda kooselu kitsastes ruumides (Palli, 1996). 17.–18. sajandil oli suremuskordaja keskmiselt 27–28 promilli, saavutades kõrgtaseme 1780. aastal. 18. sajandist hakkas suremus tasapisi vähenema (joonis 3). Esialgu oli suremuse vähenemine veel ebaühtlane ning sõltus suuresti lokaalsetest erisustest. Üks suremuse vähenemise põhjustest oli võitlus nakkushaigustega. Teatavasti hakati

rõugete vastu vaksineerima 19. sajandi algul, 1805. aastal pandi Liivimaa kubermangus rõugeid juba 18 722 lapsele (Pullat, 1972). Paranesid ka sanitaar- ja toitumistingimused, mis kokkuvõttes vähendasid esialgu eelkõige täiskasvanute suremust. Suuresti mõjutas surmade arvu endiselt väikelaste suremuse kõikumine. 19. sajandi esimesel poolel oli see veel keskmiselt 200 promilli, kuid kõikus erinevatel aastatel 161st kuni 248ni (Vahtre, 1973).

Joonis 3. Keskmine eluiga 1900 mõnedes Euroopa riikides. *Life expectancy at birth about 1900 in some European countries.* (Andmed: Katus ja Puur, 1991.)

Joonis 4. Sündimuse ja suremuse üldkordajad 1690–1990. *CBR and CDR in 1690–1990.*

Sündimus

17.–18. sajandil domineeris Eestis lasterohke pere. H. Palli (1990) andmetel sünnitas iga abielus naine keskmiselt 4–5 last, kellest 2,5–3 sai täiskasvanuks (Katus, 1990). Arvatavasti erines laste arv nii rahvusgrupiti kui ka maa- ja linnainimestel (vt. Palli, 1990). Üldine sündimuskordaja püsis Eestis 18. sajandil 40 promilli piires ning sõltus suuresti ilmastikuoludest ja viljasaagist. Sündide arvu mõjutas abiellumiste, abielus naiste ja ka kodust eemal (vooris, kalastamas) olevate meeste arv (Palli, 1996). Kõrgem oli sündimus katkujärgsetel aastatel, näiteks 1715–1719 (50 promilli). Osaliselt oli selline järsk tõus seotud ka laste registreerimisega tagantjärele. H. Palli hinnangul (1996) võis tegelik sündimuse üldkordaja olla 45% ümber. Kuna tegemist on üldkordajaga, siis tuleb silmas pidada, et eriti suure näitaja annab väike rahvaarv. Vanurid ja lapsed olid langenud katku ohvriks, ellujäänud olid valdavalt parimas sigimiseas. Teine järsk sündimuse tõus toimus 19. sajandi keskel ning selle põhjuseks peetakse talupoegade vabanemisele järgnenud abiellumise tõusu (Palli, 1973).

Karuse ja Otepää kihelkonna andmetel ristiti perekonna esimene laps keskmiselt 14–16 kuud pärast pulmi (Palli, 1990). Vallaslapsena sündis maal umbes 1–2% kõigist lastest. Kõige suurem oli vallaslaste arv linnaeestlastel (Huebner, vt. Vahtre, 1973), kuid erinevused maa ja linna vahel võisid tuleneda ka registreerimise erinevusest. H. Palli (1990) andmetel sõltus fertiilne käitumine oluliselt sotsiaalsest staatusast. Madalama staatusaga — saunikute ja sulaste — peredes abielluti hiljem, naiste keskmine eluiga oli lühem ning fertiilsus sellest tulenevalt ka mõnevõrra väiksem kui jõukamates taluperedes.

Alates 19. sajandi algusest hakkas laste arv eesti peres vähenema. Sündimuse langus oli Eestis küllaltki pikaajaline ja suhteliselt aeglane protsess. Kuna sündimuse langus toimus peaaegu samaaegselt suremuse vähenemisega, siis oli üleminekuperioodi demograafiline plahvatus Eestis tagasihoidlikum kui mõnedel teistel rahvastel, kes läbisid demograafilise ülemineku hiljem (Katus, 1994).

1880. aastate alguses oli üldsündimusedeks (sündimustaseme hälve maksimaalsest võimalikust) Eesti omast madalam vaid Prantsusmaal, Iirimaal, Šveitsis ja Rootsis. Eesti sündimust suurendas asjaolu, et võrreldes Põhja- ja Lääne-Euroopa maadega oli Eesti fertiilses eas naiste seas rohkem abielunaisi. Puhas abielusündimusedeks oli Eesti omast madalam vaid Prantsusmaal.

Sündimuse langus võis olla seotud **teadliku pereplancerimisega**, kuid kindlad andmed selle kohta puuduvad. On küll teada viiteid, et vallalised on püüdnud rasestumisest hoiduda (Hupel, vt. Vahtre, 1973, lk. 179). Rasedusest hoiduti imetamisaja pikendamisega (Kreutzwald), esines aborti, salajast lapsetapmist ja ka surnud vallaslapsi püüti võimalikult varjata (vt. Vahtre, 1973). Võimalik, et lastest hoidumiseks kasutati *coitus interruptus*'t (Palli, 1973b; Soomere, 1990) või rütmi-meetodit (Soomere, 1990). Sündimust alandavate kaasmõjuritena lähevad arvesse luteri usk, koolihariduse levik, mis tõi kaasa laste kallinemise, samuti talurahva liikuvuse suurenemine, linnastumine, naiste majapidamisvälise töökoormuse tõus ning eluasemeprobleemid (vt. Laas, 1978). Üheks madalama abielusündimuse põhjuseks võis olla ka **kõrgem abiellumisvanus**, mis vähendas naiste viljakust.

19. sajandi lõpul ilmnes abielus olevate inimeste osatähtsuse langus ühiskonnas, mis oli põhjustatud abiellumisvanuse edasilükkamisest. H. Reimani (1936) hüpoteesi kohaselt oli abiellumisvanuse edasilükkamine omakorda seotud keskmise eluea pikenemisega, mis põhjustas elutsüklite edasinihkumise: lapsepõlve, kooliea pikenemise ning abiellumise ning pere loomise lükkumise hilisemasse ikka.

Abiellumine

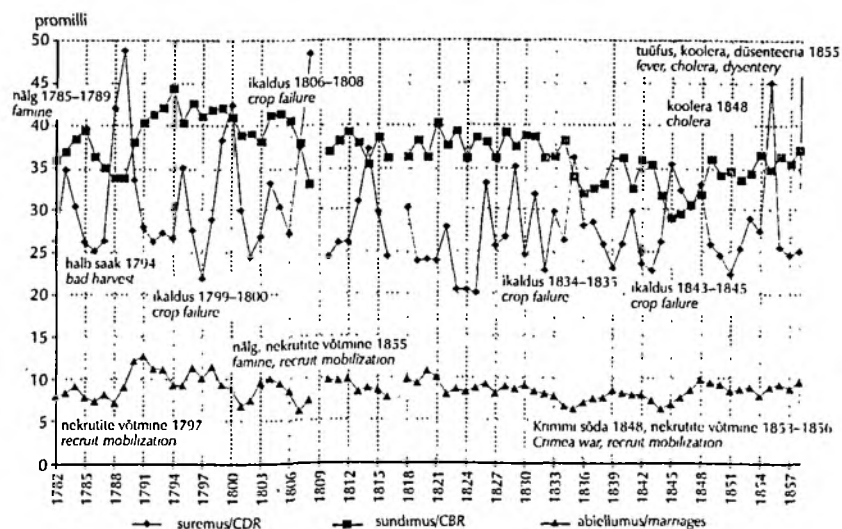
Kõige varasematest kooseluviisidest ning kombestikust annavad meile viiteid folkloor ning tavad. Seksuaalselt vabade pidukommete põhjal võib kahtlustada, et monogaamia pole mitte alati meie esivanemate seas valitsev olnud. Arvatakse, et monogaamne abielu hakkas Eestis sagenema koos ristiuse levikuga 13. sajandil. Aga veel 17. sajandist on viiteid eestlaste polügaamiale. Laialdaselt kasutati eestlaste seas abikaasade muretsemiseks röövimist. I. Soomere (1990) arvates võisid esiisad sel viisil naisi hankida juba 3000 aastat tagasi. Muinasajal saadi naisi sel viisil eelkõige Rootsist, Taanist, Lätist ja Venest ning ka teistest Eesti maakondadest. Veel 16. ja 17. sajandi ürikutest leiab viiteid asjaolule, et naiserööv ei olnud kadunud. Naiseröövi järkjärguline asendumine ostuga võis toimuda meie ajaarvamise eelsetel sajanditel. Naise müüjaks võis peale isa olla ka vend ning tasuti peamiselt natuuras (Soomere, 1990).

Erinevalt tänapäevast, mil abiellumisotsuse teevad tavaliselt noored ise, oli veel keskajal perekonna loomisel oma sõna kaasa rääkida mõisnikul ja kodakondsetel. Abiellumist mõjutas suuresti põllutööde

ja toiduvarude sesoonsus, viljasaak, sõjad, epideemiate levik ja nekrutite võtmine. Tulenevalt kõigist neist tegureist oli abiellumus väga kõikum. Kõige soositumateks abiellumisaegadeks olid põllutöödest vabad ajad kevad ja talv (vt. Vahtre, 1973). H. Palli (1973b) andmetel sõlmiti 2/3 abieludest novembrist jaanuarini, kui oli rohkem toitu ja vaba aega. Eriti kehtis see esmasabielude korral. Leskmehed abielusid sageli ka kevadel ja suvel.

Abiellumise sesoonsus oli eriti ilmekas vaesematel maaestlastel. Saksa rahvusest maainimesed ning linnakodanikud ei pidanud perekonna loomisel niivõrd arvestama väliste teguritega (Palli, 1990).

19. sajandi keskel oli abiellumus näiteks Eestimaa kubermangus keskmiselt 8,5–8,8 promilli, kuid sõltus suuresti majanduslikest võimalustest (Vahtre, 1973, joonis 5). Erinevalt idanaabritest abielluti Eesti aladel 18. sajandil juba küllaltki hilja, sajanditega oli abiellumisvanus tõusnud.

Joonis 5. Loomuliku iibe näitajad ja neid mõjutanud tegurid Eestimaa kubermangus 1780–1858. *Indicators of natural movement in Estonian gubernia.* (Andmed: Vahtre, 1973.)

Rõuge kihelkonna andmed lubavad oletada, et 17. sajandil algas naiste abiellumisvanus 20–21 aastast, vaid üksikud sidusid end varem. Mehed abielusid esimest korda vaid mõnevõrra hiljem: 21–

23-aastaselt (Palli, 1990). 18. sajandil abiellumisvanus tõusis: nii mehed kui ka naised abiellusid enamasti 20–25-aastaselt (tabel 3).

Tabel 3. Vanus esmakordsel abiellumisel vanuserühmiti Karuse ja Otepää kihelkonnas. *Age at first marriage by age groups in Karuse and Otepää parishes.*

	15–19	20–24	25–29	30–34	35–	Keskmine Mean age
Karuse:						
naised/female						
1713–1749	22,4	58,2	17,9	1,5	—	21,7
1750–1774	9,2	75,4	9,2	4,8	1,3	22,8
1775–1799	7,1	62,4	21,2	7,5	1,7	24,3
mehed/males						
1713–1749	—	84,4	12,5	3,1	—	22,9
1750–1774	4,6	43,1	24	22,9	4,6	26,0
1775–1799	2,9	37,7	24,6	23,2	10,1	27,0
Otepää:						
naised/female						
1725–1749	32,2	46,4	21,4	—	—	21,5
1750–1774	14,3	58,6	24,4	1,9	0,8	22,8
1775–1799	5,3	55,6	25,2	9,9	4,0	24,2
mehed/males						
1725–1749	11,1	66,7	18,5	3,7	—	23,2
1750–1774	2,2	50,0	36,5	9,6	1,7	24,9
1775–1799	1,5	41,5	32,6	17,0	7,4	27,1

Palli, 1990.

19. sajandil oli keskmiseks abiellumisvanuseks 24–25 aastat (vt. Vahtre, 1973). Kuid näiteks Rõngu, Rannu, Nõo ja Puhja kihelkonnas toimus esmakordne abiellumine aastatel 1860–1881 veelgi hiljem: naistel 25,1- ja meestel 30,6-aastaselt. Peale meeste ja naiste keskmise abiellumisvanuse suure vahe oli 19. sajandile veel iseloomulik abiellumise sesoonsuse vähenemine võrreldes 17. sajandiga (Palli, 1973b). Abielu eelduseks oli mõningane majanduslik kindlustatus, eluaseme olemasolu.

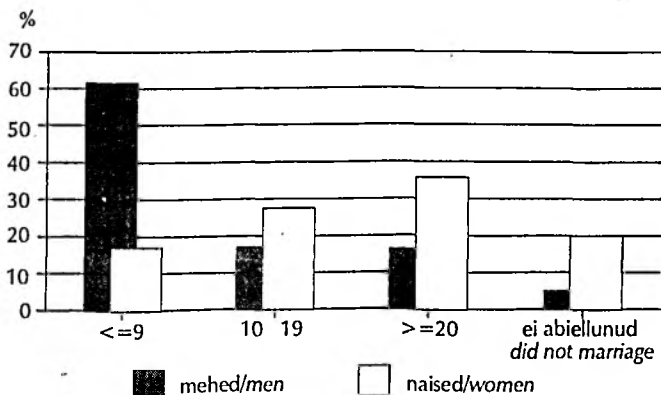
Kuigi abielulahutusi praktiliselt ei olnud, ei kestnud abielud siiski väga kaua ning lõppesid tavaliselt ühe abielupoole varase surmaga. Umbes pooltel juhtudel katkes abielu veel naise fertiilses eas (tabel 4).

Tabel 4. Abielu kestus 18. sajandil Karuse ja Otepää kihelkonnas. *The duration of marriage in the 18. century in Karuse and Otepää parishes.*

Abielu kestus <i>Duration</i>	<10 aastat <i>year</i>	10–19 aastat <i>year</i>	>20 aastat <i>year</i>
Karuse 1712–1785	35,2%	25,9%	37,9%
Otepää 1716–1799	26,8%	31,5%	41,5%

Palli, 1990.

Meeste ja naiste käitumine lesestumise korral oli väga erinev: 1/5 naistest jäidki leseks ega abiellunud uuesti, leskmeestest ei otsinud uut perenaist vaid 5%. Mehed abiellusid pärast naise surma ka kiiremini (joonis 6).

Joonis 6. Abiellumise ajastatus pärast lesestumist Karuse ja Otepää kihelkonnas 18. sajandil. *The time of remarriages after death of husband or wife in Karuse and Otepää parishes in the 18. century.* (Palli, 1990.)

Perekonna koosseis erines suuresti tänapäevasest. Domineerisid suured leibkonnad ja liitperekonnad. Väga sageli elas ühtse perena koos mitu noort abielupaari lastega, vanemate ja vanavanematega, perekonnaliikmete arv ulatus paarikümneni ja üle selle (Tepp, 1994).

Ränne

Täpsed andmed inimeste liikumise kohta varasemast ajast puuduvad, küll võib teha kaudseid järeldusi rände kohta seoses rahvastiku struktuuri muutusega. Ränne sõltus loomulikust iibest: sõja-, nälja- ja katkuperioodidele järgnes ulatuslik inimeste liikumine nii immigratsiooni kui siserände näol (vt. Laas, 1987). Enamuses eestlastest koosnenud talupoegkonna liikumist piiras oluliselt kuni 19. sajandi alguseni kehtinud sunnismaisus. Sisemaine liikumine elavnes vaid sõdade ja näljahäda aegadel. Rootsi—Poola sõja ajal päästsid paljud Vene piiri lähedased talupojad end sellega, et põgenesid koos perega Venemaale. Kõik ei pöördunud tagasi ka pärast sõda ja nii tekkisid eesti külad Peipsi idarannikul. Kriisiaegade möödudes liiguti tihedamalt asustatud aladelt tühjaks jäänud taludesse. Näiteks Liivi sõja järgsel perioodil asus või asustati umbes üks kolmandik Eesti talupoegadest uude elukohta (Vahtre ja Piirimäe, 1983).

Samuti soodustasid erinevatel aegadel Eestit valitsenud võimud immigratsiooni Eesti aladele.

Alates 13. sajandist tuldi Saksamaalt ja Rootsist linnadesse ning maainimeste arv suurenes Soome, Venemaa, Läti, Rootsi ja Saksamaa immigrantide arvel.

Rahvaarvu kiire suurenemine **17. sajandil pärast Liivi sõja** kriisi oli osaliselt rohke siserände tulemus. Mõningase ettekujutuse immigratsiooni ulatusest sel perioodil annab Lõuna-Eesti mandriosa talupoegade rahvuslik koosseis 1638. aastal. Rootsi võimude revisjonist selgub, et 4485 taluperest oli päritolult eestlasi 3718, venelasi 341, soomlasi 257, lätlasi 111, poolakaid 25, sakslasi 18, leedulasi 9, rootslasi 5 ja ungarlasi 1 (Vahtre ja Piirimäe, 1983).

Venelased asusid elama peamiselt Ida-Eestisse, üksikud kaugemalegi kuni Pärnu ümbruseni välja. Vene talupoegi tuli juurde ka Alutagusele, kus juba varasematel sajanditel oli kujunenud arvukas venevadja rahvastik. 17. sajandil saabusid Peipsi põhjarannikule ja Mustvee ümbrusesse vanausulised. Peale talupoegade tuli Venemaalt ka käsitöölisi, kaupmehi ja kalureid.

Soomlaste rohkearvuline saabumine Eestisse kestis pikemat aega. Osaliselt toimus see Rootsi riigivõimude organiseerituna, kuid tuldi ka vabatahtlikult pääsemaks sõduriks võtmisest või lähedamate elamis-tingimuste pärast. Erinevalt teistest talupoegadest oli soomlaste pärisorjaks muutmine esialgu rangelt keelatud. Kõige arvukamalt oli soom-

lasi Põhja-Eestis (Harjumaal 12%, Virumaal 20% talupoegadest), kuid palju ka näiteks Tartu ja Põltsamaa ümbruses.

Lätlased oli suuremas osas pärit Kuramaalt ning kõige tihedamalt asus neid Valgast Tartuni.

Poola ajal tuli Lõuna-Eestisse rohkesti talupoegi ka Poolast, kuid enamus neist lahkus Eestist koos Poola võimuga. Iseloomulik näide talupoegade liikumisest on Rakvere ümbrusesse elama asunud ligi paarkümmend hollandi peret, kelle tõi Eestisse koos elus ja eluta inventariga Rakvere linnuse ja ümbruse valdaja hollandlasest aadlik (Vahre ja Piirimäe, 1983).

Suhteliselt pikk saabumisperiood ja hajaasustus tingisid siiski uus-tulnukate kiire assimileerumise.

Eesti rahvaga ei segunenud vaid Peipsi-äärsed venelased. Ka sakslased säilitasid linnades oma rahvuslikkuse ja keele (Palli, 1990).

18. sajandi keskel immigratsiooni osatähtsus vähenes, eriti maal.

1840. aastatel algas massiline eestlaste ümberasumine. Ümberasumise eelduseks oli talupoegade vabanemine pärisorjusest, põhjuseks harimiskõlbliku maa vähesus ning uute maade otsimise võimalus. Kõrvuti enamasti vabatahtliku rändega oli tegemist osaliselt ka sunniviisilise väljasaatmisega Siberisse (Laas, 1987). Suurima ulatuse saavutas väljaränne 1860. aastatel. Peamisteks väljarännu suundadeks olid Krimm ja Kaukaasia, ka Loode-Venemaa, Kaug-Ida ja Ameerika (Tiit, 1993). 19. sajandi lõpuks ulatus väljarännanute arv 110 000 inimeseni, mis moodustas 11% kõigist toleaegetest eestlastest. Väljaspool Eesti- ja Liivimaa kubermangu elas kõige rohkem eestlasi Peterburis: 12 000.

Paralleelselt väljarännuga mõjutas rahvaarvu **19. sajandil taas hoogustunud sisseränne**. 19. sajandi lõpus tõi Vene sõjatööstuse areng Eestisse hulga võõrtöölisi Venemaalt. Rändevõimalused avarduisid tunduvalt Tallinna—Peterburi ning Tapa—Riia raudteelõigu valmimisega. Ka raudtee ehitamine ise oli immigratsiooni allikas (Laas, 1987). Suurenes venelaste osatähtsus rahvastikus. **1897. aasta Venemaa rahvaloenduse andmetel** oli Eesti rahvastikust eestlasi 91%, venelasi 4% ja sakslasi 3,5%. Enamus inimesi olid väga paiksed: 84,6% elas samas maakonnas sündimisest saadik, 12,2% oli sündinud mõnes teises Eesti maakonnas ning ainult 3,3% väljaspool Eestit (Laas, 1987). Linnainimesed olid siiski liikuvamad.

Eraldi kontingendi moodustasid veel **nekrutid**, kes ei lahkunud kodukohast vabatahtlikult, kuid kelle puudumine mõjutas oluliselt soolist

koosseisu. Nekrutite võtmine algas Balti kubermangudes 1797. aastal ning intensiivistus Napoleoni-vastaste sõdade aegu, eriti 1812. aasta Isamaasõja ajal. Samuti võeti nekrouteid arvukalt (ligi 3000) Krimmi sõja ajal (1853–1856). Tagasi sõjaväeteenistusest jõudsid vaid vähesed (Vahtre, 1973). Üldse võeti ajavahemikul 1797–1874 Eestis nek-rutiks üle 100 000 mehe (Tepp, 1993b).

Linnastumine

Asulate tekkimine praegusaegsete linnade aladele algas käsitöö ja kau-banduse koondumisega liiklusteede sõlmpunktides olevatesse suure-matesse linnustesse või nende juurde juba muinasajal. Muinasaja va-badusvõitluse käigus enamus neist hävis ning ehitati hiljem vallutajate poolt juba klassikaliste keskaja linnadena üles. Varasematest lin-nalistest keskustest ei kujunenud linnaks Otepää, Lihula ja Varbola (Vahtre ja Piirimäe, 1983). 14. sajandiks oli Eesti alal üheksa linna: Tallinn, Tartu, Narva, Uus-Pärnu, Vana-Pärnu, Viljandi, Rakvere, Haapsalu ja Paide. Suurim oli Tallinn, kus elas 14. sajandi teisel poo-lel umbes 4000 inimest. Kuigi võim linnades oli sakslaste käes, olid linnaelanike seas arvulises ülekaalus arvatavasti siiski eestlased, kes moodustasid suure osa käsitöölisest ja nn. liikuvatest inimestest. Sa-geli säilisid eestlastel sidemed ka maaga: linna ümbruses hariti põldu ja kasvatati karja.

Linnadel olid omal ajal laialdased omavalitsusõigused. Linna valit-semise ja linnaelu korra määras kindlaks linnaõigus.

Linnakodanikuks võeti vastu ainult gildi liikmeid. Uusi kodanikke võttis vastu raad. Lisaks rae otsusele oli tarvilik veel kodanikuraha tasumine. Kõikides linnades ei kehtinud siiski ühtsed reeglid. Oli linnu, kus poeg päris isalt kodanikuõigused ega pidanud kodanikuraha tasuma. Levinum oli siiski kord, kus linnakodaniku poeg ja ka mujal sündinu pidid kodanikuõiguse ise taotlema. Nad pidid vastama kõiki-dele tingimustele ning said siis ka õiguse omada kinnisvara. Varase-matel aegadel oli kinnisvara omamine kodanikuõiguse saamise eeltin-gimus (Pullat, 1992). Käsitöölised pidid end tsunftis üles andma, linna sisse kirjutama, maksma maksu, andma vande. Peale linnakodanike elasid linnades veel nn. lahtised inimesed (lihttöölised, mündrikud, laadijad, voorimehed, teenijarahvas, linnasõdurid, riigiametnikud, si-bid, prostituudid, kerjused).

Muuhulgas oli linnadel õigus võtta linnakodanikuks ka talupoegi, kui nad olid elanud linnas vähemalt aasta ja kuus nädalat (Selirand, 1996b).

Suhteliselt soodne oli linnade, nagu kogu rahvastiku, arengus ajavahemik 1350–1558 (Palli, 1973). 15. sajandil hakkasid linnad laienema, eelkõige maalt tulnud inimestest tekkisid väljaspool müüre agulid. 16. sajandi keskpaiku oli linnuste või kirikute juurde tekkinud rida väiksemaid aleveid (14), mis meenutasid linnu, kuid millel puudusid spetsiifilised õigused (Pullat, 1972). Neist suuremad olid Valga ja Kuressaare (Vahtre, 1976b). Linnade arv siiski ei kasvanud varasemate linnade vastuseisu tõttu, kes valvasid, et ei tekiks konkurente. 20 000 linlast moodustasid sel ajal umbes 5–6% kogu rahvastikust.

Tabel 5. Rahvaarv suuremates linnades 16. sajandist kuni 1922. aastani.
Population in bigger towns from the 16. century up to 1922.

	16. saj. keskel	17. saj. keskel	1782	1819– 1825	1862– 1863	1881	1897	1913	1922
Tallinn	7000–8000	>10 000	10 653	12 872	20 680	43 880	58 807	116 132	122 400
Tartu	5000–6000	2000	3421	8499	13 826	29 788	41 176	45 088	50 300
Narva	<1000	3000	3000	3500	8144	—	28 592	21 038	26 912
Pärnu	<1000	3000	1954	4087	6690	12 862	12 842	22 280	18 499
Haapsalu	<1000	—	594	647	1570	2667	2996	4100	4251
Viljandi	—	—	603	951	2406	5248	7701	8448	9400
Paide	—	—	440	857	1169	19 010	2479	3044	2980
Rakvere	—	—	375	574	1564	3288	5860	5361	7660
Kuressaare	—	—	1379	1945	3378	3343	4483	5567	3364
Võru	—	—	—	797	1587	2617	4124	4800	5734
Kõik linnad	20 000 5–6%	19 600 6%	23 000 5%	35 400 6%	64 000 9%	—	180 800 19%	253 300 23%	302 000 27%

Pullat, 1972.

16. sajandi lõpp ja 17. sajand koos sõdade ja Hansa Liidu langusega oli raske aeg ka linnadele. Eesti linnadest säilitas vaid Narva oma endise tähtsuse (Pullat, 1982). Soodne oli olukord ka Kuressaarele, mis kasvas Taani võimu all edukalt vilja salaveo ning mandrimeele sissetuleku toetusel.

Linnarahvastik kasvas aeglaselt. Sõjategevuse käigus jäi rüüstamata vaid Tallinn, kuid ka seal põletati maha eeslinnad ning suur osa linnarahvast suri katku. Teised linnad vallutati korduvalt vaenuvägede poolt (Vahtre ja Piirimäe, 1983).

1599. aasta sai otsustavaks Uus- ja Vana-Pärnu konkurents. Võeti vastu lõplik otsus, millega kohustati Vana-Pärnu elanikke viie aasta jooksul ümber asuma Uus-Pärnusse (vt. Palamets, 1976).

Linnade areng sõltus suuresti õigusest laolinna staatusele. Suurimateks konkurentideks olid Tallinn ja Narva. Esialgseks võitjaks osutus küll Tallinn, kuid Narva ei andnud alla ning oli endiselt edukas, nii et 1640. aastal arutati isegi mõtet kuulutada Narva Rootsi riigi teiseks pealinnaks (Piirimäe, 1976). 17. sajandi lõpus said linnaõigused Valga ja Kuressaare. Sõdades tugevasti kannatada saanud Paide, Haapsalu ja Rakvere seevastu müüdi aadlikele.

Mõjukama rahvusrühma moodustasid linnades endiselt sakslased, kuigi arvuliselt olid eestlased ülekaalus. Kõige kirjuma rahvuskoo-seisuga oli Narva, kus elas nii saksa, vene, Madalmaade prantsuskeelseid, inglise, pärsia kui ka armeenia päritolu kodanikke (Piirimäe, 1976).

17. ja 18. sajandi vahetus oli linnadele endiselt raske. Põhjasõja käigus hävitati 1708. aasta suvel Vene võimude käsul Tartu linn: sõjavägi lahkus, saksa soost elanikud küüditati Venemaale ja eestlased pidid asuma elama maale. Sealtpäele kaotaski Tartu oma koha suurte Baltikumi linnade Tallinna ja Riia kõrval ning pidi edaspidi leppima igavese opositsionääri kohaga. Kui Tartus pärast aastakümneid varemetes seismist elu jälle taastus, jäi linn siiski lõplikult kõrvale tähtsamatest kaubateedest ning kaotas laolinna õiguse. Asjale ei tulnud kasuks ka Tartu põlemine 1775. aastal.

18. sajandi alguse katk hävitas poole linnarahvastikust. Kõigis Eesti linnades jäi alles umbes 5000 inimest. 1725. aastaks linnarahvastiku arv siiski jälle kahekordistus (Siilivask, 1996a). Kiiremini taastusid Tallinn ja Narva (kuulus nüüd Peterburi kubermangu alla). Tallinn sai Vene impeeriumi üheks tähtsaimaks sõjalaevastikubaasiks ja kaubanduskeskuseks, Narva oli impeeriumi suuremaid sadamalinnu. Lisaks Tallinna sadamatele hakati 1718. aastal ehitama Pakri lahe äärde uut sõjasadamat. 1783. aastal sai Baltiiski Port (hilisem Paldiski) linnaõigused. 1784 asutati Võru linn.

1782. aastal oli linlasi endiselt 5% kogu rahvastikust. Talurahva pärisorjuse tõttu oli maainimeste linna liikumine takistatud ning ajutiselt saavutasid linnades ülekaalu sakslased.

Põhjaliku ülevaate **18. sajandi linnadest ja linlaste** demograafilisest käitumisest on kirjutanud Raimo Pullat (1972; 1982). Tema raamatutes leidub huvitavat teavet ka linlaste demograafilise olukorra

kohta. Märgatavalt kõrgem kui maal oli linnas suremus nakkushaigustesse: rõuged, kõhutõved (tüüfus). Suurt suremust soodustasid kehvad sanitaarolud, harimatus, ebausu lokkamine, arstiabi küündimatus ning emade koormatus tööga. Suremus sõltus rohkem epideemiatest, sündimust ning abiellumist mõjutasid seevastu rohkem ilmastikuolud ja saak. 1773. aasta Tallinna rahvaloenduse andmetel oli ühel meessoost täiskasvanud kodanikul keskmiselt 2,3; lihtmehel 1 ja tüdrukul või teenijal 0,4 last (Elias, 1978, vt. Pullat, 1982, lk. 40).

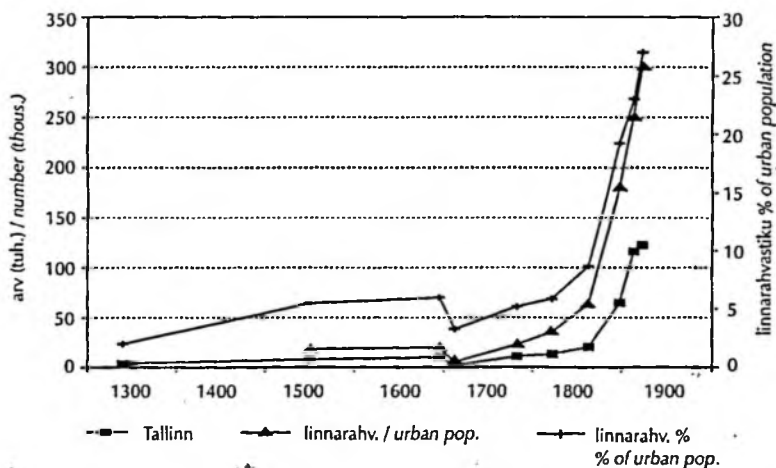
Suured erinevused valitsesid sotsiaalsete, seega ka rahvusgruppide vahel. Suurim sündimus oli eestlastel, sh. ka abieluväline sündimus (1795. aastal 16%). Kuid kõrgem suremus, eriti imikutel põhjustas kokkuvõttes siiski väiksema laste arvu perekonnas. Näiteks Tallinna eesti koguduses moodustasid imikusurnad surmapõhjuste hulgas 1740.–1799. aastal 65,6%, saksa koguduses 17,3%, surnultsündinute osatähtsus oli vastavalt 12,6 ja 2,7%. Mõlemas koguduses oli umbes 4% surmajuhtudest seotud sünnituse või lapsevoodipalavikuga.

Kuna linnade loomulik iive oli valdavalt negatiivne, vajas linn pidevalt värsket verd väljastpoolt, seda andis nii sise- kui välisränne. Kuni 1780. aastate keskpaigani kasvasid linnad (Tallinn, Pärnu) peamiselt Saksamaalt saabunute toel. Neile lisandusid Soomest ja Rootsist tulijad. Soomlased olid peamiselt teenijarahvas, ning mindi eelkõige Tallinna ja Narva. Kogu sajandi vältel oli Eesti linnades ka vene kaupmehi, käsitöölisi, kalureid, aednikke. Eriti suur oli nende osa Narvas. Eestlaste maalt linna tulekul sai inimeste elukohaks 18. sajandil enamasti eeslinn ehk agul. Linna tuleku põhjusteks polnud niivõrd linna tõmbe- kui maa tõuketegurid. Rände peamised põhjused olid sotsiaal-majandusliku olukorra muutused, õppimine, abiellumine, sõjaväeteenistus, pärisorjus. Lahkumine linnadest polnud eriti suur.

18. sajandil intensiivistunud linnade kasv peatus 19. sajandi esimesel poolel jälle. Kuigi pärisorjus oli kaotatud, ei andnud seadused talupoegadele veel täielikku vabadust, linnas polnud ka piisavalt tööd, tsunftid takistasid igati uute üritajate elu. Uue korra järgi tohtisid välismaa käsitöömeistrid linnades töötada ainult siis, kui astusid Vene kodakondsusesse. Linnaelanike noor koosseis tingis küll kõrge sündimuse, kuid ka suremus oli suur. 19. sajandi alguseks moodustasid linnad endiselt vaid 5–6% rahvastikust (Katus, 1992).

Ulatuslikum maarahvastiku liikumine linna algas pärast 1856. aasta talurahvaseaduste ja 1863. aasta passiseaduse kehtestamist. Samuti soodustas linna asumist 1866. aastast muudetud tsunftisundus linnas,

tööstuse areng linnades ning raudtee rajamisega loodud hõlpsam liiklemisvõimalus. Kapitalistliku tootmisega suurenes ka sotsiaalse karjääri võimalus linnas (Pullat, 1972). Juurdevool linnades sõltus nüüd eelkõige töövõimalustest. Linnade rändeareaal laienes: sajandi algusaastatel tuldi peamiselt lähimatest mõisatest, sajandi keskpaigaks inimeste saabumisraadius suurenes.

Joonis 7. Linnastumine 14. sajandist kuni 1922. aastani. *Urbanization from the 14. century up to 1922.*

1863. aastal oli Eestis linlasi 8,7%. Soomes elas sel ajal linnades 7,4%, Rootsis (1870. a.) 13% rahvastikust (Palli, 1973b). Pullat (1972) vihjab siiski, et 19. sajandi keskel võis linlaste tegelik arv olla tunduvalt väiksem. Ligi pool linlastest töötas tegelikult maal. Sajandi lõpuaastatel mängis linnarahvastiku kasvus eriti olulist rolli just siirdumine maalt linna. Tööstuse areng tõi linnadesse peamiselt maata talupoegi, kuid ka spetsialiste välismaalt (Saksamaalt, Inglismaalt). Migratsioon Venemaa teistest kubermangudest Eestisse oli suhteliselt tagasihoidlik (Siilivask, 1996c). Ka loomulik iive oli vähemalt 19. sajandi lõpuosas linnades juba positiivne (vt. Pullat, 1972).

1897. aastaks oli linlaste osatähtsus tõusnud 19,2%, s.o. 34 aastaga kolmekordistunud. 19. sajandi alguses oli linnastumine olnud kiirem just Lõuna-Eestis, raudteevõrgu loomisega suurenes eelkõige Tallinna, Narva ja Rakvere osatähtsus. Just 1871–1881 sai alguse Eesti tallinnastumine (Pullat, 1972). Tallinn kujunes sajandi lõpuks Narva

kõrval teiseks tähtsamaks tööstuskeskuseks. Kui Narvas paiknes tekstiilitööstus (Kreenholmi manufaktuur), siis Tallinnas andsid tooni masinaehitus- ja metallitöötlemisettevõtted (Dvigatel, Volta, Krulli Masinaehitustehas) ning puidu- ja paberitööstus (Lutheri vineerivabrik, Ülemiste tselluloosivabrik). Kiiresti kasvasid ka Rakvere, Narva, Valga ja Tartu (Laas, 1987). Rände osast linnastumise protsessis annab aimu fakt, et 1897. aastal oli 57% linnaelanikest sündinud väljaspool. Mujal sündinutest oli 38,8% pärit Eestimaa kubermangust, 23,2% teistest Venemaa kubermangudest, 1,5% välismaalt. Eesti väikelinnadel piirdus rände tagamaa peamiselt oma maakonnaga. Maalt linna tulijate hulgas olid sel ajal väikeses ülekaalus naised, kes leidsid rakendust teeninduses ja kergetööstuses (Pullat, 1972).

Pärast pärisorjuse kaotamist hakkas linnades kasvama eestlaste arv. Kui veel 1881. a. oli eestlasi linnarahvastikus ainult 56,1%, siis 1897. aastal juba 67,8% (Pullat, 1978, Kala, 1992). Juba 1844. aastal moodustasid eestlased Tallinna elanikest enamuse (41,5%) (Siilivask, 1996b) ning üksnes Narvas ja Valgas ei olnud eestlastel 1897. aastal veel arvulist enamust (Siilivask, 1996c).

Suurenes ka venelaste hulk. Venelaste arvu suurenemine tulenes Narva linna arvestamisest 1897. aastal Eesti linnade hulka ja rändest. Arvuliselt oli venelasi kõige rohkem Tallinnas, osatähtsuselt aga Narvas (43,9%). Suurimates Eesti tööstusettevõtetes Narva kalevi- ja linavabrikus olid juba sel ajal ligi pool töolistest venelased, Kreenholmi manufaktuuris (loodud 1858) 1/3 (Siilivask, 1996c). Sakslasi oli arvuliselt kõige rohkem Tallinnas, osatähtsuselt Kuressaares (26%). Sakslaste arvu vähenemises oli oma osa kadakasakslaste eestistumisel (tabel 6).

Tabel 6. Eesti rahvuskõosseis (tuhandetes ja %) 1881–1934. *Ethnic composition of Estonia (in thousands and %).*

Rahvus/ <i>Ethnicity</i>	1881	%	1897	%	1922	%	1934	%
Eestlasi/ <i>Estonians</i>	797	89,2%	893	90,6%	970	87,7%	993	88,2%
Venelasi/ <i>Russians</i>	32	3,6%	39,3	4,0%	91,1	8,2%	92,7	8,2%
Sakslasi/ <i>Germans</i>	48	5,4%	34,5	3,5%	18,1	1,7%	16,3	1,5%
Rootslasi/ <i>Swedes</i>	—	—	5,9	0,6%	7,9	0,7%	7,6	0,7%
Soomlasi/ <i>Finns</i>	—	—	—	—	—	—	1,9	0,2%
Juute/ <i>Jews</i>	—	—	—	—	4,6	0,4%	4,4	0,4%
Poolakaid/ <i>Polish</i>	—	—	—	—	—	—	1,5	0,1%
Muid/ <i>other</i>	17	1,8%	8,90	9%	15,2	1,3%	4,0	0,4%

* 1881, 1897 keele järgi (Siilivask, 1996c).

Soovitatav kirjandus

- Jaanimäe, L., Laul, S., Lõugas, V. ja Tõnisson, E.,** 1982. Eesti esiajalugu. Tallinn: Eesti Raamat, 464 lk.
- Gustavson, H.,** 1990. Katku lõikuspeod Eestis. Horisont, nr. 3, lk. 32–34.
- Kulu, H.,** 1993. Eestlased maailmas, Tartu.
- Laas, K.,** 1987. Rahvastiku ränded Eestis. EGS-i aastaraamat 22. Erlich, R. (toim.). Tallinn: Valgus, lk. 81–97.
- Mereste, U. ja Root, A.,** 1988. Rahvastik loenduspeeglis. Tallinn: Eesti Raamat. 300 lk.
- Palli, H.,** 1973. Ajaloolise demograafia probleeme Eestis. Tallinn, 131 lk.
- Palli, H.,** 1973b. Rahvastik ja ajalugu. Tallinn, 189 lk.
- Palli, H.,** 1996. Eesti rahvastiku ajalugu aastani 1712. Academia, 6. Tallinn, 103 lk.
- Pullat, R.,** 1992. Eesti linnarahvastik 18. sajandil. Tallinn, 224 lk.
- Ruutsoo, R.,** 1993. Rahvusvähemused Eesti Vabariigis. Rmt.: Vähemusrahvaste kultuurielu Eesti Vabariigis 1918–1940. Dokumente ja materjale. Tallinn: Olion.
- Vahtré, S. ja Piirimäe, H.,** 1983. Meie kaugem minevik. Tallinn: Valgus. 199 lk.
- Vassar, A.,** 1975. Uut maad otsimas. Agraarne ümberasumisliikumine Eestis kuni 1863. aastani. Tallinn, 239 lk.
- Võime, L.,** 1992. Välisrändamine ja väliseestlased. Rmt.: Õispuu, S. (koostaja). Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani, lk. 307–317.
- Võime, L.,** 1993. Väljarändest. Rmt.: Eesti A&O, lk. 108–111.

Eesti rahvastik aastail 1900–1934

Rahvaarv

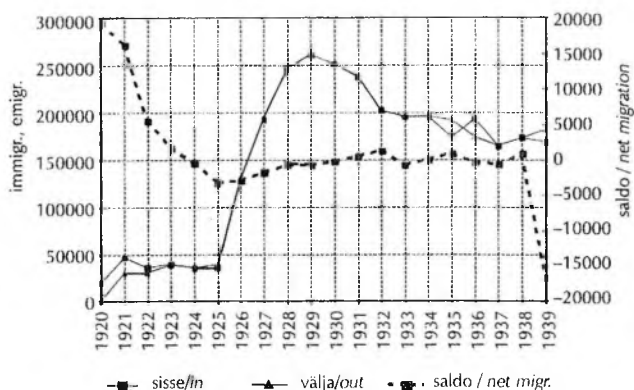
Koos Eesti Vabariigi tekkega loodi 1921. aastast ka Riigi Statistika Keskbüroo ning 1922. aastast (esimene rahvaloendus) alates olid Eesti Vabariigi kasutada ka enam-vähem pidevad statistilised andmed riigi rahvastiku kohta. Kuigi Statistika Keskbüroo loomine oli vaevarikas ning paljud andmed esialgu veel lünklikud, peeti tolleaegset Eesti statistika korraldust ning väljaandeid oma aja kohta väga eesrindlikuks.

Vene siseministeeriumi arvestuste kohaselt oli Eesti ala elanike arv 1911. aastal 1 086 000 inimest. Rahvaarvu vähendas eestlaste intensiivne väljaränne, samas tõi tööstuse areng ning Peeter Suure nimelise merekindluse ehitus juurde töölisi ja sõjaväelasi koos perekondadega. Suhteliselt kõrge sündimuse ja kiirest majanduse arengust tingitud immigratsiooni tulemusel jõudis Eesti rahvastik Esimese maailmasõja künnisel umbes 1,2 miljoni inimeseni (Karjahärm, 1992). Eestlaste kaotused Esimeses maailmasõjas polnud küll nii drastilised kui järgneva Teise maailmasõja ajal, kuid koos kaotustega Vabadussõjas (1918–1920) ning emigratsiooniga (tööstuse evakuatsioon 1917–1920) mõjutasid kahtlemata Eesti rahvastikupilti. Ajavahemikul 1916–1919 vähenes rahvaarv 37 300 inimese võrra (Katus, 1992). Erilist mõju demograafilisele arengule sõjasündmustel siiski ei olnud: sündimuse ja suremuse languse tendents oli alanud juba varem. 1920. aastate keskel vähenes märgatavalt imikusuremus, toimus nn. teine suremusrevolutsioon. Edaspidi, kuni 1938. aastani, suurenes Eesti rahvaarv nii loomuliku iibe kui rände tagajärjel, kuigi kogu juurdekasv piirdus vaid mõne tuhande inimesega aastas. Erandiks olid majanduslikult rasked aastad 1926–1928, kui negatiivse koguiibe peamiseks põhjuseks oli emigratsioon.

Kogu vaadeldaval perioodil suurenes Eesti rahvaarv kokku suhteliselt tagasihoidlikult, umbes 26 000 inimese võrra.

Ränne

Vaatamata üldiselt korrektsele statistikale oli rände fikseerimisel suuri lünki. Põhjused sarnanesid praeguse aja omadega: rahanappus ning inimeste soovimatus oma liikumist registreerida. Eriti puudulikud olid sisserände andmed (Reiman, 1927), kuid oli raskusi ka väljarände registreerimisega: kuna osa riike oli väljarände keelu all, ei näidanud välispassi saajad sageli oma tegelikku sihtkohta. Palju probleeme ning ajalisi nihkeid tekitas välispassi saajate ning tegelike väljarändajate andmete kokkuviiimine.

Joonis 8. Üle piiri liikumine 1920–1939. *Movement beyond the borders 1920–1939.*

Vahetult enne Esimest maailmasõda ja esimestel sõja-aastatel suurendas Eesti rahvaarvu oluliselt sisseränne. Selle eelduseks oli tööstuse, eriti Tallinna sõjatööstusettevõtete kiire areng (laevatehased). Sajandi alguse peamiseks väljarännusuundadeks olid Põhja-Ameerika ja Austraalia. Eesti Vabariigi tekke ajaks elas väljaspool kodumaad juba vähemalt 250 000 eestlast (Võime, 1992).

Eesti Vabariigi päevilt on teada ka arvandmeid üle piiri liikumise kohta. Erinevalt praegusest ei peetud arvestust immigratsiooni ja emigratsiooni, vaid kõigi piiriületamiste kohta. Piiriületamise statistika näitab mitmesaja tuhande ränduri olemasolu igal aastal. Rändesaldo oli siiski suurusjärgu võrra väiksem (joonis 8).

Hüppelist liikumise intensiivsuse tõusu põhjustas 1925. aasta lõpul kehtestatud lihtsustatud piiriületamise kord Eesti ja Läti vahel nende riikide kodanikele: üle piiri võis liikuda ka sisepassiga. 1929. aastal

lihtsustus ka liikumine Soome ja Eesti vahel: seati sisse reisikaardid, mis maksid võrreldes välispassiga vähem ning mille saamise kord oli lihtsam. Samuti suurendasid liikumisintensiivsust kokkulepped teiste riikidega viisade ja viisamaksude kaotamise kohta. Nii moodustasid ajavahemikul 1927–1929 sisepassiga liiklejad ligi 5/6 kõigist piiri-ületajatest (Tomberg, 1930).

Eesti Vabariigi aegses välisrändes saab eristada nelja perioodi:

1920–1923	optsioon
1924–1930	emigratsioon
1931–1938	kõikuva saldoga aastad
1939	sakslaste emigratsioon

Selles peatükkis käsitleme vaid perioodi kuni 1934. aastani, mis hõlmab majanduslikult raskemat ajajärku Eesti Vabariigi arengus.

Aastail 1920–1922 toimus Eesti–Vene rahulepingu põhjal optsioon, mille käigus umbes 40 000 Venemaal elanud eestlast tuli kodumaale. Ametliku välisrände positiivse saldo andsidki Venemaalt tagasi pöörduvad eesti soost inimesed. Tagasi saabus üks viiendik kõigist Venemaa eestlastest. Mitmesugustel põhjustel jäi ligi 160 000 eesti soost inimest elama siiski Venemaale. Eestlaste tagasipöördumist raskendas ka Vene võimude mittesoosiv suhtumine. Ühtlasi lahkus suur osa Eestis elavaid venelasi itta, kuid kahjuks puuduvad nende kohta täpsed arvandmed. 1920. aasta rändestatistika kajastab vaid eesti soost optantide liikumist.

Järgnesid valdavalt emigratsiooni ülekaaluga aastad 1924–1930. Raske majandusolukord ja tööpuudus sundis paljusid otsima teenistust välismaalt. Kõige arvukama grupi 1920. aastate emigrantidest moodustasid meremehed, õppurid ja töölised. Paljusid hirmutas emigreeruma ka 1924. aasta 1. detsembri mässukatse. Soositumad emigratsioonimaad olid Brasiilia ja Argentiina.

1930. aastate alguseks rände intensiivsus langes, sest tervet maailma haaranud majanduskriis ja töötaolek sundis paljusid riike piirama sisserändu kas keeluga või töövõimaluste vähesusega (Eesti arvudes, 1934). Eestlaste rändele mõjus ilmselt ka 1930. aastal Lätis teiste riikide kodanikele kehtestatud töökeeld.

Suremus

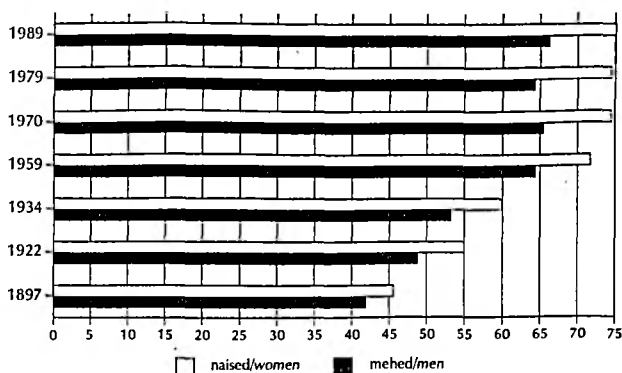
20. sajand algas Eesti rahva jaoks kahe sõja ning revolutsioonilise liikumisega. Esimese maailmasõja rinnetel langes 10 000 eestlast, Va-

badussõda nõudis umbes 3600 rindevõitleja elu (Valter, 1992). Sellele lisandusid kaotused tsiviilrahvastiku seas. Nii hukkasid näiteks enamlased Tartus 1919. aasta alguses üle 600 inimese (Valter, 1992).

Pärast sõda suremus vähenes, kuid oli siiski kõrge. Kõrget suremust põhjustas eelkõige nakkushaiguste (20%), eriti tuberkuloosi levik. Aastatel, kui peale tuberkuloosi levisid ka teised nakkushaigused (leetrid, sarlakid), tõusis suremus järsult väga kõrgele. Enesetappe oli aastas umbes 300 ja tapmisi 50–60, surmaga lõppenud õnnetusjuhtumeid 400 (Tooms ja Tammekann, 1933).

Sarnaselt varasemate sajanditega sõltus suremus ka 20. sajandi 1930. aastatel veel aastaaegadest: oli suurem talvel. Surmapõhjuste seas olid esikohal nakkushaigused (tuberkuloos, leetrid, sarlakid, tiisikus, kopsupõletik, gripp) (vt. tabel 7). Suremus tõusis eriti külmade talvedega aastatel.

Vaatamata poliitiliselt segastele aegadele **pikenes keskmine eluiga**, eriti naistel, kuid suurenes meeste ja naiste eluea erinevus. Kui sajandivahetusel elasid mehed keskmiselt 42- ja naised 45-aastaseks, siis 1934. aastaks oli meeste keskmine eluiga juba 53 ja naisel 60 aastat. Seega elasid mehed keskmiselt seitse aastat vähem kui naised (joonis 9). Kokku tõusis oodatav eluiga ajavahemikul 1897–1934 meestel 11 ja naistel 15 aastat, kuid 15-aastaseks saanud naiste puhul oli tõus viis aastat ning meestel vaid üks aasta! Eluea tõus oli seega seotud eelkõige imikusuremuse vähenemisega. Kahtlemata aitas suremuse vähenemisele kaasa teadmiste ning meditsiini areng.

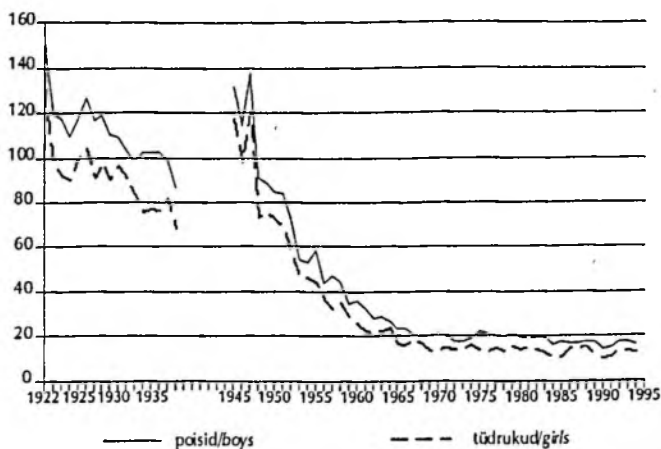
Joonis 9. Oodatav eluiga sünnil 1897–1989. *Life expectancy at birth 1897–1989.* (Andmed: Katus ja Puur, 1991.)

Tabel 7. Surmapõhjused 100 000 elaniku kohta aastatel 1930–1934 ja 1990–1994. *Causes of death in 1930–1934 and 1990–1994 by 100 000 inhabitants.*

Surma põhjus <i>Cause of death</i>	Kokku/ <i>All</i>		Mehed/ <i>Men</i>		Naised/ <i>Women</i>	
	1930– 1934	1990– 1994	1930– 1934	1990– 1934	1930– 1934	1990– 1934
Nakkus- ja parasiithaig. <i>Infectious and parasitic dis.</i>	259,1	9,6	317,1	15,7	207,6	4,3
Vähktõbi ja teised kasvaja <i>Neoplasms</i>	105,9	218,7	102,1	253,5	109,2	188,3
Reumaatilised, toitumis-, sisesekret- siooni- jt. haig. <i>Endocrine, nutritional and metabolic dis.</i>	13,0	8,6	11,6	7,7	14,3	9,4
Vere- ja vereloomehaig. <i>Dis. of blood-forming organs</i>	4,3	1,6	4,0	1,7	4,5	1,5
Erkkonna ja meelelundite haig. <i>Mental disorders</i>	150,5	13,2	152,0	16,5	149,3	10,3
Vereringeelundite haig. <i>Dis. of the circulatory system</i>	165,1	767,8	178,4	698,9	153,3	828,4
Hingamiseldunkonna haigused <i>Dis. of the respiratory system</i>	105,4	34,3	120,7	50,7	91,9	20,38
Seedimiseldunkonna haig. <i>Dis. of digestive organs</i>	90,2	30,9	114,4	36,0	68,8	26,6
Kuse- ja suguelundkonna haig. <i>Dis. of genito-urinary system</i>	35,9	16,93	44,6	18,5	28,1	15,4
Rasedus, sünnitus, lapsevoodi <i>Complications of pregnancy, childbirth and the puerperium</i>	6,6	0,4	—	—	12,3	0,8
Naha- ja rakukoehaig. <i>Dis. of skin and subcutaneous tissue</i>	29,0	1,0	3,8	0,8	2,0	1,2
Luu- ja liikumisorganite haig. <i>Dis. of musculo-skeletal system</i>	2,2	3,3	3,0	1,9	1,5	4,5
Kaasasündinud arenguhäired <i>Congenital anomalies</i>	1,3	6,2	1,5	6,8	1,2	5,7
Imikute haigused <i>Certain cond. originating in the perinatal period</i>	29,0	8,3	33,8	10,7	24,7	6,1
Raukusnõtrus (<i>Infirmity due to age</i>) <i>Symptoms, signs and ill-defined conditions</i>	275,8	47,9	245,3	32,4	302,9	74,2
Vägivald ja õnnetusjuhtumid <i>Injury and homicide</i>	74,7	167,8	119,1	274,7	35,3	74,16
Teadmata / <i>No defined</i>	170,2		204,4		139,8	

Eesti arvudes 1920–1935, 1937. ESA 1996.

1920. aastate alguseks oli **imikusuremus** Eestis ligi 100 promilli (joonis 10) (Eesti arvudes, 1934). Peamised imikusurma põhjused olid kaasasündinud nõrkus ja kehaved, hingamiselundite nakkused ja seedeelundkonna haigused. Ilmselt polnud kõrge imikusuremus mitte ainult meditsiiniline, vaid ka sotsiaalne probleem. Sellele viitab asjaolu, et imikusuremus oli ligi kaks korda kõrgem väljaspool abielu sündinud laste puhul ning maal. Samuti sõltus tõenäosus surra lapse sünnijärjekorrast perekonnas (tõusis kuni viienda lapseni). Vallassündimus oli kõrgeim majateenijatel, kelle laste suremus enne aastaseks saamist oli samuti suurim.

Joonis 10. Imikusuremus 1922–1995. *Infant mortality 1922–1995.* (Andmed osal.: Katus ja Puur, 1991, ESA.)

Sündimus

Suremus oli Eestis Lääne- ja Põhja-Euroopa riikide omast kõrgem. Sünnimise poolest kuulus Eesti juba 20. sajandi alguseks madalama sündimusega maade hulka. 19. sajandi keskpaiku alguse saanud pidev sündimuse vähenemine jätkus ka sajandi alguses ning langes eriti Esi-mese maailmasõja ajal. Madal sündimus oli Eesti Vabariigis oluliseks probleemiks. Võrreldes teiste Euroopa riikidega polnudki sündimus nii väga madal, kuid probleemi teravdas eelkõige liiga kõrge suremus (vt. Tomberg, 1940, tabelid 8 ja 9).

Tabel 8. Üldine sündimuskordaja Eestis ja mõnedes teistes Euroopa riikides.
CBR in Estonia and some other European countries.

	1921–1925	1926–1930	1931–1935
Rootsi/Sweden	19,1	15,9	14,1
Prantsusmaa/France	19,3	18,2	16,5
Eesti/Estonia	19,6	17,6	16,5
Läti/Latvia	22,1	20,7	18,3
Soome/Finland	24,7	22,5	19,5
Portugal/Portugal	33,2	31,2	29,1

Tomberg, 1940.

Tabel 9. Üldine loomuliku iibe kordaja Eestis ja mõnedes teistes Euroopa riikides. *Crude natural increase rate in Estonia and some other European countries.*

	1921–1925	1926–1930	1931–1935
Rootsi/Sweden	7,0	3,8	2,5
Prantsusmaa/France	2,1	1,4	0,8
Eesti/Estonia	4,1	1,1	1,6
Läti/Latvia	7,3	5,9	4,4
Soome/Finland	9,6	7,7	6,1
Portugal/Portugal	12,8	12,8	12,1

Tomberg, 1940.

Ilmselt mõjusid sündimusele pärssivalt mitmed sotsiaal-majanduslikud tegurid. Mats Nõges (1925) pidas oma palju tsiteeritud doktori-väitekirjas sündimuse languse põhjuseks kehvi elamistingimusi, hilist abielu, kombuluse langemist (prostitutsioon, suguhaigused), pikka sõja-väeteenistust ja valet maksusüsteemi. Alljärgnevalt vaataksimegi mõningaid tegureid üksikasjalikumalt.

Pingeline majandusolukord. Majanduskriis hakkas sündimusele otsest mõju avaldama alles 1933. aastal. Nagu varasemalgi perioodil ilmnes sotsiaalsete klasside erinev demograafiline käitumine: sündimus oli kõrgem põllupidajail, kõige väiksem aga palgalist tööjõudu pidavatel ettevõtjatel ja kapitalist elavatel isikutel (Eesti arvudes, 1934). Abiellumisel esines lastest hoidumist rohkem peremeestel, kuna hiljem pidurdus perekonna kasvamine rohkem palgalistel, vabakutselistel ning ilma palgalisteta peremeestel, mis võis olla tingitud majandusliku kindlustunde puudumisest (Reiman, 1936).

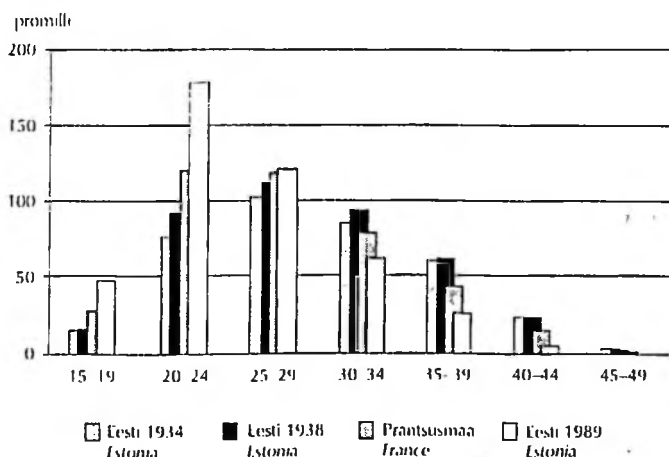
Sotsiaal-majanduslike tingimuste ja väärtushinnangute erinevusest oli tingitud ka laste arvu **suur erinevus maal ja linnas**. Sündimus oli madal just suuremates linnades. Maal ja väikelinnades sündimus ajavahemikul 1930–1934 isegi tõusis (Pullat, 1978).

Abiellumus oli linnades küll suurem, kuid abielluti hiljem ning piirduti vaid ühe-kahe lapsega. Väga suur osa abielus linnanaistest olid hoopis lastetud (1930.–1934. a. 27,2%). Samas oli linnas ka valdaslapsena sündinute osatähtsus suurem (Laas, 1978). Kuna üldise sündide arvu languse taustal suurenes just vallaslaste arv (umbes 10% kõigist sündidest), peeti rahvastiku arengu huvides väga oluliseks vallaslaste õigusliku ja majandusliku olukorra kindlustamist (Reiman, 1939).

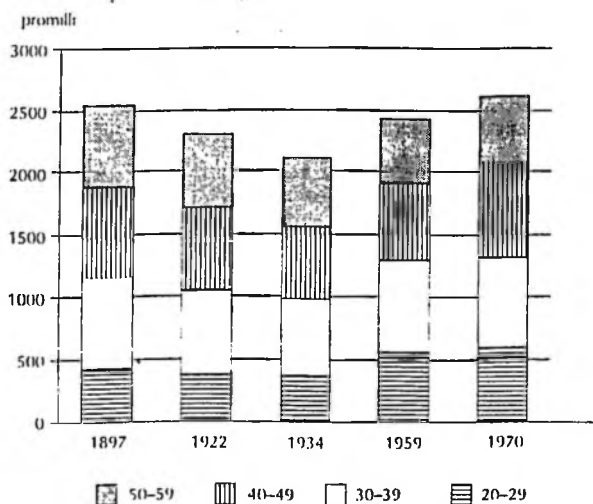
Kaalukat osa perekonna planeerimisel etendas **abort**. Vastavalt 1920. aasta abordiseadusele oli raseduse katkestamine seaduslik raseduse esimese kolme kuu jooksul. 1920. aastal tehti 9000 legaalselt aborti, s.t. 46 aborti saja sünnituse kohta. Tegelik abortide arv võis olla isegi kolm korda suurem (Kleitsmann, 1927, vt. Pullat, 1978). 1927. aasta andmetel tehti Eesti linnades 100 sünnituse kohta 44,1 ja maal 7,1 aborti (Laas, 1978). Rasestumisvastaseid vahendeid kasutati, kuid ei propageeritud.

Hiline abiellumine. Soosituimaks abiellumisajaks olid kevade- ja suvistepühad. Nii abiellumine kui sündimus sõltusid 1920. aastate lõpul veel põllumajanduslikust viljakusest (Reiman, 1930). Mehed abiellusid keskmiselt 30,8 (enamasti 25–29-a.) ja naised 27 aasta vanuselt (enamasti 20–24-a.). Hiline abiellumine tingis ka vanemate suhteliselt kõrge vanuse laste sünnil: isade keskmine vanus oli 35 ja emadel 30 aastat. 1930. aastate keskel oli märgata vanemate noorenemise tendentsi (Eesti arvudes, 1934). Eesti ja Prantsusmaa 1930. aasta sündimuse vanusekordajate võrdlus lubab väita, et just edasilükatud abielud ning sellest tulenev madal sündimus nooremas eas oli madala sündimuse üks põhjuseid (joonis 10).

Lahutumuse suurenemine ja suhteliselt suur vallaliste osatähtsus. Võrreldes sajandivahetusega vähenes abielus naiste osatähtsus 1934. aastaks kõigis vanusrühmades (joonis 12). Kuigi abiellumus ei olnud katastroofiliselt madal (tabel 10), ilmnes ebasoovitava tendentsina lahutuste osatähtsuse suurenemine (joonis 13), eriti linnarahvastiku seas. Laste puudumine perekonnas võis olla üheks oluliseks abielu lagunemise põhjuseks. Lahutatud abieludest üle poole (51%) olid lastetud, samas kui lasterikkad pered peaaegu üldse ei lahutanud (Tomberg, 1935).

Joonis 11. Sündimuse vanusekordaja Eestis 1934, 1938, 1989 ja Prantsusmaal 1935–1937. *ASBR in Estonia 1934, 1938, 1989 and in France 1935–1937.* (Andmed osal.: Laas, 1978.)

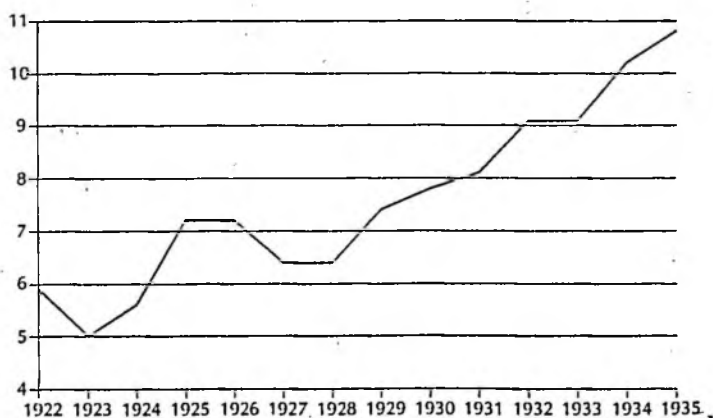
Joonis 12. Naiste abielulisus vanuserühmiti 1897–1970. *Share of married women by age 1897–1970.* (Andmed: Laas, 1978.)

Tabel 10. Üldine abiellumuskordaja Eestis ja mõnedes teistes Euroopa riikides. *Crude marriage rate in Estonia and some other European countries.*

	1921–1925	1926–1930	1931–1935
Rootsi/Sweden	6,3	6,7	7,3
Prantsusmaa/France	9,5	8,2	7,4
Eesti/Estonia	8,1	7,8	7,9
Läti/Latvia	8,4	8,4	8,3
Soome/Finland	7,1	7,2	7,2
Portugal/Portugal	6,3	6,7	7,3

Tomberg, 1940.

Lahutuste protseduur oli Eestis, võrreldes teiste riikidega, suhteliselt keeruline, kuid lahutumus oma aja kohta kõrge (Tomberg, 1935) ning näitas pidevat kasvutendentsi (joonis 13). 1923. aasta hüppeline kõrvalekalle on tüüpiline näide administratiivsete ümberkorralduste mõjust demograafilistele näitajatele. Nimelt muudeti 1923. aastal abi-elulahutuste registreerimise korda. Uue seaduse kartuses forsseeriti lahutuste registreerimist kirikute juures. Kohtute poole pöördumise harjumatuses 1923. aastal ongi tingitud hüppelised muutused muidu sujuvas kasvus (Sündimus ..., 1926).

Joonis 13. Lahutuste arv 10 000 abielu kohta 1922–1935. *Divorces per 10 000 marriages 1922–1935.*

Perekonnaseisult oli 1922. a. rahvaloenduse andmeil 15 aastast vanemate seas vallalisi 39,9%, abielus 48,8%, leski 11,1% ja lahutatuid

0,2%. 1934. aastal oli lahutatud või lahku läinud juba 2,9% täiskasvanud linnarahvastikust ja 0,8% maarahvastikust (Pullat, 1978).

Linnastumine

Eriti intensiivne oli linnastumine sajandivahetusel ja Esimese maailmasõja algusaastatel nii immigratsiooni kui ka maalt linna rände tõttu. Kui 19. sajandi lõpus elas linnades 19% eestimaalastest, siis 1922. aastaks oli linlasi juba 27% ning 1934. aastal 28,5% rahvastikust. Muutus ka linnaliste asulate loetelu, kuid arvuliselt mõjutas see linnarahvastiku suurust vähe. Asulatele linna õiguste andmisel 1920. ja 1930. aastatel oli üheks motiiviks kohalike omavalitsuste arendamine (Laas, 1992). 1920. aastal oli Eestis 13 linna, 1922. aasta rahvaloenduse ajal 30 ning 1934. aastaks juba 35 linnalist asulat. Samas jäid paljud 19. sajandi lõpul, 20. sajandi alguses tekkinud tööstusasulad Kirde-Eestis endiselt maa-asulateks, vaatamata küllalt suurele rahvaarvule (Kohtla-Järve, Rapla, Kohila, Vändra jt.) (Laas, 1978). {

Eriti jõudsasti kasvas ajavahemikul 1913–1916 Tallinn (Pullat, 1972). Sinna ehitati veel kolm sõjalaevatehast: Vene-Balti, Bekkeri ja Noblessneri allveelaevade tehas, 1916 saabusid linna sõjapõgenikud. 1917–1920 linnarahvastiku kasv peatus. Sõda tõi kaasa linnarahvastiku vähenemise, lisandusid veel epideemiad (Narvas tüüfus), majanduse ümberstruktureerimine ja tööstuse osaline evakueerimine (näiteks Tallinnas vähenes 1913–1924 metallitööliste arv 11 000 inimese võrra) (Pullat, 1978). 1922. aasta rahvaloenduse ajal oli 52,9% tallinlastest sündinud väljaspool Tallinna ning 12,2% väljaspool Eestit. Narva puhul olid samad näitajad 37,3 ning 20,2% (Laas, 1978).

Kahekümnnendatel, kolmekümnnendatel aastatel olid linnastumise majanduslikuks aluseks nii tootmise struktuuri muutused linnas kui ka töökaite ülejääk maal. Eriti arvukalt siirdus maaelanikke linna 1920. aastate keskpaigas. 1922–1931 vähenes maarahvastik 38 000 inimese võrra ehk 72,6%-lt 67%-le. Linnadest kasvasid samal ajavahemikul kõige jõudsamalt Tartu (17 000 võrra), Tallinn (1500) koos Nõmmega (üle 8000), Petseri (2300) ja Viljandi (2000). Olukord sarnanes majanduslikult paljuski 1990. aastate olukorraga: tootmise ümberstruktureerimine, Vene turu kaotus, põllumajandustootjate ebakindel konkurents soodsamates tootmistingimustes läänepoolsetega (uued põllumajandusmaad Ameerikas), pankrotid, maapuudus ning mehhaniseerimine sundis inimesi linnas tööd otsima. Kõige rohkem suunduti maalt linna

suhteliselt viljakama pinnasega jõukamatest piirkondadest, kus “rahvamajandus, maatöö mehhaniseerimine, suuremate kapitalide investeerimine, masinate tarvituselevõtmine ning elamistaseme tõus on edenenud kõige kaugemale” (Tammekann, 1932).

Maal koonduti kihelkonnakeskustesse. Ajavahemikul 1922–1934 kasvas linnarahvastik 16%, alevite rahvastik üle 8%, valdade rahvaarv aga kahanes üle 3%. Peamised maarahvastiku vähenemise põhjused olid inimeste asumine maalt linna, oma mõju avaldas ka linnapiiride laiendamine ja rahvaloenduste ajast tulenevad erinevused (Eesti arvudes, 1934).

Sarnaselt tänapäevaga oli probleeme inimeste tegeliku liikumise registreerimisega. Näiteks kasvas ajavahemikul 1922–1932 Tartu linn poole ehk 20 000 inimese võrra. Suure töenäosusega polnud tegemist siiski linna ülikiire paisumisega, vaid väljaregistreerimata isikutega, kes statistikute hinnangul võisid anda ligi poole ametlikust juurdekasvust (Tomberg, 1930).

Soovitav kirjandus

Laas, K., 1978. Rahvastikuprotsessidest Eestis. Tallinn. 93 lk.

Laas, K., 1987. Rahvastiku ränded Eestis. EGS-i aastaraamat 22. Erlich, R. (toim.). Tallinn: Valgus, lk. 81–97.

Pullat, R., 1978. Linnad kodanlikus Eestis: Ajaloolis-demograafiline käsitus. Tallinn: Eesti Raamat.

Eesti rahvastik aastail 1934–1950

Periood 1934–1950 hõlmab väga keerulist ajavahemikku Eesti ajaloos: toimus Teine maailmasõda, vahetus riigikord ja muudeti Eesti riigi piire. Kõik need muutused mõjutasid ka Eesti rahvastikku. Poliitiliselt ja demograafiliselt on tegemist kolme erineva perioodiga: a) esimese Eesti Vabariigi majandusliku õitsengu aastad, b) Teine maailmasõda ning sellega kaasnevad sündmused, d) sõjajärgne kohanemisperiood NSV Liidu koosseisus.

Rahvaarv

Kogu vaadeldava perioodi jooksul (1934–1950) vähenes Eesti rahvaarv mitmesugustel põhjustel kokku rohkem kui 111 000 inimese võrra.

1934.–1938. aastal jätkus veel rahvaarvu kasv. 1939. aasta jaanuaris elas Eestis 1 133 917 inimest, kellest ligi 88% olid eestlased.

1941. aasta suvel, Saksamaa — Nõukogude Liidu sõja esimese kuu jooksul vahetus Eestis okupatsioonivõim: Punaarmee taganemise järel algas Saksa okupatsioon. 1941. aasta detsembris korraldatud osaline rahvaloendus dokumenteeris senised kaotused. Eesti rahvaarv oli vähenenud 1939. aastaga võrreldes 116 000 inimese võrra.

Otseselt sõjategevusega seotud ajavahemikul (juuli 1941 kuni jaanuar 1945) oli kadu 207 100 inimest ehk 18,5% (Kaufmann, 1967). Rindel langes mõlemal poolel kokku 20 000 (Memento, vt. Tiit, 1993) kuni 30 000 sõdurit ja 70 000 (Katus, 1992) kuni 80 000 (Nõmm, 1992) inimest sattus ja jäi Läände. Kõigil sõja-aastatel oli loomulik iive negatiivne, kokku suri 1941.–1944. aastal 12 200 inimest rohkem kui sündis.

Vahetult pärast sõja lõppu oli Eesti peaaegu rahvusriik. “Memento” andmetel elas aastavahetusel 1944–1945 Eesti NSV territooriumil kokku 809 000 inimest, kellest 97,3% olid eestlased. E. Tiit (1993) peab reaalsemaks siiski 95%. Vähemusrahvused olid langenud repressioonide ohvriks (juudid, mustlased) või emigreerunud (sakslased, rootslased), Petserimaa ja Narva jõe tagune ala koos 56 200 inimese, sh. 36 800 (Tiit, 1993) kuni 45 500 (Katus, 1992) mitte-eestlasega kuulus alates augustist 1944 Vene Föderatsiooni koosseisu.

Viie aasta jooksul pärast sõda suurenes rahvaarv kiiresti umbes 204 000 inimese võrra. Esimestel sõjajärgsetel aastatel oli loomulik iive kõrge suremuse tõttu endiselt negatiivne ning rahvaarv suurenes sisserände tulemusel. Saabujate hulgas oli ka sõjast, vangilaagritest saabujaid ja evakueerituid. Evakueerituid, mobiliseerituid ja repatrieerituid võis kõiki kokku olla siiski vaid umbes 70 000, seega ülejäänud pidid olema saabunud Venemaalt ja mujalt NSV Liidust (Kala, 1992).

1950. aasta alguses elas Eestis 1 013 000 inimest, mis oli 95% 1940. aasta rahvaarvust (ENSV piirides).

Sõja-aastad 1939–1945

Teise maailmasõjaga seotud keerulisest muutustest rahvaarvus annab ülevaate alljärgnev tabel, mis põhineb valdavalt (kui pole viidatud teisiti) Ene-Margit Tiidu kokkuvõtval artiklil 1993. aasta "Akadeemias".

Teise maailmasõja mõju Eesti rahvale algas juba 1939. aastal Molotovi ja Ribbentropi salakokkuleppega, mille tulemusel lahkusid Eestist baltisakslased. Andmed emigratsiooni ajalise jaotumise kohta lähivad erinevatel autoritel küll lahku (vt. tabel 11), kuid absoluutarvudes lahkus Saksamaale 21 000 inimest. Seega selgub, et lahkunuid oli kokkuvõttes rohkem kui 1934. aasta rahvaloenduse andmetel oli Eestis sakslasi. Eriti hilisemate väljarändajate seas oli rohkesti eestlasi, kes tegelikult olid sõjapagulased ja jätsid kodumaa hirmust okupatsiooni ees.

1939. aasta oktoobris toodi Eesti pinnale nn. baaside lepingu alusel Vene sõjavägi. Järgnes Eesti okupeerimine **1940. aastal**. Samal ajal saabus Eestisse osa varem NSV Liidus elanud eestlasi, kuid ka venelasi. Andmed nende arvu kohta puuduvad, kuid võib oletada, et enamus neist lahkus Eestist taas sõja algul. Eesti okupeerimisel oli kaudne mõju ka Eesti Vabariigi kodanike liikumisele: paljud välismaal viibinud meremehed, õpetlased ja diplomaadid ei naasnudki enam kodumaale (Võime, 1992).

Uue võimu esimene aasta tõi kaasa Eesti tsiviil- ning sõjaväeeliidi represseerimise. Umbes 11 000 inimest arreteeriti ja enamik neist mõrvati, lisaks sellele küüditati ühe ööpäeva jooksul (13/14. juuni 1941) 10 200 inimest, s.o. 1% Eesti rahvast Siberisse. Ligi pool neist hukkus seal lähiaastatel ebainimlike elu- ja töötingimuste tõttu. Aastail 1940–1941 välismaale (enamasti Soome) põgenenud eestlaste arv on kõigest 500, mis näitab, et pärast Nõukogude okupatsiooni algust oli emigreerimine praktiliselt võimatu.

Tabel 11. Rahvastiku muutused 1939–1945.

Baltisakslaste lahkumine	1939	11 763 (Talve, 1991, vt. Tiit, 1992) (A&O)
	1939	20 000 sakslast + 500 eestlast (Võime, 1992)
Baltisakslaste lahkumine	1940–1941	10 000 (Talve, 1991, vt. Tiit, 1992) (A&O)
	kevad 1941	800 (Võime, 1992)
Arreteeritud Nõukogude võimu poolt	1940–1941	11 000, enamus hukkus
Küüditatud 14/15.06.	1941	11 200, pool hukkus (Tiit, 1993), 10 157 (Laasi, 1992, Katus, 1992), ellujäänud saabusid Eestisse valdavalt 1950–1960
Mobiliseeritud Punaarmee	suvi 1941	30 000 (37 900, Talve, 1991), 8000 hukkus esimesel sõjatalvel töölaagrites (Nõmm, 1992), hiljem kanti kaotusi lahingutes
Evakueeritud Venemaale	suvi 1941	26 000, 5200 hukkus teel või tagalas (Tiit, 1993)
Pagenud välismaale	1940–1941	500 (Tiit, 1993)
Mobiliseeritud Saksa armee	1943	59 000 (Tiit, 1993)
Omakaitses hukkunud		500
Läinud Soome armee		3000
Saksamaale tööteenistusse	1942–	800
Saksamaale vangilaagrisse	1942–	4000
Sakslaste hukatud Eesti kodanikke		6600
Pommirünnakutel hukkunuid		1000
Emigratsioon Läände	suvi 1944	68 000, teel hukkus 10% (Tiit, 1993) + need, kes ei pöördunud tagasi (7000), sh. eestirootslaste ümberasumine Rootsi — 7500
Represseeriti, vangistati	1944	2000?
25. märtsi küüditamine	1949	20 702 (Katus, 1992)
Küüditatud	1949–1952	30 000
Hukkus metsavendade käe läbi		300
Immigratsioon		
Immigratsioon Saksa okupatsiooni ajal		4000
Liidueestlaste immigratsioon	1944	2000
Evakueeritute saabumine	1944	3000
Emigratsioon, küüditamine, evakueerimine		223 000
Immigratsioon		9000
Negatiivne loomulik iive		12 200
Hukkus Eesti territooriumil		8400

Rinde lähenedes **1941. aasta** suvel evakueeriti ja põgenes Venemaale üle 60 000 inimese: endine Eesti sõjavägi, mobiliseeritud ja tsiviilisikud (mitu ettevõtet koos töötajaskonna ja nende peredega).

Saksa okupatsiooni ajal saadeti Saksamaale tööteenistusse ja vangilaagritesse vastavalt 800 ja 4000 inimest, kokku hukati 6600 Eesti kodanikku (neist 1921 juuti ja 243 mustlast). Täpsuse mõttes võiks märkida, et enamus hukkamisi toimus enne 1941. aasta rahvaloendust. Peale selle hukkus 500 meest Omakaitstes. Saksa okupatsiooni ajal saabus Eestisse naaberaladelt ümarguselt 4000 inimest, põhiliselt NSV Liidu territooriumil elanud eestlased ja ingerisoomlased.

1943. aastal toimus mobilisatsioon Saksa armeesse, mis haaras 59 000 eestlast. Samal ajal algas ka eesti noormeeste intensiivne pagemine Soome, kus astuti Soome armeesse, sest ei soovitud teenida okupatsiooniarmees. Tsiviilelanikkond (eriti Tallinnas) kannatas pommi-rünnakute all.

1944. aasta suve lõpus, enne Nõukogude vägede saabumist Eestisse algas Eesti ajaloo suurim emigratsioonilaine. Saartelt ja rannalt sõideti, hoolimata Saksa sõjaväest ja piirivalvest, küll laevadega, küll mootorpaatidega Rootsi. Saksa võimude ning Rootsi kokkuleppel emigreerus 75 000 eestirootslast. Saksa võimud korraldasid riigiteenijatele võimaluse emigreeruda Saksamaale. Kokku lahkus Eestist umbes 68 000 inimest (neist hukkus teel ligi 10%).

Vahetult pärast Saksa okupatsiooni lõppu algas intensiivne immigratsioon idast, sealhulgas saabus juba 1944. aastal umbes 2000 liidueestlast ja 3000 evakueeritut.

Ühtekokku hukkus "Memento" andmetel sõja ja okupatsioonide tagajärjel ligi 100 000 Eesti kodanikku, neist 80 000 meest ja 17 000 naist. Ometi moodustasid rindekaotused, kokku ligi 20 000 meest, suhteliselt väikese osa eesti meeste kaotustest sõja ja okupatsioonide ajal. Hoopis suuremad olid kaotused töö- ja vangilaagrites. Sõjameeste kaotustele rindel lisandusid sõja lõpus metsadesse põgenenud metsavennad Eesti pinnal (nende arvuks võib hinnata 16 000), kellest sõjajärgseil aastail hukkus ligi veerand (Talve, 1991, vt. Tiit, 1993).

Ränne

Sõja lõppedes suurenes rahvaarv esialgu valdavalt sisserände tulemusel. Tulijate hulgas oli mitmesuguse päritolu ja motivatsiooniga inimesi. Rändesaldot tõstsid Eestisse tagasipöörduvad sõjamehed ja Venemaale evakueeritud töötajad. Mitte kõik ei pöördunud tagasi Nõukogude Eestisse.

Ühe grupi Eestisse saabujate seas moodustasid 77 000 NSV Liidu eestlast. Need olid etnilised eestlased, varasemate ümberasunute järeltulijad. Suur osa neist oli NSV Liidu rahvuspoliitika tagajärjel kaotanud eesti keele oskuse ja identiteedi, kuid enamik neist kohanes Eestis aja jooksul täielikult. Kuivõrd Eesti kohalik rahvas ei paistnud silma lojaalsusega uuele võimule, toodi sisse ka inimesi, kes igas ettevõttes ja asutuses esindasid kommunistliku partei võimu (Kala, 1992).

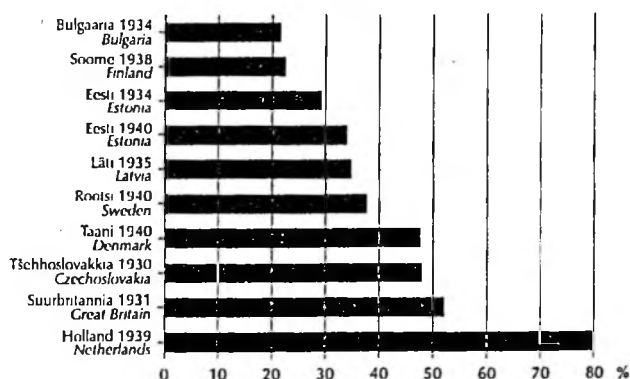
Tööjõudu vajas ka intensiivselt arenev Eesti tööstus. 1945. aasta juunis võeti vastu NSVL Riikliku Kaitsekomitee määrus, mille alusel hakati Virumaal laiendama põlevkivitööstust. Ligikaudu samal ajal alustati Sillamäe tehase rajamist, Narvas taastati Kreenholmi Manufaktuur. Eesti tööstuse eelisarendamist mõjutasid osaliselt ka parem infrastruktuur ja varustatus toiduainetega, mis soodustasid migrantide sissevoolu. Põlevkivitööstuse kõrval oli üks põhilisi migratsioonikanaleid ehitus (Kala, 1992).

Pärast Saksamaa kapituleerumist koondati eestlased koos teiste rahvustega DP (*displaced persons*) laagritesse, kus 1946. a. alguseks oli kokku 32 000 eestlast. 1947. a. lubati neil immigreruda lääneriikidesse. DP seaduste alusel saabus ajavahemikul 1948–1952 USA-sse, Kanadasse ja Austraaliasse 27 700 eestlast (Võime, 1992).

Linnastumine

Linnade kasv ajavahemikul 1934–1937 oli seotud eelkõige maainimeste linna siirdumisega (Laas, 1978). Jõudsalt arenesid Nõmme ja Tallinn ning keskmisest suuremad linnad. Kuigi Tallinnas täheldati suurimat rahvaarvu kasvu, ei muutunud tema osa riigi rahvastikus (1922. a. 38,2%, 1939. a. 38,5%). Ülevaate Eesti linnastumise tasemest 1934. ja 1940. aastal võrreldes mõnede teiste riikidega annab joonis 14 (Pullat, 1978).

Vahetult pärast Teise maailmasõja lõppu elas linnades 31,3% ja maal 68,7% inimestest. Sõjaeelsete aastatega võrreldes oli linnarahvastiku osatähtsus pisut langenud (Tiit, 1993). Ajavahemikul 1945–1950 kasvas Eesti linnarahvastik 267 000 inimeselt 548 000-ni ehk üle kahe korra. Kiire kasv enne 1950. aastat toimus põhiliselt NSV Liidust sissesõitnute arvel, kes täitsid kiiresti tühiku, mille Eesti rahvastikus olid tekitanud sõja-aastad. Eestlastest maarahvastiku siirdumine linna oli kuni 1950. aastateni veel tagasihoidlik (Kala, 1993).

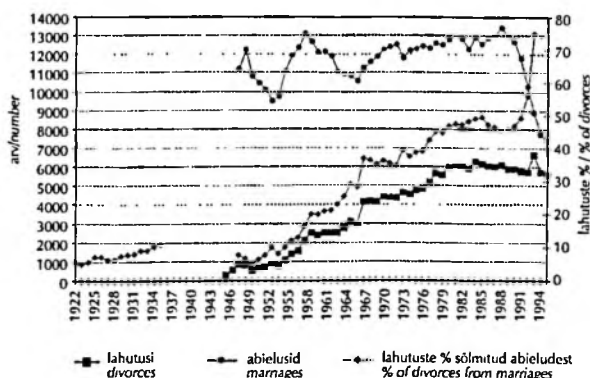
Joonis 14. Linnarahvastiku osatähtsus 1930–1940 mõnedes Euroopa maades. *Share of urban population about 1930–1940 in some European countries.* (Pullat, 1978.)

Suurenes ka linnaliste asulate arv. 1945. aastast taaskehtestati Eestis alevi staatus (kaotati jälle 1993). Seoses sellega said 1945.–1950. aastal 24 asulat alevi ning Kohtla-Järve ja Kiviõli linna staatuse.

Sündimus, abiellumus

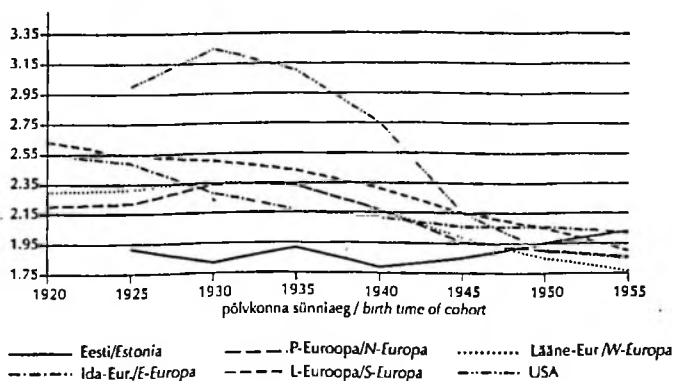
Ajavahemikul 1934–1940 sündimuses ja abiellumises olulisi muutusi ei olnud. Majanduskriisist tingitud sündimuse vähenemine lõppes 1935. aastaks. Majandusolukorra paranedes sündimus küll suurenes mõnevõrra, kuid ei jõudnud enam 1930. aastate alguse tasemele. Jätkuvalt suurenes vallaslaste osa kõigist sündidest. Mõneti sarnanes majanduslik keskkond praeguse Eesti omaga. Kuigi 1934. aasta seadus lubas töötajatele aastas seitse päeva tasuta puhkust, töötasid paljud puhkuseta aastaid. Naistele oli ette nähtud lühiajaline raseduspuhkus, kuid neid õigusi, kartes töökohta kaotada, kasutati harva (Ahelik, 1963, vt. Pullat, 1978). Ka abiellumus suurenes 1930. aastate lõpuks, kuid osaliselt korduvabiellude sagenemise tõttu (Laas, 1978).

Alates 1940. aastast oli loomulik iive repressioonide ja sõja tõttu juba negatiivne. Kuivõrd sündimus oli niihästi sõja ajal kui ka pärast sõda suhteliselt kõrge, siis oli negatiivne ja madal iive tingitud peamiselt kõrgest suremusest, mille põhjustasid repressioonid. Kompensatsiooniks rasketele sõja-aastatele suurenes vahetult pärast sõda abiellumus ja sündimus. Samal ajal langes lahutumus aastatel 1949–1950 sajandi madalaimale tasemele (ainult 500–600 lahutust aastas, joonis 15).

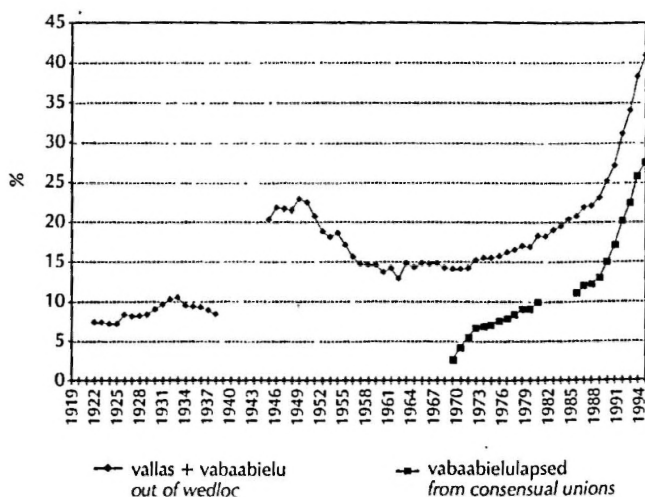
Joonis 15. Abielud ja lahutused 1922–1994. *Marriages and divorces 1922–1994.*

Sõjajärgses Euroopas tõusis sündimus järsult, toimus beebibuum (joonis 16). Ka Eestis ületas sündide arv alates 1947. aastast tavalise taseme 1000–2000 lapse võrra aastas, kuid see oli siiski suhteliselt väike kompensatsioon sõjakaotustele. Tagasihoidliku beebibuumi põhjuseks on Eesti puhul peetud rasket sotsiaalsõjapoliitilist ja majanduslikku olukorda, sealhulgas jätkuvat sõjaolukorda (metsavendlus) ja küüditamishirmu (Tiit, 1993).

Joonis 16. Lõplik sündide arv naise kohta Euroopas ja Ameerikas 1920–1955. *Completed fertility rate in Europe and USA 1920–1955.* (Monnier, Rychtarikova, 1991; Katus jt. 1995, Nobile, 1994.)

Ilmselt meeste defitsiidi, rasedusvastaste vahendite olematuse ning abordikeelu tõttu iseloomustab sõjajärgset perioodi kuni 1951. aastani oma aja kohta väga suur vallaslaste hulk. Hilisemas demograafilises arengus jõudis abieluväliselt sündinud laste osatähtsus kõigist sündidest 1950. aastatega võrreldavale tasemele alles 1980. aastate lõpus (joonis 17).

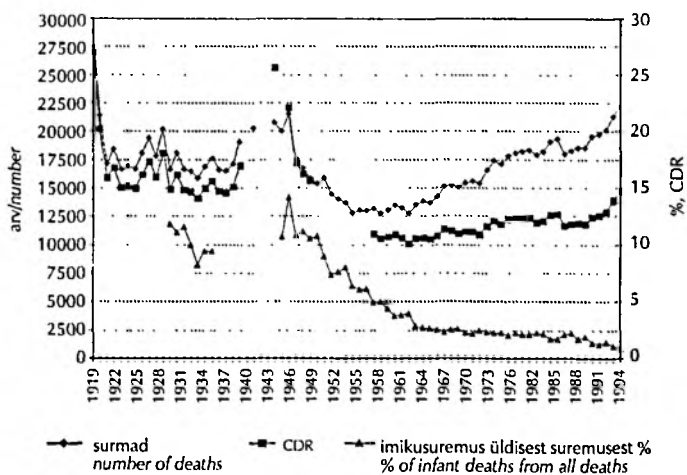

Joonis 17. Vallas- ja vabaabieliusündimus 1919–1994 (% kõigist sündidest).
Births from out of wedlock and from commercial unions in 1919–1994 (% from all marriages).

Suremus

Enne Teist maailmasõda sõltus surmade arv peamiselt epideemiast ja imikusuremuse kaudu sündimusest. Kuna rinnalaste suremus oli suur, siis põhjustas sündimuse tõus ka suremuse tõusu. Rekordiliselt kõrge oli 1927. ja 1929. aasta surmajuhtude arv, mis oli arvatavasti tingitud griepideemiast (Laas, 1978).

Ka esimest kümnet sõjajärgset aastat iseloomustab erakordselt kõrge imikusuremus (joonis 18), mis mõjutas kogu suremuse pilti. Seejärel kuni 1950. aastate keskpaigani surmade arv vähenes, et hakata siis rahvastiku vananedes jälle tõusma.

Joonis 18. Suremus 1919–1994. *Deaths 1919–1994.*

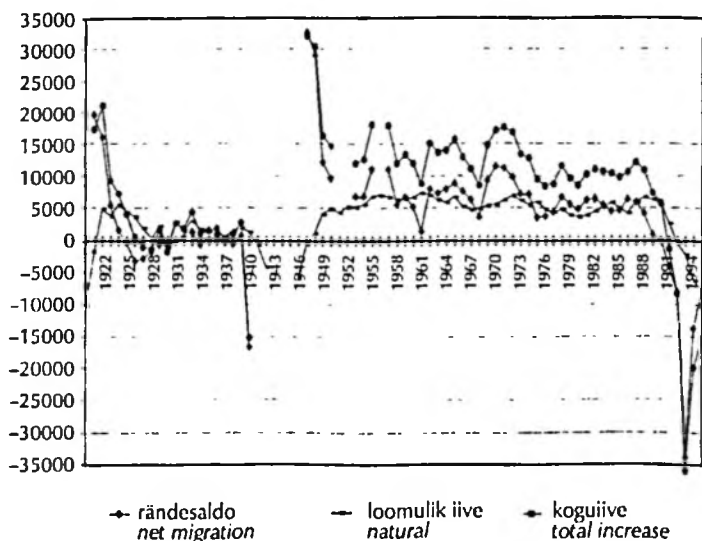
Soovitav kirjandus

Võime, L., 1992. Väljarändamine ja väliscestlased. Rmt.: Õispuu (koost.). Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani. Tallinn: Koolibri, lk. 307–317.

Eesti rahvastik aastail 1950–1989

Rahvaarv

- Ajavahemikul 1950–1989 kasvas Eesti rahvaarv 553 000 inimese võrra. Juurdekasvust umbes 40% andis loomulik ja 60% rändeiive. Valdavalt mõjutaski koguiivet ränne (joonis 19). Eriti suure rändelise juurdekasvu andsid 1950. ja 1970. aastad. Loomulik iive suurenes kuni 1960. aastateni, eelkõige suuremuse (imikusuremuse) vähenemise arvel. Seejärel loomulik juurdekasv vähenes, kuid mitte sündide vähenemise, vaid suuremuse suurenemise tõttu. Kogu positiivsest iibest enamuse andsid immigrandid järeltulijad.

Joonis 19. Loomulik ja rändeiive 1919–1995. *Natural and migration increase 1919–1995.*

Tabel 12. Koguiibe allikad (tuh.). *Sources of population growth (thousands).*

Aasta <i>Year</i>	Loomulik iive <i>Natural increase</i>	Rändeiive <i>Net migration</i>	Muutus rahvaarvu järgi <i>Change by population</i>
1951–1955	30,5	—	—
1956–1960	34,2	30,5	—
1961–1965	32,0	40,4	75,0
1966–1970	27,3	42,5	71,2
1971–1975	29,9	31,8	66,1
1976–1980	21,2	28,4	47,6
1981–1985	25,2	28,1	51,8
1986–1990	27,9	7,5	36,4
1991–1995	–23,9	–71,5	–94,1

Ränne

Ajal, mil Eesti oli inkorporeeritud NSV Liitu, kehtis ühtne rahvastiku arvestuse süsteem üle kogu NSV Liidu. Elukohavahetust ühest liidu-vabariigist teise ei arvestatud välisrändeks, kuna Eestit peeti üheks riigisiseseks territooriumiks. Eestist väljapoole NSV Liitu lahkujate ja sealt saabujate kohta olid kättesaadavad ainult üldarvud. 1980. aastatel kogus Eesti Statistikaavalitsus andmed, salvestas need magnetlindile ja saatis Moskvasse, kus toimus andmete töötlus tsentraalse programmi järgi. Alles alates 1980. aastate lõpust, kui võeti suund Eesti taasiseseisvumisele, tekkis vajadus eraldada Eesti-siseseid elukohavahetused liidu-vabariikidevahelisest rändest ja töödelda neid üksikasjalikumalt. Praeguseks on siiski enamus välisrännet puudutavast materjalist avaldatud.

Rahvaarv kasvas eelkõige immigratsiooni tagajärjel. 1950. aastateks oli immigrantide seas vähenenud Eestisse tagasisaabuvate mobiliseeritute, evakueeritute ja sõjavangide osa. 1950. aastate alguseks moodustasid enamuse sisserännanute idapoolsetest liiduvabariikidest saabuvad töölised ning nende perekonnaliikmed. Erikontingendi moodustasid veel sõjaväelased, kelle liikumist ametlikult ei näidatud, küll aga sattusid migrantide arvestusse ohvitseride perekonnaliikmed.

Pärast sõja lõppu ning veel 1950. aastatel saabunute hulgas oli ka Venemaa eestlasi. 1954–1960 pöördus Eestisse tagasi stalinlikest vangilaagritest ning asumiselt kokku 27 835 inimest (Rubin, 1992).

1950. aastate keskel ületas Eesti majanduskasv NSVL keskmise. Arenev tööstus tingis ka täiendava inimeste vajaduse. Rajati palju uusi ettevõtteid, suurenes tööliste osatähtsus tööhõivelistes rahvastikus.

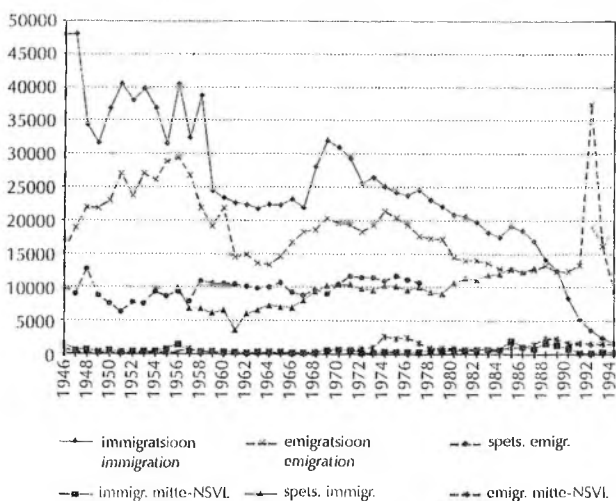
Keskmiselt tuli Eestisse sel perioodil aastas 20 000 kuni 30 000 inimest, lahkus 15 000 kuni 20 000. Väljarändajateks olid põhiliselt endised immigrandid. Kõige rohkem saabus migrante Pihkva, Peterburi, Novgorodi oblastist ja Kesk-Venemaalt. Kuna immigrandid olid enamasti noored, siis aja jooksul paranesid rahvastiku põhilised demograafilised näitajad: rahvastik noorenes, suurenes loomulik iive, vähenesid suremuskordajad.

Immigratsiooni jätkudes hakkasid Eestis järk-järgult kujunema kompaktsamad venekeelse elanikkonnaga piirkonnad: Kirde-Eesti ja Tallinn. Muulased kontsentreerusid linnadesse (joonis 21) ja kindlatele elualadele: ehitus, tööstus, transport, eriti raudtee ja merelaevandus (vt. Kala, 1992). Intensiivse immigratsioonipoliitika ilmseks eesmärgiks oli eestlased venestada. Samal ajal ei toimunud tegelikult märgatavat sisserännanute ega eestlaste assimilatsiooni: valdav osa sisserännanutest säilitas oma keele, millele aitas kaasa immigrante soosiv hariduspoliitika ning uusmigrantide territoriaalne segregatsioon. Ka segaabelusid eestlaste ning muulaste vahel tuli tunduvalt vähem ette, kui teoreetiliselt oleks loomulik olnud. Pigem assimileerusid uusmigrandid omavahel.

Rände kõrgperiood **välisriikidega** möödus 1960. aastate alguseks. Edaspidi saab Nõukogude Eestit pidada praktiliselt suletud piiridega riigiks, kus rändesidemed teiste riikidega moodustasid vaid 2,5–3% kogu välisrändest. Mõningane rände intensiivsuse tõus leidis aset veel 1960. aastate keskel, 1970. aastate alguses ja oli seotud Volga sakslaste ümberasumisega (vt. joonis 20). 1956. aastal saabus tavalise paarisaja immigrandi asemel Eestisse üle tuhande välismaalase.

1970. aastate algusest hakkas kogu rände intensiivsus langema, kuigi saldo säilis lahkujate arvu vähenemise tõttu stabiilsena. 1980. aastate lõpu Eesti poliitilise vabanemisega kaasnesid muutused ka rändes, mis väljendusid N. Liidu immigrantide arvu järsus vähenemises ning välisriikidest saabujate arvu suurenemises.

Eestlaste osatähtsus kogu rahvastikus aina vähenes (tabel 13). 1989. aasta rahvaloenduse andmetel oli 26% Eesti elanikest sündinud väljaspool Eestit, mis on üks kõrgemaid näitajaid Euroopas.

Joonis 20. Välisränne 1946–1994. *External migration 1946–1994.* (Andmed: Katus ja Puur, 1989.)

Tabel 13. Rahvuslik koosseis (tuhandetes) 1897–1995. *Ethnic composition (in thousands) 1897–1995.*

Rahvus/Ethnicity	1897	1922	1934	1941	1959	1979	1989	1995
Eestlasi/Estonians	90,6	87,7	88,2	89,3	74,6	64,7	61,5	64,2
Venelasi/Russians	4	8,2	8,2	7,2	20,0	27,9	30,3	28,7
Ukrainlasi/Ukrainians	—	—	0,01	1,3	2,5	3,0	2,7	—
Valgevenelasi/Belorussians	—	—	—	1,0	1,7	1,8	1,5	—
Sakslasi/Germans	3,5	1,7	1,5	—	0,1	0,3	0,2	0,1
Soomlasi/Finns	—	—	0,1	1,6	1,4	1,2	1,1	1,0
Juute/Jews	—	0,4	0,4	0,4	0,5	0,3	0,3	0,2
Rootslasi/Swedes	0,6	0,7	0,7	0,6	—	0,02	0,02	—

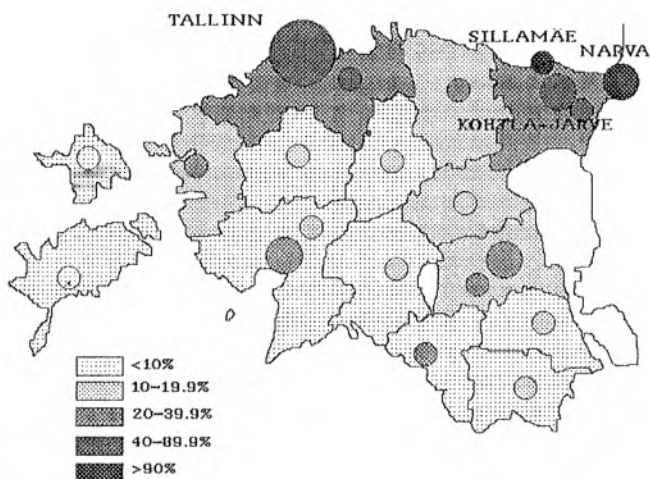
Tiit, 1993; Eesti, Läti ... 1995; Statistika aastaraamat 1994.

Linnastumine

Kogu vaadeldava perioodi jooksul suurenes linnarahvastik nii loomuliku kui ka rändeübe tagajärjel. Maarahvastik valdavalt kahanes.

1950. aastate algust iseloomustab linnade intensiivne kasv. Umbes poole juurdekasvust andis ränne. Rändeline kasv oli ulatuslik nii Eesti-välise kui ka -sisese liikumise tõttu.

Eestlaste maalt linna liikumist soodustas sundkollektiviseerimine, majanduslikult raske olukord maal ning keeld vanglatest ja asumiselt naasnutel kodupaika elama asuda (vt. Tiit, 1993). Alates 1960. aastate keskpaigast hakkas linnastumise tempo raugema, kuid linlaste suhtarv siiski suurenes. Kuna linn meelitas rohkem noori neidusid, tekkis maal pruudipuudus. Põllumajanduse mehhaniseeritus ei jõudnud järele aja nõuetele, maal oli puudus töökätest, eriti põllumajandusspetsialistidest.

Joonis 21. Mitte-eestlaste osa maakondade ja linnade rahvastikus 1989.
Share of non-Estonians in counties and towns 1989.

1960. aastatel suurenes välisrände osa linnade kasvus ja andis juba 2/3 positiivsest saldost. Edaspidi tõusis välisrände osatähtsus veelgi.

1970. aastateks saavutas linnarahvastiku kasv kulminatsiooni. Koos linnastumise intensiivistumisega muutus aktuaalseks diskussioon riigi ebaproportsionaalselt suure pealinna kasvu piiramise võimalikkusest. Aastatel 1970–1979 ja 1979–1984 oli **Tallinna osatähtsus Eesti rahvastiku** juurdekasvust vastavalt 56,9 ja 50,0%. Selle näitaja poolest edestas Tallinn vaadeldud perioodil kõikide teiste liiduvabariikide ja Euroopa linnade pealinnu (Kümmel, 1986). 1970. aastate keskel täheldati stabilisatsiooni ning suburbanisatsiooni algust. Nii linna (Tallinna sissekirjutuskvoodid) kui ka maa jõupingutuste tulemusena (töökohad naistele, infrastruktuuri arendamine, palgad, maaelu prestiiži tõus) aeglustus kontsentratsioon ja territoriaalne diferentseerumine. Üldise migratsiooni intensiivsuse languse taustal leidis

1980. aastatel aset muutus maa—linn-rändes, eelkõige maalt lahkujate arvu vähenemise tõttu (Marksoo, 1988b). Tallinnast ja Tartust asus hulk korteripuudusest ajendatud noori peresid maale elama (Ainsaar, 1990). 1983. aastast täheldati esmakordselt maarahvastiku mõningast kasvu linnade arvel.

Lisaks linnade kasvule rände ja loomuliku iibe tõttu suurenes Eestis sel perioodil linnarahvastik ka mõnede **asulate linna staatuse andmise tõttu** (tabel 14).

1974. aasta "Eesti NSV asulate ja linnade, alevite ja külade kategooriasse arvamise põhimääruse" kohaselt võis **alevite** hulka arvata üle 2000 elanikuga asula, mis paiknes tööstusettevõtte, raudteejaama või mõne muu rahvamajandusobjekti läheduses või raviotstarbelise tähtsusega paigas. Mõnel juhul võis alevi kategooriasse arvata ka alla 2000 alalise elanikuga asula, mis paiknes eriti tähtsa tööstusobjekti või ehituse juures või millel oli administratiivne tähtsus ning mis oli majandus- ja kultuurikeskus.

Linnaks võis arvata enam kui 8000 alalise elanikuga asulad, kus olid tööstus-, kaubandus- ja teenindustevõtted, arenenud kommunaalmajandus, riiklik elamufond, õppe-, kultuuri- ja raviasutused. Tegelik asulate suurus ja jaotus sellele põhimäärusele täielikult ei vastanud (RST 2/95).

Tabel 14. Linnaliste asulate ja linnarahvastiku arv. *Number of towns and urban population.*

Aasta/Year	Asulate/Towns		Elanike/Population	
	arv/number	muutus/changes	arv/number	muutus/changes
1918	17	—	—	—
1922	30	+3	294 755	—
1934	35	+5	347 804	53 049
1941	32	—3	671 398	323 594
1959	61	+29	—	202 492
1970	57	—4	876 610	139 560
1989	56	—3	1 118 504	102 334
1992	57	+1	1 116 300	—2200
1995	46	—11	1 044 083	—72217

1918–1992 Laas, 1992. Rahvastikustatistika teatmik 2/95.

Staatuse muutus mõjutas siiski suhteliselt vähe linnastumise intensiivsust, pigem kindlustas asulate positsiooni ning andis plaanimajanduse tingimustes paremad väljavaated arenguks. Ajavahemikul 1954–1965 tühistati suur osa administratiivsetest muudatustest, mis tõi kaasa sageli ka tagandatud keskuste stagneerumise (Marksoo, 1988a).

Sündimus

Vähenevad sotsiaalsed ja territoriaalsed (maa—linn) erinevused fertiilses käitumises (Laas, 1978). Märgatavalt noorenes abiellumisiga ja vanemate vanus (tabel 15). Kuni 1960. aastateni suurenes sünnitus-ealiste osatähtsus ja, vaatamata raskele ajale, sündimus. Sündimuse suhteline madalseis saabus 1966.–1967. aastal. Languse põhjuseks on peetud:

- linnastumist;
- naiste tööhõive suurenemist ja haridustaseme tõusu, emantsipatsioonini;
- materiaalseid raskusi, korterikitsikust, mis ei võimaldanud lapsi muretseda;
- naiste ratsionaalsemat suhtumist laste arvu piiramisse (vt. Kuddo, 1986 ja Tiit, 1993).

Tabel 15. Ema vanus lapse sünnil 1951–1990. *The age of mothers on the birth of child 1951–1990.*

Aasta <i>Year</i>	Keskmine <i>Average</i>	Esimese lapse sünnil <i>On the birth of first child</i>
1951–1955	27,50	24,46
1961–1965	27,15	24,31
1966–1970	26,79	23,87
1971–1975	25,45	23,12
1976–1980	24,88	22,9
1981–1985	25,02	22,92
1986–1990	25,35	22,8

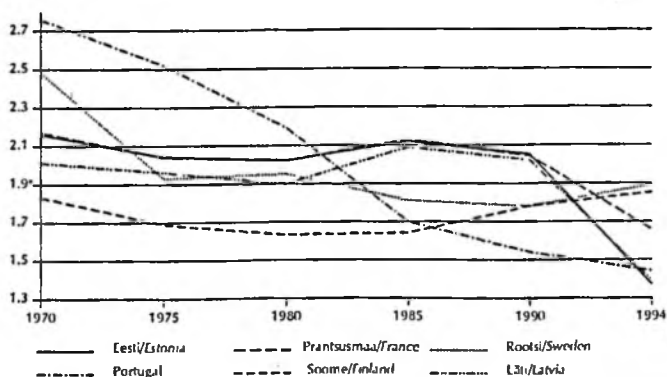
Tiit, 1993.

Sündide arv hakkas jälle suurenema 1970. aastatel. Selle üheks põhjuseks oli sünnitusealiste naiste arvukuse suurenemine, kuid suurenes mõnevõrra ka laste arv sünnitusealise naise kohta. Samal ajal enamuses arenenud Lääne-Euroopa riikides see näitaja hoopis langes. Kahtlemata mängisid lääne ja ida (sh. Eesti) erinevuste tekkimisel rolli sotsiaal-majanduslikud tegurid:

- sotsiaalpoliitika, mis soodustas varast abiellumist ja laste soetamist: lastekaupade doteerimine, tasuta haridus ja arstiabi;

- kodu ja perekonna väärtustamine olukorras, kus eneseteostus poliitilises ja administratiivses karjääris ning majandustegevuses oli eestlaste jaoks väheprestiižikas;
- elu mõningane normaliseerumine, ostujõu ja korteriolude paranemine;
- oma osa võis olla ka teadlikul või alateadlikul rahvuse säilimise taotlusel.

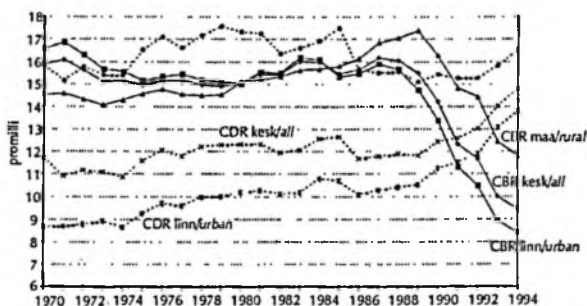
Laste arvu tõstvate teguritena on vahel märgitud veel naiste kõrgeimat staatust ning majanduslikult soodsamat olukorda riigis kui meestel (Soomere, 1990). Igal juhul, vaatamata naiste kõrgele hõivatusele ning heale haritusele, oli sotsialistlikes riikides, sh. Eestis sündimus 1970. aastate algusest kuni 1990. aasta lõpuni stabiilselt kõrge (joonis 22).

Joonis 22. Summaarne sündimuskordaja mõnedes Euroopa riikides 1970–1994. *TFR in some European countries 1970–1994.*

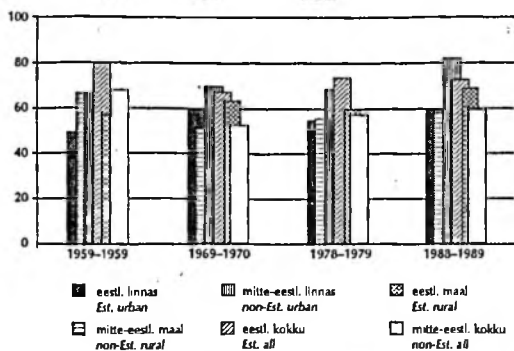
Võrreldes lääneriikide naistega sünnitati planeeritud lapsed tunduvalt varem. Iseloomulikuna kõigile sotsialistlikele riikidele oli Eestis sündimus suhteliselt kõrge alla 29-aastatel ja madal vanematel naistel (Tepp, 1995).

Rahvastiku struktuuris rändest tingitud muutuste ja suremuse järsu languse tõttu ületas 1986. aastal sündide arv maal esmakordselt pikka-aastate tagant surmade arvu. Linnas sündimus samal ajal juba langes (joonis 23).

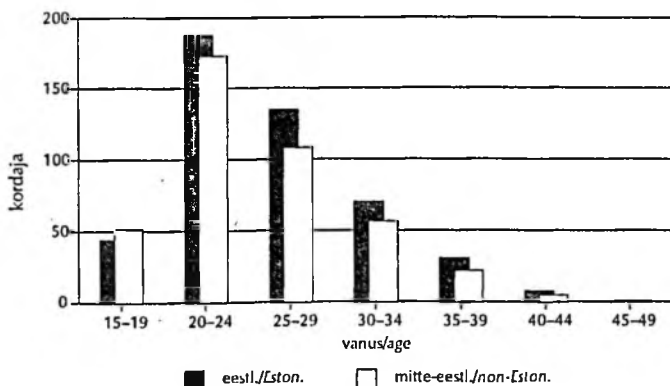
• Joonis 23. Suremus ja sündimus maal ning linnas 1970–1994. *Urban, rural CBR and CDR 1970–1994 (RST 4/1994).*

Immigratsioon hakkas mõju avaldama ka sündimusele. Ühelt poolt tõusis rahvastiku noorenemise tõttu üldine sündimus, kuid samas hakkas muulaskond suurenema ka loomuliku iibe teel. Soodsama vanusestruktuuri tõttu oli muulaste loomulik iive absoluutarvudes eestlaste omast 2–3 korda suurem ning andis 1958.–1988. aastal 79% kogu loomulikust juurdekasvust (Tepp, RST 4/95). Kui 1960. aastal sündis veel kuus last kümnest eestlaste peres, siis 1970. aastatest alates suurenes muulaste osatähtsus sünnitajate hulgas. Tegemist polnud siiski muulaste suurema viljakusega, vaid noorema vanusestruktuuriga. Kokkuvõttes sündis mitte-eesti peredes siiski vähem lapsi kui eesti peredes. Pärast 1959. aasta rahvaloendust on eestlannade summaarne sündimuskordaja olnud pidevalt kõrgem kui mitte-eestlastel, eelkõige maarahvastiku kõrgema sündimuse arvel (joonis 24).

Joonis 24. Eestlaste ja mitte-eestlaste summaarne sündimuskordaja 1959–1989. *TFR of Estonians and non-Estonians 1959–1989. (ESK 9/1993.)*

Põliselanike ja immigrantide demograafiline käitumine ei erinenud üksnes sünnitatud laste arvu poolest: muulaste seas olid vähem levinud vabaabielud, samuti oli vähem abieluväliseid sündide, abielluti mõnevõrra varem, sünnitati vähem ja varem (Tiit, 1993, Katus, 1990, Vikat, 1994, vt. joonis 25), kasutati kontratseptiive ning tehti rohkem aborti (vt. Anderson jt., 1994, Katus jt., 1995).

Joonis 25. Eestlaste ja mitte-eestlaste sündimuse vanusekordajad 1988–1989.
ASBR of Estonians and non-Estonians 1988–1989. (ESL 9/1993.)

Abordid

1955. aastal taaslegaliseeriti Eestis abordid. Abort jäi kontratseptiivide piiratud kättesaadavuse tõttu pikaks ajaks peamiseks sündimuse reguleerimise meetodiks. Legaalse abortide arv sünnituste kohta oli Eestis üks kõrgeimaid Euroopas (tabel 16). Aastate jooksul on abortide arv ületanud sündide arvu keskmiselt 1,5 korda.

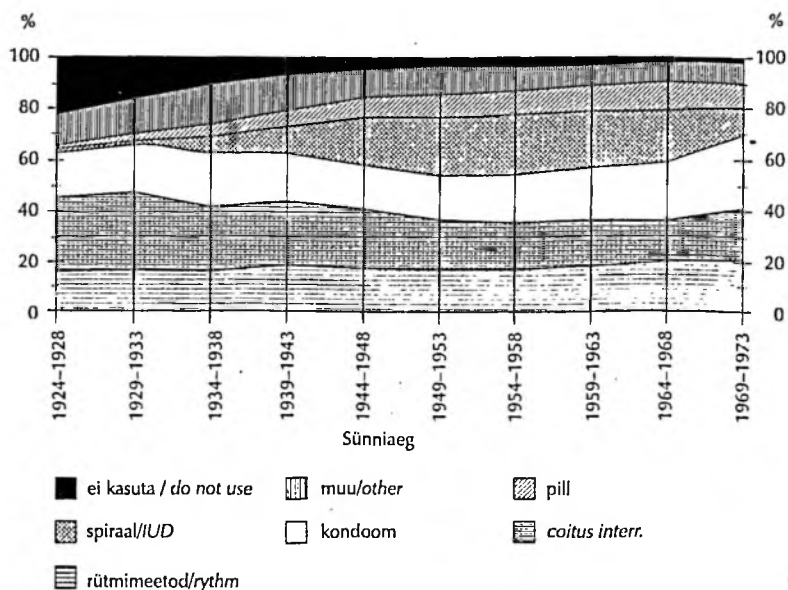
1972. aastal uuris E. Kornet ligi 1000 aborti kasuks otsustanud naise motiive. Levinumad aborditegemise põhjused olid järgmised:

1. korterikitsikus	23%
2. vallalisus	16%
3. materiaalne kitsikus	10%
4. peab end liiga nooreks või vanaks	8%
5. soovib edasi õppida	7%
6. peab laste kasvatamist raskeks	7%
7. peres on juba väike laps	5%
8. tervis pole hea	5%

Tabel 16. Raseduse vältimine ja abortide arv mõnedes Euroopa riikides 1988. a. *Use of contraceptive methods about 1988 in some European countries.*

	Kasutab kontratseptiivi % <i>Woman using contraception %</i>	TFR	Legaalsete abortide arv 100 sünni kohta <i>Legal abortions per 100 births</i>
Eesti/Estonia	40	2,26	122,4
Taani/Denmark	63	1,56	36,0
Soome/Finland	80	1,70	19,2
Irimaa/Ireland	60	2,18	0,0
Rootsi/Sweden	78	1,27	33,6
Prantsusmaa/France	75	1,82	21,6
Tšehhoslovakkia/ Czechoslovakia	66	1,95	87,4
Ungari/Hungary	73	1,79	70,1
Rumeenia/Romania	56	2,31	314,9
Itaalia/Italy	78	1,33	30,8
Hispaania/Spain	59	1,38	6,2

Nobile, 1994.

Joonis 26. Pereplaneerimismeetodite kasutamine naistel põlvkonniti. *Use of family planning methods by different woman cohorts.* (Andmed: Katus jt., 1995.)

Märgitud oli veel selliseid põhjuseid nagu: mees ei soovi last, pole last kellegi hooleks jätta, peab rasedust raskesti talutavaks, mees on haige, ei taha üldse lapsi (1%), mees joob jm. (Soomere, 1990).

Lääneriikides on abort enam levinud noorte naiste seas, kes pole veel sünnitanud ja lükkavad nii edasi esimese lapse sündi. 1991. aastal Tallinna haiglates aborti teinud 360 naise küsitlusest selgus, et 68% abordi kasuks otsustanud Eesti naistest oli abielus ja neil oli juba vähemalt üks laps (vt. Saarna, 1993). Aborti pidid kasutama paljud naised seetõttu, et üks või teine vahend oli neid alt vedanud.

On arvatud, et 1980. aastate lõpus kasutas 40% Eesti naistest rases-
tumisvastaseid vahendeid (Nobile, 1994). See näitaja on siiski eba-
reaalselt väike. Pere- ja sündimusuuringu (Katus jt., 1995) andmetel ei
olnud vaid 14% 1924.–1973. aastal sündinud naistest kasutanud mitte
mingeid rasedusvastaseid vahendeid (joonis 26).

Abielulisus

Sündimusega on väga tihedalt seotud perekond ja abielulisus. Alates 1950. aastatest vähenes pidevalt abiellujate ning ema vanus esimesel sünnitusel. 1980. aastate keskmine abiellumisvanus oli meestel 24 ja naistel 22 aastat (tabel 21). 1960. ja 1970. aastatel oli Eestile iseloomulik küllalt kõrge, kuid kahanev abiellumus, suur lahutumus (45–50%) ja suhteliselt varajane abiellumine.

Märgatavalt kasvas lahutuste arv 1965. aastast, mil kehtestati uus abielu- ja perekonnakoodeks, mis lihtsustas oluliselt lahutamist (vt. joonis 15). Lahutumus linnas ja maal erines tunduvalt: näiteks 1980. aastal oli linnas lahutumuskordaja 20,7 promilli, maal ainult 10 promilli. Nähtavasti soodustas maal abielu püsimist elulaad: tihedamad perekonnasisesed suhted, suurem laste arv, ühine hoolitsus majapidamise eest ning abikaasade valiku piiratus (Kuddo, 1988).

1970. aastate keskelt hakkas suurenema registreerimata ehk vabaabielude arv. Teatud ettekujutuse vabaabielude osatähtsusest annab sellistest ühendustest sündinud laste arv. Kuni 1970. aastateni sündis keskmiselt 15%, 1980. aastate lõpuks juba veerand lastest väljaspool registreeritud abielu. Jooniselt 15 on näha, et alates 1970. aastatest on mitteregistreeritud abieludest sündinud laste arv tõusnud eelkõige vabaabielulaste arvu suurenemise tõttu. Abieluväline sündimus oli kõrgem noorte naiste hulgas ja maal suurenes üksikvanemaga perede arv.

1989. aastal oli ligi 1/5 kõigist alla 18-aastaste lastega perekondadest üksikvanemaga. Lastega poolikute perekondade arvu ja osatähtsuse kasvu põhjuseks oli sagenev abielude lagunemine ja laste sünd väljaspool abielu. Oma osa oli ka lastega noorte abielumeeste ja -naiste surmajuhtudel.

Arenenud riikides on viinud suurem korterivaliku võimalus, inimeste mobiilsuse ning individuaalsuse kasv olukorrani, kus järjest rohkem elatakse üksikult. Eestis seevastu tõusis pidevalt perekonnas elavate inimeste osatähtsus (tabel 17). Põhjuseks oli eelkõige korterinappus, mis piiras oluliselt noorte eraldumist vanemate perekonnast (Tepp, 1994).

Ka korteripuudust ja riiklikku jagamissüsteemi, kus võeti arvesse vaid ametlikult abielus olevate inimeste taotlusi, on peetud vabaabielude levikut pidurdavateks asjaoludeks (Vikat, 1994).

Tabel 17. Perekondade koosseis. *Household composition.*

	1959	1970	1979	1989
Perekonnast lahus elavaid inimesi % <i>Separately from all people</i>	6,9	4,1	4,6	4,1
Üksinda elavate inimeste osatähtsus % <i>As single from all people</i>	12,8	12,9	12,2	11,0
Pere keskmine suurus <i>Average size of family</i>	—	3,15	3,09	3,11
Samast rahvusest liikmetega peresid kõigist peredest % <i>Monoethnic from families</i>	—	86,4	84,2	82,7
Üksikvanemaga peresid kõigist peredest % <i>One parent households</i>	—	—	17,4	19

Tepp, 1994.

Suremus

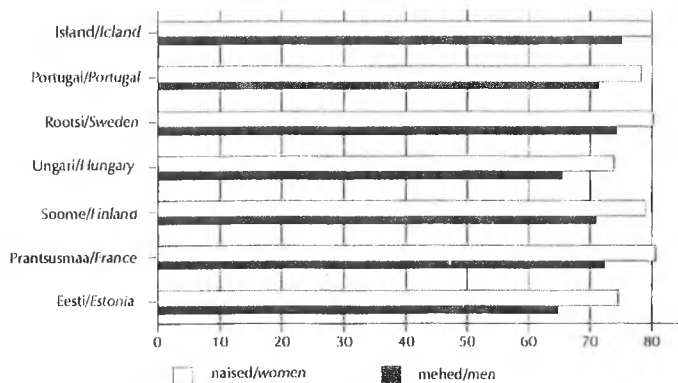
1947.–1958. aastani vähenes Eestis surmajuhtude arv (joonis 17). Põhjuseks olid väikelaste suremuse vähenemine ning rahva noorenemine. Pikenes keskmine eluiga. Eeldatava eluea arengult saab Eestis ajavahemikul 1950–1989 eristada kaht etappi:

1. Kuni 1960. aastateni eluea järkjärguline pikenemine nii meestel kui naistel.

2. 1960. aastatel eeldatava eluea kasvu seiskumine. 1950.–1970. aastatel pidurdus (mõningail juhtudel ka peatus) eeldatava eluea kasv

enamikus Euroopa riikides, Eestis toimus stabilisatsioon vaid tunduvalt noorema ea juures (joonis 27). 1980. aastate lõpus oodatav eluiga küll korra taas tõusis, kuid langes siis varasemast veelgi madalamale tasemele.

Teiseks probleemiks kujunes meeste ja naiste eluea suur erinevus, mis on üks suuremaid maailmas. Sajandivahetusel ei ületanud see veel 3,6 aastat, aastaks 1979 oli aga rohkem kui 11 aastat. Peamiseks põhjuseks oli meeste keskmise eluea kasvu lakkamine.

Joonis 27. Keskmine eluiga mõnedes Euroopa riikides 1989–1990. *Life expectancy at birth in some European countries 1989–1990.*

Meeste keskmise eluea kasvu pidurdumine oli seotud 40–59-aastaste meeste suremuse suurenemisega (Katus ja Puur, 1991). Meeste nooremalt suremise põhjused on tavapäraselt nii bioloogilised kui ka sotsiaalsed:

- juba väikelaste seas on poiste suremus suurem, nendega juhtub rohkem õnnetusi;
- mehed pööravad vähem rõhku oma tervisele, tarbivad enam alkoholi, suitsetavad;
- meeste töö on pingelisem ja ohtlikum;
- meeste seas on rohkem enesetappe ja vägivaldset surma;
- suremust tõstis kindlasti ka keskkonna saastatus.

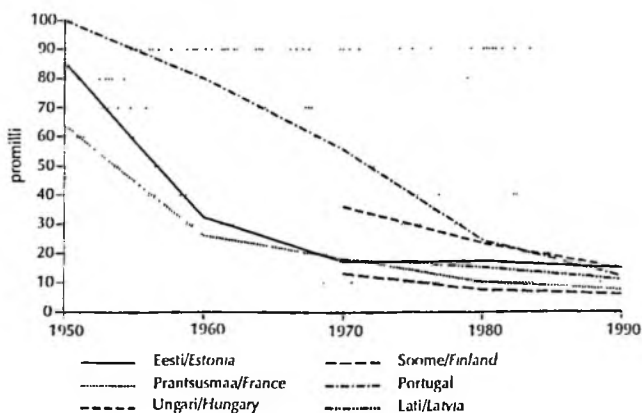
Millised neist asjaoludest olid otsustava tähtsusega Eesti puhul, pole päris täpselt teada.

Suurest eluea erinevusest tingituna kasvas vanurite hulgas üksikute naiste osatähtsus. Eesti vanurite hulgas oli mehi tunduvalt vähem kui

enamuses arenenud maades. Näiteks on Eestis noorte vanurite hulgas 36 meest ja vanimate vanurite hulgas 23 meest 100 naise kohta, Prantsusmaal on samad näitajad vastavalt 82 ja 45. Suuresti on selline disproportsioon tingitud Teise maailmasõja mõjust. Vaatamata asjaolule, et prognoosid näitavad meeste osatähtsuse tõusu tulevikus, on 2025. aastal Eestis vanurite hulgas mehi peaaegu poole vähem kui Lääne-Euroopas (Rommel, 1995).

- **Surma põhjustena** olid esikohal veresoonehaigused, kasvaja, mürgitused, palju oli õnnetusjuhtumeid. Maal oli keskmisest rohkem veresoonehaigustest, samuti mürgitustest, õnnetusjuhtumitest ja traumadest tingitud surmajuhte (Kuddo, 1988). Õnnetusjuhtumite põhjustajaks oli peamiselt alkohol. Inimeste tervislikku seisundit maal mõjutas ka arsti halb kättesaadavus ning arstiabi kvaliteet.

Imikusuremus vähenes pidevalt, kuid ületas arenenud lääneriikide näitajat 1990. aastal siiski veel kahekordselt (joonis 28). 1980. aastate alguseni oli maal imikusuremus kõrgem kui linnas.

Joonis 28. Imikusuremus mõnedes Euroopa riikides 1950–1990. *Infant mortality in some European countries 1950–1990.*

Suremus reageerib väga tundlikult ühiskonna kriisiseisundile. 1980. aastate lõpus vähenes enesetappude arv kolmveerandini senisest, et siis rekordiliseks tõusta (tabel 18).

Tabel 18. Enesetapud ja tapmised 1970–1994. *Suicides and homicides 1970–1994.*

Aasta/Year	Enesetapud/Suicides		Tapmised/Homicides	
	M/M	N/W	M/M	N/W
1970	325	104	36	22
1973	327	105	38	19
1976	376	116	47	24
1979	380	121	79	26
1982	361	120	79	43
1985	371	99	70	31
1988	271	111	64	29
1989	284	117	94	29
1991	314	109	130	39
1992	376	121	246	56
1993	457	122	316	75
1994	495	119	339	85

Rahvastikustatistika teatmik 2/3, 1995.

Kirjandus

Kala, K., 1992. Eesti rahvuslikust koosseisust pärast Teist maailmasõda. Akadeemia, 4 (3), lk. 1896–1915.

Eesti rahvastik aastail 1989–1995

Rahvaarv

Teavet Eesti rahvaarvu kohta kogutakse kahes institutsioonis:

1. Riigi Statistikaametis, mille andmestik põhineb rahvaloenduse andmetel, seda täiendatakse pidevalt jooksva statistikaga. Maarahvastiku kohta saadakse andmeid ka iga-aastasest majapidamisarvestusest.

2. Riigi rahvastikuregistris. Ametlikult on rahvastikuregister küll asutamata, kuid rahandusministeeriumi alluvusse kuulub elanike andmebaas, mis sisaldab järgmised andmed: 1) nimi, 2) isikukood, 3) sünniaeg, 4) sugu, 5) elukoha aadress. Esialgne baas on loodud mitmesuguste omavalitsustes koostatud elanike-nimekirjade (valimisnimekirjad, rahavahetusnimekirjad jm.) alusel. Need andmed pole täielikud, eriti laste kohta. Seda andmebaasi täiendatakse ja parandatakse passide väljastamisel, isikuandmete muutumisel ja elukohavahetuse registreerimisel saadud andmete lisamisega.

Tulevikus lisanduvad järgmised andmed: 6) kodakondsus, 7) rahvus, 8) emakeel, 9) haridus, 10) perekonnaseis, 11) tegevusala, 12) amet, 13) mis ajast elab isik Eestis; elukohavahetuse puhul 14) saabujal eelmine elukoht ja sinna elama asumise kuupäev ning lahkujal järgmine elukoht, 15) koos elukohta vahetavate perekonnaliikmete arv, 16) elukohavahetuse põhjus. On näidatud, kas registreeritavasse elukohta asutakse alaliselt või tähtajalise elamisloa alusel, tähtaega ära märkides (RST 1/95). Statistikaameti ja rahvastikuregistri andmed pole praeguseks identsed. Ligi 80% erinevusest tuleneb 0–2-aastaste laste puudulikest andmetest.

Alates 1990. aastast on Eesti alaline elanikkond vähenenud pidevalt nii loomuliku kui rändeiibe tõttu. Koguiibe muutumist mõjutanud tegurite osa illustreerib tabel 19.

1990. aastal hakkas Eesti rahvaarv vähenema, põhjuseks oli sisse-rände kahanemine. 1992. aastast muutus ka loomulik iive negatiivseks. Seda põhjustas üheaegselt nii surmajuhtumite arvu suurenemine kui ka sündide vähenemine. Surma- ja sünnijuhtude suhtarve 1000 inimese kohta võrreldes selgub, et negatiivne loomulik iive on pigem sündide arvu vähenemise kui surmajuhtumite arvu suurenemise tagajärg.

Tabel 19. Ränne ja loomulik iive 1989–1995. *Migration and natural movement 1989–1995.*

Aasta	Välja- ränne	Sisse- ränne	Rände saldo	Sünnid	Surmad	CBR	CDR	Kogu iive
Year	Emigra- tion	Immi- gration	Net mi- gration	Births	Deaths			Total changes
1989	12 326	12 497	171	24 292	18 530	15,49	11,81	5 933
1990	12 402	8 381	-4 021	22 308	19 530	14,23	12,43	-1 243
1991	13 236	5 203	-8 034	19 320	19 705	12,33	12,58	-8 418
1992	37 375	3 548	-33 827	18 006	20 115	11,66	13,02	-35 936
1993	16 169	2 390	-13 779	15 170	21 267	10	14,02	-5 376
1994	9 260	1 590	-7 670	14 178	22 150	9,46	14,77	-15 642
1995	10 746	1 374	-9 372	13 567	20 872	9,1	14,1	-16 677

Ränne

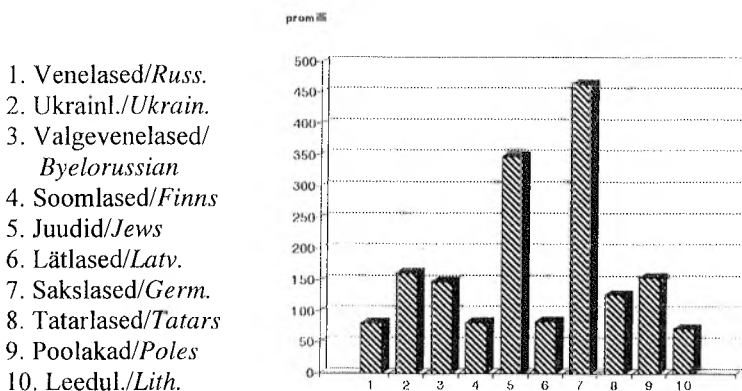
Kuni 1990. aasta juulikuuni, mil rakendus immigratsiooniseadus, ei kehtinud Eestisse elamaasumisel olulisi piiranguid. 1990. aasta immigratsiooniseadus kehtestas sisserände piiramiseks kvoodi, mille suuruseks on 0,1% alalise elanikkonna arvust aasta alguses. Kvoodivabalt on õigus Eestisse elama asuda välismaalastel, kes saabuvad õppe- või teadustööle mitte kauemaks kui üks aasta, ajutiselt äraolnutel, kes enne 1990. aasta 1. juulit olid Eestisse alaliselt sisse kirjutatud, samuti etnilistel eestlastel. Välismaalaste elukoha registreerimisel nõutakse neilt praegu elamisluba.

Praeguseks ei ole Eesti ühinenud 1951. aasta põgenike konventsiooniga ega selle 1967. aasta protokolliga, seega ei käsitleta põgenikke eraldi kategooriana. Kõik ebaseaduslikult piiri ületanud isikud loetakse illegaalseteks immigrandideks. Enne 1991. aastat oli endise NSV Liidu aladelt praktiliselt piiramatu võimalus Eestisse end elukohas registreerimata, s.t. illegaalselt elama asuda. Mõnede autorite arvates võib endise NSV Liidu aladelt illegaalselt Eestisse elama asunute arv olla umbes 50 000. Selle hinnangu kinnituseks puudub siiski täpsem teave (RST, 1/95).

Juba 1989. aastal oli Eestisse elama asunute ja siit lahkunute arv peaaegu võrdne. Järgnevatel aastatel jätkus sisserändajate arvu pidev vähenemine, samal ajal kui lahkujate arv jäi stabiilselt kõrgeks. Immigratsioonikvoodi rakendumisel 1990. aastal muutus rändesaldo negatiivseks. Eriti suure lahkujate hulgaga paistis silma 1992. aasta, kui emigrantide arv ületas eelneva kümnendi keskmist väljarändajate arvu ligi kolm korda. Selline järsk tõus oli seotud võõrvägede lahkumisega

Eestist. Väljarände põhjuseks oli eelkõige endise Nõukogude (Vene) armee lahkumine (koos ohvitserkonnaga sõitsid paljudel juhtudel ka sõjaväelaste perekonnaliikmed ja paljud tsiviilteenistujad); muulaste ebakindlus seoses keele-, kodakondsus- ja välismaalaste seadusega; kasvav tööpuudus ja muud majandusraskused.

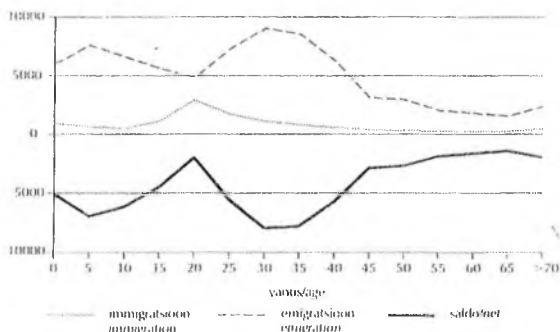
Kuigi arvuliselt oli lahkujate hulgas rahvuselt kõige enam venelasi, oli see tingitud eelkõige nende arvukamast esindatusest Eestis. Suhteliselt kõige rohkem on emigreerunud sakslaste ja juutide hulgas (joonis 29).

Joonis 29. Rahvusrühmade arvukuse vähenemine 1989–1994. *Decrease of largest ethnic groups in 1989–1994* (Ainsaar, 1995.)

Viimaste aastate kõrge väljaränne on mõjutanud rahvastiku kõiki vanusegrupe, kuid kõige rohkem on olnud väljarändajaid 25–44-aastaste ja laste hulgas, mis viitab rände perekondlikule iseloomule (joonis 30).

Uueks jooneks on **migratsioonisidemed läänega**. Ka selles suunas on rändesaldo negatiivne. Eestisse on asunud mõningane hulk sõja ajal emigreerunud eestlasi ja nende järeltulijaid, kuid samal ajal on Eestist läände lahkunud neli korda rohkem inimesi. Lääne suunas lahkumine oleks arvatavasti märksa aktiivsem, kui ei oleks sealsete riikide tõrjuvat hoiakut ja piiranguid.

Joonis 30. Välismigrantide vanus 1991–1994. *Age of migrants 1991–1994.* (RST 1/1995.)

Intensiivse emigratsiooni tagajärjel on viimastel aastatel **muulaste osatähtsus Eesti rahvastikus mõnevõrra vähenenud**. 1995. aasta jaanuaris moodustasid eestlased 64% kogu rahvastikust, kuid vaid 53% linnarahvastikust. Arvukuselt teise suurema rühma moodustasid vene-lased 428 360 inimesega (29%). Teised rahvusgrupid olid suhteliselt vähearvukad ega ületanud 2% riigi rahvastikust: ukrainlased (39 585), valgevenelased (23 088), soomlased (14 522), juudid (2864), lätlased (2810), sakslased (1733), tatarlased (3484), poolakad (2488), leedu-lased (2329), teised rahvused (12 372) (RST 3/95).

Sündimus

Lapse sünd registreeritakse kolmes institutsioonis.

1. Lapse sündimisel täidetakse **sünnitusmajas** lapse **sünnikaart** sõltumata vanemate elukohast või kodakondsusest kõigi Eestis sündinud laste kohta ema ütluse järgi. Alates 1992. aastast registreeritakse kõik sünnikaardid Meditsiinistatistika Büroos.

2. Vanemate pöördumisel **perekonnaseisumetisse** täidetakse lapse **sünniakt**, kui vähemalt üks lapse vanematest on Eestisse sisse registreeritud või Eesti kodanik. Sünniakt täidetakse dokumentide alusel (v.a. ütlused selle kohta, mitmes laps emal, ema ja isa tegevusala, amet, haridus). Sünni registreerima tulnud isik ei pruugi olla lapse ema või isa, mis võib põhjustada ütluse järgi vormistatavates andmetes vigu.

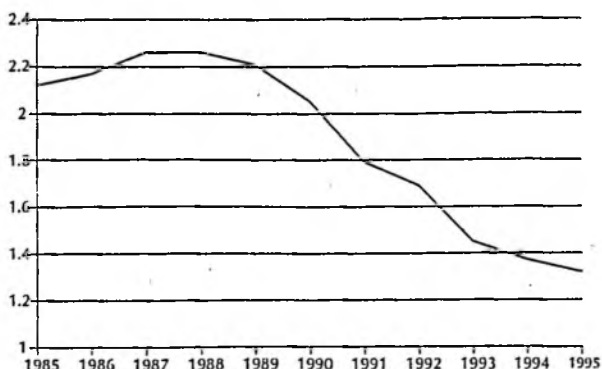
3. Sünde saab registreerida ka Eesti saatkondades välismaal.

Alates 1992. aastast saavad vastsündinud isikukoodi. Kuni 1994. aastani loeti lapse elukohaks ema elukoht. Kui lapse emal puudus alaline elu-

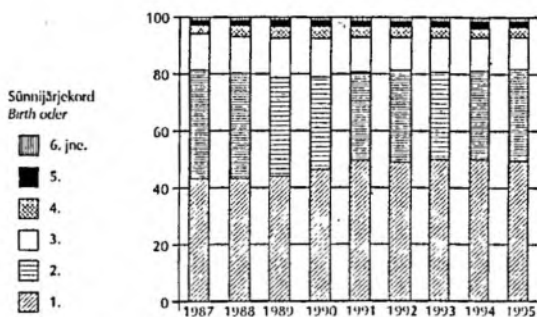
koht Eestis või see oli teadmata, siis märgiti selleks 1989. ja 1990. aastal lapse sünni registreerimise koht. Alates 1991. aastast ei arvestata lapse sündi rahvaarvu arvestamisel, kui vanematel puudub alaline elukoht Eestis või see on teadmata. Nimetatud sünnijuhte on olnud kokku 178 (RST 3/94).

Aastad 1987–1990 olid Eestis sündide arvu poolest rekordilised. Mõnevõrra suurendas sündimust sünnitusealiste naiste arvu suurendamine, kuid oma mõju oli ka kogu rahvusliku vabanemise õhustikul, mida toetas veel sotsialismiperioodist säilinud sotsiaalsüsteem. “Maa tuleb täita lastega” oli üks taasiseseisvumise populaarseid loosungeid. Tavalisest rohkem oli sünnitajate seas kolmekümnendates aastates naisi (30–37-aastased) ning sündinud laste seas kolmandaid lapsi (joonis 32). Seni olid Eesti naised olnud mõnes mõttes üleemantsipeerunud, kuid pigem seaduse jõul kodunt välja surutud. Samastati ju NSV Liidus koduperenaine mittetöötajaga. Vabanemisel riigitöö kohustusest nautisid naised õigust olla emad ja lastega kodus. Seda soodustas ka mõnda aega kasutusel olnud esialgne lastetoetuste diferentseerimine lasteaia- ja koduste laste vahel, mis tegi kojujäämise majanduslikult vastuvõetavaks.

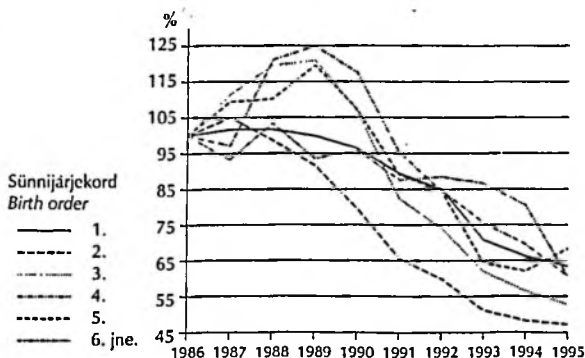
1991. aastal järgnes sündimuse väga järsk langus (joonis 31), eelkõige just teiste laste sündide vähenemise tõttu (joonis 33). Põhjused olid nii majanduslikud, sotsiaalsed kui ka psühholoogilised. Üleminekuga uuele majandussüsteemile langes kiiresti elatustase. Perede tulude diferentseerumise üks olulisi tegureid oli laste arv.

Joonis 31. Summaarne sündimuskordaja 1985–1995. *TFR 1985–1995.* (Eesti, Läti ..., 1996.)

Joonis 32. Sünnid lapse sünnijärjekorra järgi (%) 1987–1995. *Births by parity (%) 1987–1995.* (Eesti, Läti ..., 1996.)

Joonis 33. Sünnid lapse järjekorra järgi 1987–1995. *Births by parity 1987–1995.* (Eesti, Läti ..., 1996.)

Ebakindlust ja sotsiaalset stressi süvendas uus nähtus ühiskonnas: tööpuudus. Paljud noored lükkasid laste muretsemise edasi, püsivaks tööturul konkurentsivõimelisemad. Laste hooldamise ja kasvatamise kulud kasvasid, pikapeale kadus enamus soodustusi ning garantiisid vanematele. Lastekaupade ja -hoiu hinnad tõusid, nii et laps on muutumas pere kõige luksuslikumaks lisandiks. Süvenes ka ebakindlus tuleviku suhtes, alates lasteaedade sulgemisest ning lõpetades tasulise hariduse perspektiiviga. Laste muretsemist ei soosi paljude pere lootetus elamistingimuste parandamisel. Kui eelmisel sajandil kehtis ütlus, “et on jumal lapsed andnud, annab ka leiva”, ning sotsialismi ajal säilis vanematel lootus, et vaatamata raskustele kasvavad

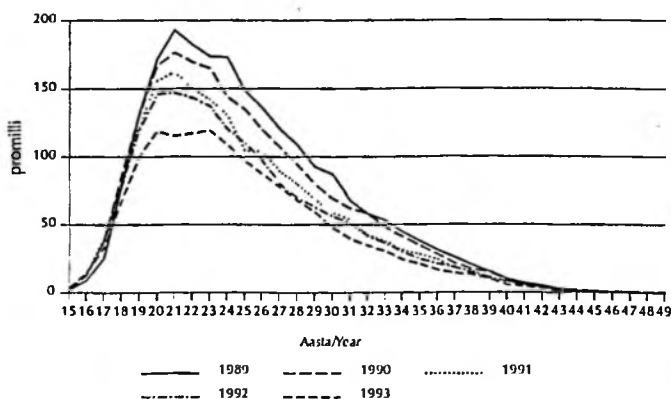
lastest siiski inimesed, siis praegustes muutunud oludes ei saa kummagi peale loota.

Noored eelistavad üha enam lükata perekonna loomist ja laste sünnitamist kaugemasse tulevikku, püüdes esmajärjekorras omandada kutseharidus ning leida kindel töökoht ja sissetulek. Saab ju noor pere kõigepealt kokku hoida veel sündimata laste arvel.

Ilmselt hakkab Eestis välja kujunema arenenud turumajandusega riikide inimestele iseloomulik demograafilise käitumise tüüp, mille tunnusjoonteks on:

- esmasabiellujate ja -sünnitajate suhteliselt kõrge keskmine vanus;
- suur registreerimata kooslude arv ja aina suurenev vallaliste osatähtsus;
- keskmise sündide arvu vähenemine ühe naise kohta (Kuddo, 1995).

Viimaste aastate sündimuse vanusekordajad näitavadki kõige suuremat langust parimas eas sünnitajatel (joonis 34). Vaatamata sündi-

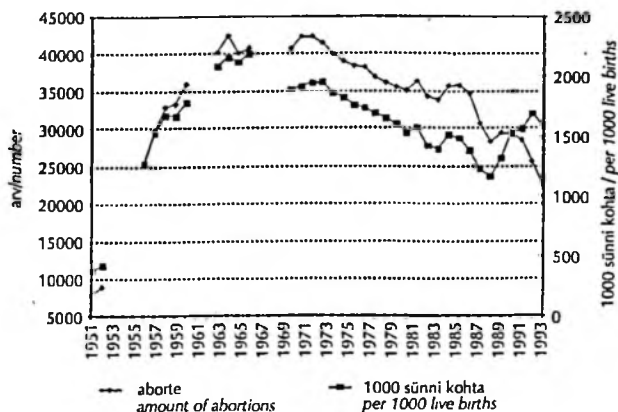
Joonis 34. Sündimuse vanusekordajad 1989–1993. ASBR 1989–1993. (RST 4/1994.)

muse üleüldisele langusele, on Eestis esialgu veel säilinud sotsialistlikele riikidele omane varajane sünnitamis tüüp (tabel 20), kuid arvata-vasti on see muutumas.

Abortide arv fertiilses eas naiste kohta on alates 1988. aastast langedud, kuid väga madala sündimuse tõttu on suhe sündidesse valdavalt tõusnud (joonis 35). Abortide ja sündinud laste arvu suhe on Eestis endiselt ligi kolm korda suurem kui arenenud lääneriikides.

Tabel 20. Sündimuse vanusekordajad Eestis ja mõnedes Euroopa maades. *ASBR in Estonia and some other European countries* (Tepp, 1995).

Riik/Country	Aasta	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	TFR
Eesti/Estonia	1993	43,0	116,0	77,66	35,0	15,0	3,1	0,2	1,45
Hispaania/Spain	1992	10,3	42,0	94,54	78,25	28,6	5,6	0,3	1,30
Holland/ Netherlands	1993	5,4	36,7	106,4	118,5	42,9	6,2	0,3	1,57
Island/Iceland	1993	22,9	104,9	143,5	109,1	52,3	11,6	0,1	1,22
Läti/Latvia	1993	43,7	123,3	77,2	37,8	15,5	3,9	0,2	1,51
Prantsusmaa/ France	1991	9,3	71,0	137,0	91,0	36,6	7,3	0,5	1,77
Soome/Finland	1992	10,6	72,1	134,8	100,7	38,3	7,5	0,4	1,82
SBR/GB	1992	31,8	85,5	117,7	87,1	33,2	5,5	0,3	1,79
Rootsi/Sweden	1993	11,0	82,1	145,5	109,7	43,3	7,5	0,2	2,00

Joonis 35. Abordid 1951–1993. *Abortions 1951–1993.*

Abielulisus

Abielud registreeritakse linna või maakonna perekonnaseisuametis, abielulahutused sealšamas ja kohtus. 1995. a. 1. jaanuarist muutus seoses uue perekonnaseaduse kehtestamisega abielulahutuste vormistamine. Kohtus lahutatud abielusid enam perekonnaseisuametis ei registreerita. Kohtuotsus abielulahutuse kohta on nüüd teine dokument, millega abielulahutus omandab juriidilise jõu ja perekonnaseisuametis enam eraldi abielulahutusakti ei koostata. Seni täitsid lahutuslehti ainult perekonnaseisuametid ja täidavad neid ka edasi nende lahutuste kohta, mis vormistatakse pere-

konnaseisuametis. Regionaalset segadust tekitab asjaolu, et kohtuorganite struktuur erineb perekonnaseisuametite piirkondlikust struktuurist.

1994. aasta lahutustele on lisatud ka osa kohtus varem lahutatud, kuid alles 1994. aastal perekonnaseisuametis vormistatud lahutused. Seega annavad 1994. aasta lahutustest 8% aastail 1960–1984 ning veel 19% aastail 1985–1992 lahutanud inimesed (Eesti, Läti ..., 1996).

Abielude registreerimine on jätkuvalt vähenenud, eriti esmakordselt abiellujatel. Mõnevõrra on tõusnud esmasabiellujate vanus (tabel 21). Siiski on iga kolmas abielluja endiselt vanuses 20–24 aastat. Ligi 64% paaridest, kes abiellusid 1994. aastal, oli varem pikemalt koos elanud (Eesti, Läti..., 1996), kuid järjest rohkem loobutakse üldse liidu ametlikust kinnitamisest. Ligi 40% lastest sünnib väljaspool registreeritud abielu, mis viitab vabaabielude laialdasele levikule. Euroopas on see näitaja Eestist kõrgem vaid Põhjamaades: Islandis, Rootsis, Norras, Taanis.

Tabel 21. Esmasabiellujate keskmine vanus. *Average age at first marriage.*

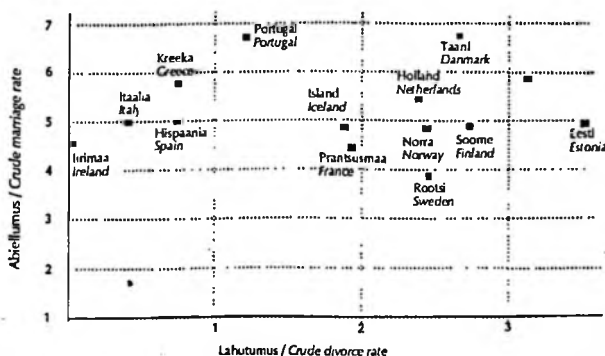
Aasta/ Year	Keskmine vanus esimesel abiellumisel/ Mean age at first marriage	
	mehed/men	naised/women
1959	27,3	25,0
1960	26,9	25,0
1961	26,6	24,8
1962	26,5	24,7
1963	26,4	24,6
1964	26,2	24,5
1965	26,2	24,4
1966	26,1	24,4
1967	26,0	24,3
1968	25,7	24,0
1969	25,5	23,8
1970	25,3	23,7
1971	25,2	23,6
1972	25,2	23,3
1973	25,0	23,2
1974	24,9	23,1
1975	24,9	23,2
1976	24,8	22,9
1977	24,7	22,9
1978	24,6	22,8
1979	24,6	22,8

Tabel 21 (järg)

Aasta/ Year	Keskmine vanus esimesel abiellumisel/ <i>Mean age at first marriage</i>	
	mehed/men	naised/women
1980	24,4	22,7
1981	24,9	22,9
1982	25,0	23,0
1983	25,1	23,0
1984	25,0	23,0
1985	24,6	22,8
1986	24,7	22,8
1987	24,7	22,8
1988	25,2	22,8
1989	24,6	22,5
1990	24,6	22,5
1991	24,5	22,5
1992	24,5	22,6
1993	25,5	23,4
1994	25,8	23,7

1959–1991: Vikat, 1994; 1992–1994: Eesti, Läti..., 1996.

Ka lahutuste arv elaniku kohta on Eestis kõrgemaid Euroopas (joonis 36). Kõige kriitilisem on lahkumineku suhtes liidu kolmas aasta. Ka ühiste väikelaste puudumine teeb abielupooltele lahkumineku kergemaks. 1993. aastal lahutatud abieludest 39%-l ja 1994. aastal 41%-l polnud ühiseid alaealisi lapsi.

Joonis 36. Abielude ja lahutuste arv 1000 inimese kohta mõnedes Euroopa maades 1994. *Marriages and divorces per 1000 inhabitants in some European countries 1994.* (1994 Eurostat.)

Suremus

Surm tuleb registreerida kolme päeva jooksul pärast surmatunnistuse väljastamist.

Alates 1994. aastast kasutatakse ka Eestis rahvusvahelist surmapõhjuste klassifikatsiooni.

Eestis kuni 1992. aastani kasutusel olnud elussünni määratlus erines Maailma Tervishoiuorganisatsiooni soovitatust. Elussünniks ei arvatud sünnijuhte, mille puhul ema raseduse kestus ei ületanud 28 nädalat, vastsündinu sünnikaal oli alla 1000 grammi või pikkus ei ületanud 35 cm ja vastsündinu suri esimesel elunädalal. Alates 1992. aastast loetakse elussünniks sünnijuhtu, mille korral ema raseduse kestus on vähemalt 22 rasedusnädalat, vastsündinu kaalub vähemalt 500 grammi ja tal on vähemalt üks elutunnustest: iseseisev hingamine, südametegevus või lihastegevus.

Eestis annavad kolm levinumat surmapõhjuste gruppi kokku ligi 87% kõikidest surmajuhtudest:

- 1) vereringeelundite haigused (58%);
- 2) pahaloomulised kasvaja (16%);
- 3) õnnetusjuhtumid, mürgitused ja traumad (13%).

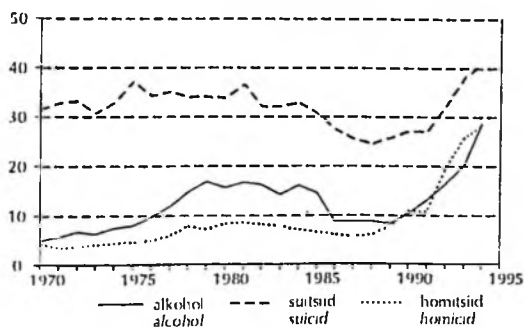
Tabel 22 annab ülevaate meeste ja naiste suremuse erinevustest.

Tabel 22. Surmapõhjused 100 000 inimese kohta sooti 1990–1994. *Death reasons by gender by 100 000 1990–1994.*

Põhjus/Reason	Mehed/Men			Naised/Women		
	0–14	15–64	>64	0–14	15–64	>64
Kasvaja/Neoplasms	6,6	194,8	1448,2	5,8	119,5	675,9
Vereringeh. / Circulatory syst.	1,9	368,7	5529,8	1,9	135	4669,8
Õnnetused/Injury	48,2	341,8	316,6	24,4	71,7	141,7
Transpordivah. / Motor vehicle	10,7	63,1	52,9	5,7	13,5	20,8
Uppumine / Drowning	13,1	24	21,9	5,1	2,5	6,6
Enesetapp/Suicide	2,5	68,5	82,2	0,9	15,2	28,2
Tapmine/Homicide	1,5	44,6	16,1	2,1	8,1	9,0

RST 2/95.

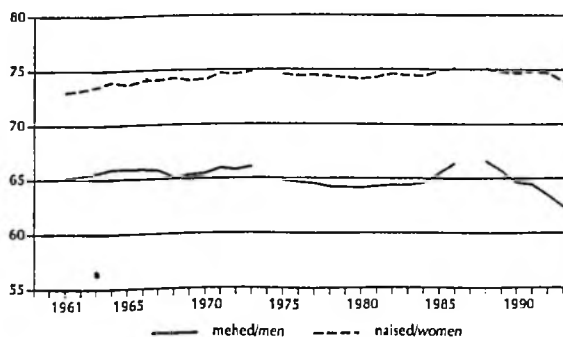
Üldist suremust on suurendanud välispõhjustest tingitud surmade arvu järsk suurenemine pärast 1986.–1989. aasta langust (joonis 37). Vahepealset välispõhjustest tingitud surmade arvu vähenemist on enamasti seostatud Nõukogude Liidu 1985. aastal alustatud alkoholismivastase võitluse kampaaniaga. 1994. aasta õnnetusjuhtumite arvu, eriti 20–39-aastaste naiste osas, suurendas 7% võrra ka parvlaeva “Estonia” traagiline hukk (Eesti, Läti ..., 1996).

Joonis 37. Välispõhjustest tingitud suremus 1970–1995. *Some reasons of external death 1970–1995.* (RST 3/1995.)

Pärast 1990. aastat on suurenenud ka **imikusuremus**. Peamiselt on see tingitud **üleminekust rahvusvahelisele elussünni definitsioonile**, mis tõstis imikusuremuskordajat ligi 1/10 võrra. Alla 1000-grammiseid ja enne 28. rasedusnädalat elusalt sündinud lapsi oli 1992. aastal 41, 1993. aastal 27 ja 1994. aastal 29, neist suri esimesel elunädalal vastavalt 35, 26 ja 20 last.

Eelkõige eksogeensete surmapõhjuste kasv on põhjustanud **keskmise oodatava eluea järsu languse** viimastel aastatel, eriti meestel. Võrreldes teiste riikidega on Eesti meeste eluiga Vene Föderatsiooni kõrval Euroopa madalaimaid (tabel 23). Vanuserühmiti on kõige enam langenud noorte ja keskealiste meeste ning vanemate naiste eluiga (vt. Tepp, 1995b). Suurenenud on meeste ja naiste keskmise eluea vahe.

Joonis 38. Oodatav eluiga sünnil 1959–1993. *Life expectancy at birth 1959–1993.* (RST 2/1995.)

Tabel 23. Oodatav eluiga sünnil. *Expectation of life at birth.*

Riik/Country	Aasta/Year	Mehed/Males	Naised/Females
Eesti/Estonia	1992	63,5	74,7
Hispaania/Spain	1990/91	73,4	80,5
Island/Iceland	1991/92	75,7	80,9
Leedu/Lithuania	1992	64,9	76,0
Itaalia/Italy	1991	73,5	80,2
Portugal	1992/93	70,8	78,1
Prantsusmaa/France	1992	72,9	81,1
Rootsi/Sweden	1993	75,5	80,8
Soome/Finland	1992	71,7	79,4
Suurbritannia/Great Britain	1992	73,6	79,0
Venemaa/Russia	1991	63,5	74,3
Austraalia/Australia	1991	74,3	80,3
Jaapan/Japan	1991	76,1	82,1
Türgi/Turkey	1991	64,3	69,5

Tepp, 1995b.

Linnastumine

Alates 1990. aastast arvestatakse isik Eestis endisest elukohast lahkunuks sellest momendist, kui ta on end uude elukohta sisse kirjutanud. Seetõttu on arvestuse aluseks ainult elukohta sisseregistreerimisel esitatud andmed. Varasematel aastatel ei kogutud maakonna piires andmeid ühest valdast (külanõukogust) teise elama asunute kohta. Alates 1992. aastast sisaldab andmebaas ka seda informatsiooni.

Hulk üheaegselt toimunud muudatusi andmete registreerimises on muutnud rändearvestuse üsna väheusaldusväärseks. Inimeste elukohajärgse arvestuse seaduse puudumine on viinud selleni, et paljud, kes on lahkunud kodust töö, õpingute või uue elukoha otsingul, ei registreeri end enam sisse ja jäävad Eesti siserände arvestusest välja. Kuna alates Eesti passide väljaandmisest 1991. aastal hakati märkima ainult alalist elukohta, jäi enamik õppeajaks ajutiselt elukohta vahetavaid õpilasi rändeandmetest välja (RST 1/95). Tegelikult leiavad sellised liikumised osaliselt küll statistikas kajastamist, kuid puudub kohustus neid fikseerida.

Ajavahemikus 1989–1995 vähenes nii linnarahvastiku absoluutarv kui ka osatähtsus ning jõudis 1995. aastaks 70%-ni kogu rahvastikust. Kahanemine sai alguse 1992. aastal. Üheks linnarahvastiku vähenemise põhjuseks oli kahtlemata muulaste arvukas lahkumine. Ametliku statistika järgi on alates 1980. aastatest langenud kiiresti ka linnadesse saabunute arv, samuti on vähenenud elukohavahetus linnade vahel.

Üldise rändeintensiivsuse languse taustal paistab silma maa-asulatesse sissekirjutante arvu hüppeline tõus (+2000) 1992. aastal paralleelselt linnast väljakirjutuste arvu hüppelise suurenemisega (vt. Eesti rahvastik 1993 II, ESA). Tegemist pole siiski maaelu populaarsuse tõusuga, vaid enamasti kallite kommunaalteenuste eest maksimisest hoidumiseks linnas fiktiivsete sissekirjutuste vormistamisega maal. Sotsioloogiliste uuringute ning statistiliste andmebaaside võrdluse põhjal võib oletada, et juriidilise ja tegeliku elukoha erinevus on sõltuvalt piirkonnast 10–30%.

Tabel 24. Maa- ja linnarahvastiku loomulik liikumine. *Natural increase of urban and rural population.*

	Elussünnid <i>Births</i>	Surmad <i>Deaths</i>	Loomulik iive <i>Natural increase</i>	Välisrände saldo <i>External migrat.</i>	Rahvaarv 1.01 <i>Population 1.01</i>
Linnarahvastik/Urban					
1989	16 520	11 781	4 739	220	1 118,8
1990	15 003	12 609	2 394	-3 264	1 123,3
1991	12 658	12 852	-194	-6 470	1 121,0
1992	11 472	13 014	-1 542	-29 456	1 112,9
1993	9 557	13 952	-4 395	-12 062	1 077,5
1994	8 847	14 514	-5 667	-6 870	1 058,8
1995	8 650	13 524	-4 874	-7 096	1 044,1
1996					1 020,6
Maarahvastik/Rural					
1989	7 772	6 749	1 023	-59	446,8
1990	7 305	6 921	384	-757	448,3
1991	6 662	6 853	-191	-1 564	449,4
1992	6 476	6 854	-378	-4 371	449,3
1993	5 580	7 090	-1 510	-1 717	449,1
1994	5 276	7 383	-2 107	-800	448,1
1995	4 866	7 142	-2 276	-1 074	447,5
1996					446,7

Alates 1990. aastast on muutunud linnade arv. Kuna Eesti Vabariigi põhiseadus ei näe ette alevi staatust, pidid asulad 1993. aastal valima kas linna või valla staatuse vahel. Valla staatusesse viidi 11 alevit: Aegviidu, Järvakandi, Kohila, Kohtla-Nõmme, Lavassaare, Märjamaa, Pärnu-Jaagupi, Tamsalu, Tootsi, Võsu, Vändra. Valla staatuse saanud omavalitsustele jäeti esialgu siiski õigus kasutada oma asjaajamises nimetust ja sümbolit *alev*. Arvestuse järjepidevuse huvides

on jätkatud statistika avaldamist siiski senise jaotuse alusel, et kindlustada andmete sisuline võrreldavus.

Valitsuse määrusega 3. aprillist 1995. a. kinnitati Eesti territooriumi haldusüksusteks 45 linna ja 209 valda. Täpsema ülevaate 1990.–1995. aastal toimunud administratiivsetest muutustest annab lisa 5.

Lisa 1. Eesti rahvastiku statistika 1919–1995. *Population statistics 1919–1995.*

Aasta <i>Year</i>	Alaline rahvaarv 1.01 <i>Population</i>	Loomulik iive <i>Natural inc.</i>	Elus- sünde <i>Live births</i>	Eestlaste % sündidest ema rah- vuse järgi % of <i>Estonians from births according to nationality of mother</i>	Väljaspool registreeritud abielu sündi- nud lapsed <i>Born out of wedlock</i>	Lahutuste % sõlmitud abieludest <i>Divorces %</i>	Abielusid 1000 in. kohta <i>Marriages (1951– 1955: Laas, 1978)</i>
1919	1069344	–10344	18456				
1920	1059000	–1738	19625				
1921	1076543	4924	22067			5,9	9,9
1922	1097733	3854	22255		7,4	5	8,8
1923	1107130	5717	22347		7,4	5,6	8,6
1924	1114498	4523	21441		7,2	7,2	7,9
1925	1116730	3765	20445		7,2	7,2	7,3
1926	1117270	1930	19977		8,3	6,4	7,7
1927	1116343	349	19705	85,1	8,1	6,4	7,8
1928	1114941	2279	20064	85,1	8,2	7,4	7,9
1929	1116553	–1068	19110	85,5	8,3	7,8	7,7
1930	1114748	2861	19471	86,9	9	8,1	8
1931	1117445	1432	19509	87	9,6	9,1	7,9
1932	1119339	3101	19742	86,9	10,3	9,1	7,9
1933	1123734	1736	18208	86,9	10,5	10,2	7,5
1934	1124757	1452	17305	86,9	9,5	10,8	7,9
1935	1127928	1027	17891	86,5	9,4		8,2
1936	1129804	628	18222		9,3		8,7
1937	1130143	1576	18190		8,9		8,5
1938	1131161	1957	18453		8,4		8,4
1939	1133917	1374	18475				8,6
1940	1122075	–617	18407				9,6
1941		–4137					6,4
1942			19485				
1943							
1944							
1945	809000	–5738	14968		20,3		
1946		–561	19408		21,8		
1947	975000	1224	22721		21,7	7,7	11,7
1948	1023000	4228	21777		21,5	6,7	11,9
1949	1029000	5040	21770		22,9	4,9	10,5
1950	1013000	4462	20279		22,5	6,4	10,3
1951		5376	20730		20,7	7,6	9
1952		5294	21111		18,8	10,0	8,4
1953		5726	20146		18,1	8,0	8,5
1954		6928	20909		18,6	10,0	9,6
1955		7148	20786		17,1	12,0	10,3
1956		6877	19660		15,6	12,9	10,6

Lisa 1 (järg)

Aasta Year	Alaline rahvaarv 1.01 Population	Loomulik iive Natural inc.	Elus- sünde Live births	Eestlaste % sündidest ema rah- vuse järgi % of Estonians from births according to nationality of mother	Väljaspool registreeritud abielu sündi- nud lapsed Born out of wedlock	Lahutuste % sõlmitud abieludest Divorces % of marriage	Abielusid 1000 in. kohta Marriages (1951- 1955: Laas, 1978)
1957		6483	19509		14,7	16,2	11,1
1958		6627	19598	65,8	14,6	20,0	10,6
1959	1196591	6808	19938	66,3	14,6	19,9	10,1
1960	1209112	7449	20187	66,9	13,7	20,9	10
1961	1222234	7194	20230	66,5	14,2	21,1	9,8
1962	1236349	6464	19959	66,7	12,9	22,9	8,9
1963	1249783	6028	19279	67,7	14,8	25,3	8,7
1964	1267058	6875	19629	67,3	14,3	29,0	8,5
1965	1284774	5389	18909	66,9	14,8	28,0	8,2
1966	1297274	4829	18629	68,1	14,7	36,8	8,7
1967	1308737	4972	18671	68,5	14,8	36,2	8,8
1968	1319374	5503	19728	70	14,2	35,1	9
1969	1334324	5651	20781	68,5	14,1	36,1	9,2
1970	1351640	6366	21552	66,9	14,1	35,4	9,1
1971	1368511	7080	22118	65,6	14,2	34,8	9,1
1972	1385399	6327	21757	64,3	15,2	39,3	8,5
1973	1399637	5666	21239	63,8	15,5	37,3	8,7
1974	1412265	6068	21461	63,8	15,5	38,6	8,7
1975	1424073	4788	21360	63,2	15,7	38,9	8,7
1976	1434630	4450	21801	62,7	16,2	42,3	8,6
1977	1444522	4883	21977	62,4	16,5	45,0	8,7
1978	1455900	4030	21842	61,7	17	44,7	8,6
1979	1464476	3817	21879	61,5	16,9	46,7	8,7
1980	1472190	4005	22204	60,9	18,3	47,3	8,8
1981	1482247	4588	22937	60	18,2	47,1	8,7
1982	1493085	5235	23128	59,9	19	48,1	8,3
1983	1503743	5965	24155	58,1	19,5	48,9	8,6
1984	1513747	5150	24234	58,2	20,4	49,4	8,3
1985	1523486	4287	23630	58,7	20,7	47,1	8,5
1986	1534076	6120	24106	58,6	21,9	46,4	8,5
1987	1546304	6807	25086	59	22,1	45,6	8,7
1988	1558137	6509	25060	60,7	23,1	45,7	8,3
1989	1565662	5762	24292	64,6	25,2	46,8	8,1
1990	1571648	2778	22308	66	27,1	49,1	7,5
1991	1570451	-385	19320	68,4	31,1	55,8	6,6
1992	1562216	-2109	18233	70,5	34	74,9	5,7
1993	1526531	-6097	15170	73,3	38,3	74,3	5,1
1994	1506927	-7972	14178	72,8	40,9	75,9	4,9
1995	1491583	-7276	13519	80,3	43,1	106,4	4,7
1996	1476301	-5963	13125			99,8	3,7

Lisa 2. Eesti rahvastiku statistika 1919–1995. *Population statistics 1919–1995.*

Aasta Year	CBR RST 4/94	Imikusurm Infant mortality	Rändesaldo Net migration	Immig- ratsioon Immigration	Emigratsioon Emigration	Abortide arv Abortions
1919	17,3	–				
1920	18,4	–	19281	19476	195	
1921	20,3	–	16266	46554	30288	
1922	20,2	141	5543	35879	30336	
1923	20,1	104	1651	39719	38068	
1924	19,2	100	–404	35330	35734	
1925	18,3	96	–3225	35994	39219	
1926	17,9	103	–2857	127405	130262	
1927	17,7	116	–1751	192690	194441	
1928	18	104	–667	246551	247218	
1929	17,1		–738	260640	261378	
1930	17,4	101,1	–162	251182	251344	
1931	17,4	102,9	462	237813	237351	
1932	17,6	97,4	1294	202375	201081	
1933	16,2	90,2	–701	194818	195519	
1934	15,4	75,4	110	195683	195573	
1935	15,9	88,8	849	173656	192320	
1936	16,1	90,8	–289	193196	173947	
1937	16,1	90,6	–559	164439	164997	
1938	16,3		799	173320	172521	
1939	16,3		–16630	168616	181968	
1946	19,9	110,3	32741	47964	15223	
1947	22,2	134,1	29144	48021	18877	
1948	21,1	87,2	12348	34302	21954	
1949		85,5	9834	31625	21791	
1950		82,3	11251	36784	22966	
1951		79,6	11251	40398	26949	7823
1952		67	6921	38017	23700	8872
1953		52,8	6970	39740	26960	
1954		50,9	11251	36834	26045	
1955		52,5	11251	31529	28798	
1956		41,4	11161	40471	29310	25156
1957		40,6	5665	32378	26713	29809
1958	16,4	40,5	6882	38744	21862	32871
1959	16,5	32,3	5303	24409	19101	33255
1960	16,5	31,6	1491	23367	21876	35915
1961	16,4	28,3	8125	22632	14507	
1962	15,9	25,3	7424	22287	14863	
1963	15,2	26,1	8154	21729	13575	40166
1964	15,3	25,7	9006	22345	13339	42356
1965	14,6	20,3	7726	22275	14549	40059
1966	14,2	20,1	6400	23112	16712	40767
1967	14,2	19,4	3642	21903	18261	
1968	14,8	18,4	9464	28011	18547	
1969	15,4	17	11618	31936	20318	

Lisa 2 (järg)

Aasta Year	CBR RST 4/94	Imikuserm Infant mortality	Rändesaldo Net migration	Immig- ratsioon Immigration	Emigratsioon Emigration	Abortide arv Abortions
1970	15,85	17,9	11369	30929	19560	40663
1971	16,06	17,7	9909	29283	19374	42256
1972	15,62	15,9	7275	25541	18266	42309
1973	15,11	15,9	7207	26434	19227	41381
1974	15,13	17,7	3575	25003	21428	39902
1975	14,94	18,2	3794	24128	20334	38929
1976	15,14	17,7	4457	23772	19315	38341
1977	15,15	17,6	6858	24500	17642	38145
1978	14,96	16,6	5762	23033	17270	36865
1979	14,9	18,4	4899	22088	17189	36129
1980	15,03	17,2	6422	20869	14447	35497
1981	15,42	17,1	6585	20575	13990	35052
1982	15,43	17,3	5680	19712	14032	36272
1983	16,01	16,4	4613	18177	13564	34250
1984	15,96	13,7	4748	17502	12754	33747
1985	15,46	14,1	6510	19129	12617	35652
1986	15,65	16	6112	18461	12349	35749
1987	16,16	16,2	4283	16874	12591	34713
1988	16,04	12,5	965	14168	13203	30702
1989	15,49	14,8	171	12497	12326	28216
1990	14,2	12,3	-4021	8381	12402	29410
1991	12,33	13,1	-8034	5203	13237	29406
1992	11,66	15,76	-33827	3548	37375	28403
1993	10	15,75	-13779	2390	16169	25587
1994	9,46	14,46	-7670	1590	9260	22450
1995	9,14	14,82	-8170	1616	9786	-

Lisa 3. Sündimus ja suremus. *CBR and CDR*.

Aasta <i>Year</i>	Sündimuskordaja (promillides) <i>CBR</i>	Suremuskordaja (promillides) <i>CDR</i>
1690–1694	40	27
1715–1719	50	
1720–1729	37	
1750–1759	44	24
1780–1789	37	34
1790–1799	42	31
Põhja-Eesti		
1801–1810	38,6	31,3
1811–1820	37,2	28,0
1821–1830	38,1	25,8
1831–1840	35,2	27,8
1841–1850	32,3	28,3
1861–1865	39,1	25,3
1866–1870	31,8	32,5
1886–1890	29,4	21
1896–1900	29,2	19,1
1901–1905	28,5	19,0
1906–1910	26,2	18,6
	28,0	19,1
1901–1908		
1910–1914	25,0	18,6
1915–1919	19,3	25,1
Eesti		
1920–1924	19,6	16,5
1925–1929	17,8	16,5
1930–1934	16,8	14,9
1935–1939	16,1	15,0
1945	17,5	24,2
1947–1949	22,0	18,6
1950–1954	18,3	13,4
1955–1959	16,9	11,1
1960–1964	16,0	10,5
1965–1969	14,8	10,7
1970–1974	15,6	11,1
1975–1979	15,1	12,0
1980–1984	15,7	12,3
1985–1989	15,9	12,0
1990–1994	11,5	15,6

Palli, 1990; Tiit, 1993, ESA.

Lisa 4. Eeldatav eluiga sünnil. *Life expectancy at birth.*

Aasta <i>Year</i>	Mehed <i>Men</i>	Naised <i>Women</i>
1958–1959	64,34	71,59
1961–1962	65,20	73,04
1962–1963	65,31	73,25
1963–1964	65,59	73,51
1964–1965	65,88	73,95
1965–1966	65,91	73,63
1966–1967	65,92	74,01
1967–1968	65,77	74,05
1968–1969	65,19	74,30
1969–1970	65,38	74,02
1970–1971	65,50	74,14
1971–1972	65,94	74,71
1972–1973	65,82	74,64
1973–1974	66,07	74,82
1975–1976	64,83	74,57
1976–1977	64,68	74,41
1977–1978	64,58	74,50
1978–1979	64,26	74,39
1979–1980	64,17	74,24
1980–1981	64,14	74,11
1981–1982	64,29	74,27
1982–1983	64,40	74,60
1983–1984	64,41	74,41
1984–1985	64,61	74,39
1985–1986	65,47	74,85
1986–1987	66,37	75,11
1988	66,59	75,03
1989	65,71	74,74
1990	64,60	74,64
1991	64,43	74,80
1992	63,48	74,69
1993	62,41	73,84

Kuni 1993: Tepp, 1995b.

Lisa 5. Administratiivsed muutused 1990–1994. *Administrative changes 1990–1994.*

* Jõhvi ja Kohtla-Nõmme rahvaarvu on võimalik saada vaid arvestuslikult, eeldades, et see on muutunud proportsionaalselt Kohtla-Järve rahvaarvuga.

Kohtla-Järve linnast eraldus 9. oktoobril 1990 iseseisva haldusüksusena Kohtla-Nõmme ja 27. augustil Jõhvi. 1993. aastal liideti Viivikonna alev Kohtla-Järve linnaga.

* 1994 on Paldiski Keila linnaosa (statistikas tuuakse tavaliselt eraldi välja).

Rahvaarv on ebamäärane, kuna aastatest 1989–1993 on andmed sisse- ja väljakirjutuste kohta. 1994. aastal Paldiski elanikud registreeriti. Jooksva arvestuse andmetel saadi elanike arvuks 7306, registreerimise järgi ligi 1700 vähem.

* Harju maakonnas on elanike hulka loetud ka vangid.

* Administratiivsed muutused valdades:

1993 Kernu vald eraldus Nissi vallast
Kiili vald eraldus Saku vallast
Saksi vald eraldus Kadrina vallast
Kaiu vald eraldus Juuru vallast
Torgu vald eraldus Salme vallast

Kirjandus

- Ahelik**, 1963. Arstiabist ja sotsiaalkindlustusest kodanlikus Eestis, Tallinn.
- Ainsaar, M.**, 1990 Maa-linn ränne Eestis. Diplomitöö. Tartu Ülikool, geograafia instituut. Tartu, 90 lk.
- Ainsaar, M.**, 1995a. Migration of Estonians and non-Estonians in Estonia. In: Dahl, O. (ed.). Intercultural communication and contact. Selected papers presented at the Nordic Symposium in Stavanger 24.–26. Nov. 1994. Stavanger, Misjonshogskolens Forlag, p. 206–215.
- Ainsaar, M.**, 1995b. Ethnic relations in Estonia: past, present and future development. In: Tammaru, T., Kandla, K. and Palang, H. (eds.). Proceedings of the VI European Geography Association (EGEA) Congress, Oct. 09.–14. 1994, EGEA-Estonia. Tartu. 8–19.
- Anderson, B. A., Katus, K., Puur, A. ja Silver, B. D.**, 1994. The Validity of Survey Responses on Abortion: Evidence from Estonia. *Demography* 31, p. 115–132.
- Eesti arvudes. 1934. aasta rahvaloenduse mälestuseks. Tallinn, Riigi Statistika Keskbüroo, 1934, 79 lk.
- Eesti, Läti, Leedu demograafia kogumik, 1995. Tallinn: ESA.
- Eesti rahvastik 1993, I, II. Tallinn: ESA.
- Statistika aastaraamat 1995. ESA
- Kala, K.**, 1992. Eesti rahvuslikust koosseisust pärast Teist maailmasõda. *Akadeemia*, 4 (3), lk. 1896–1915.
- Kalling, K.**, 1995. Paleoantropoloogilised andmed Tartu Jaani kiriku kalmistu 13.–14. sajandi matuste kohta. Rmt.: Valk, H. (toim.). Tartu arheoloogiast ja vanemast ehitusloost. Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti toimetised, 8. Tartu, lk. 47–58.
- Karjahärm, T.**, 1992. Eesti sajanivahetusest kuni Esimese maailmasõja alguseni. Rmt.: Õispuu, S. (koost.). Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani. Tallinn: Koolibri, lk. 41–67.
- Katus, K.**, 1990. Demographic Trends in Estonia throughout the Centuries. Yearbook of Population Research in Finland. XXVIII. The Population Research Institute. Helsinki, p. 50–66.
- Katus, K.**, 1992. Demograafiline ülevaade. Rmt.: Õispuu, S. (koost.). Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani. Tallinn: Koolibri, lk. 317–330.
- Katus, K.**, 1994. Sündimus ja selle piirkondlikud erisused Eestis demograafilise ülemineku jooksul. *Akadeemia*, 1 (58), lk. 134–149 ja 2 (59), lk. 365–385.

- Katus, K. ja Puur, A., 1989.** Statistilised andmed Eesti rände kohta. Rmt.: Katus, K. (toim.). Lähenedes rände reguleerimisel. Konverentsi kogumik, Tallinn: EKDK, lk. 164–187 (vene k.).
- Katus, K. ja Puur, A., 1991.** Eesti rahvastiku suremusest elutabeli analüüsi põhjal. Akadeemia, 3 (12), lk. 2516–2549.
- Katus, K. ja Puur, A., 1994.** Rahvastiku elutabelid. Maakonnad 1986–1991. Rahvastiku uuringud. Seeria C. nr. 4. EKDK.
- Katus, K., Puur, A. ja Sakkeus, L., 1995.** Eesti pere- ja sündimusuuring. Standardtabelid. Tallinn: EKDK.
- Kaufmann, V., 1967.** Rahvastiku dünaamika ja seda mõjutanud seaduspärasused Eestis XX saj. esimesel poolel (1897–1959). Dissertatsioon. Tallinn.
- Kleitsmann, 1927.** Statistilisi andmeid abordi kohta Eestis. Eesti Arst, 3, lk. 128–133.
- Kornet, E., 1972.** Raseduse katkestamise motiividest. Perekonnaprobleemid. A. Blumfelt (toim.). Tartu Riiklik Ülikool.
- Kuddo, A., 1988.** Rahvastikupoliitika põhisuunad maal. Rmt.: Raig, I. (toim.). Maaelu. Tallinn: Valgus, lk. 60–67.
- Kuddo, A., 1993.** Rahvastik. Rmt.: Noor, S. (koost.) Eesti A&O. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk. 93–107.
- Kuddo, A., 1995.** Eesti rahvastik. Rmt.: Arrak, E., Eamets, R., Kuddo, A. jt. Majanduse algkursus. Tartu: OÜ Eric, lk. 19–32.
- Kümmel, T., 1986.** Proportsioonid Eesti linnade arengus (biproportsionaalsed indeksid). Rmt.: Hallermaa, H. (toim.). Geograafia rakendusprobleeme Eesti NSV-s. Eesti II noorte geograafide suvekooli teesid. Tallinn: EGS, lk. 123–128.
- Laas, K., 1978.** Rahvastikuprotsessidest Eestis. Tallinn, 61 lk.
- Laas, K., 1987.** Rahvastiku ränded Eestis. Rmt.: Erlich, R. (toim.). Sotsiaalse ja majandusliku arengu probleeme Eestis. Eesti Geograafia Seltsi Aastaraamat, 22. Tallinn: Valgus, lk. 81–97.
- Laas, K., 1992.** Eesti linnastumine. Akadeemia, 4 (9), lk. 1896–1915.
- Laas, K., 1992.** Nõukogude võimu esimene aasta. Põllumajandus. Rmt.: Õispuu, S. (koost.). Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani. Tallinn: Koolibri, lk. 213–218.
- Lang, V. ja Ligi, P., 1991.** Muistsed kalmed ajaloolise demograafia allikana. Muinasaja Teadus, 1. Tallinn: Agu, lk. 216–238.
- Ligi, H., 1976.** Suur Nälg. Rmt.: Siilivask, K. (toim.). Eesti NSV ajalugu, 1. osa. Tallinn, lk. 129–130.
- Marksoo, A., 1988a.** On the development concept of small towns in the Estonian SSR. In: Punning, J-M. (ed.). Estonia. Geographical Researches. Tallinn: EGS, p. 110–126.
- Marksoo, A., 1988b.** Rände suunamisest. Rmt.: Raig, I. (toim.) Maaelu. Tallinn: Valgus, lk. 68–76.

- Mereste, U. ja Root, A.,** 1988. Rahvastik loenduspeeglis. Tallinn: Eesti Raamat, 300 lk.
- Monnier, A. ja Ruchtarikova, J.,** 1991. Comment l'Europe s'est divisée entre l'Est et l'Oest. Population, 6. European Population Conference proceedings, 1993. Volume 1.
- Nobile, A.,** 1994. The demographic and socio-economic context of child-bearing. EU Directorate of Social and Economic Affairs.
- Nõges, M.,** 1925. Rahvamuutused Viljandi maakonnas 1801–1923. Demograafiline töö. Viljandi. Dissertatsioon TÜ Raamatukogus.
- Nõmm, T.,** 1992. Eesti Teises maailmasõjas. Rmt.: Õispuu, S. (koost.). Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani. Tallinn: Koolibri, lk. 219–235.
- Palamets, H.,** 1976. Liivi sõda. Rmt.: Siilivask, K. (toim.). Eesti NSV ajalugu, 1. osa. Tallinn, lk. 80–102.
- Palli, H.,** 1967. Kuis Raudpea läks. Tallinn: Eesti raamat, 126 lk.
- Palli, H.,** 1973a. Ajaloolise demograafia probleeme Eestis. Tallinn, 108 lk.
- Palli, H.,** 1973b. Rahvastik ja ajalugu. Tallinn, 189 lk.
- Palli, H.,** 1990. The population of Estonia in the 17th century: sources, results and problems. In: Estonian—Finnish Demographical Conference, Tallinn, February 6–8, 1990.
- Palli, H.,** 1996. Eesti rahvastiku ajalugu aastani 1712. Academia, 6, 103 lk.
- Piirimäe, H.,** 1976. Linnad, kaubandus, käsitöö. Rmt.: Siilivask, K. (toim.). Eesti NSV ajalugu, 1. osa. Tallinn, lk. 131–139.
- Pullat, R.,** 1972. Eesti linnad ja linlased. Tallinn: Eesti Raamat, 119 lk.
- Pullat, R.,** 1978. Linnad kodanlikus Eestis. Tallinn, 229 lk.
- Pullat, R.,** 1992. Eesti linnarahvastik 18. sajandil. Tallinn, 229 lk.
- Rahvastikustatistika teatmik I/1995. Eesti Statistikaamet.
- Rahvastikustatistika teatmik II/1995. Eesti Statistikaamet.
- Reiman, H.,** 1926. Rahvaarvu kasv Eestis. Eesti Statistika, 55, lk. 6.
- Reiman, H.,** 1927. Rahvaliidumise üle piiri ja sisemaal 1925–1926. Eesti Statistika, 68 (7), lk. 384–389.
- Reiman, H.,** 1930. Sündimus, suremus, abiellumus ja rahvaarv 1929. Eesti Statistika, lk. 485–509.
- Reiman, H.,** 1936. Asustustihedus ja rahvaarvu muutumine Eestis. Eesti Statistika, 173 (4), lk. 169–176.
- Reiman, H.,** 1939. Rahvastik. Rmt.: Pullerits, A., Laaman, E., Linde, B., Soo, V. ja Tooms, A. (toim.). Eesti. 20 aastat iseseisvust. Tallinn: Konjunkturiinstituut, lk. 224–228.
- Remmelg, E.,** 1995. Rahvastiku vananemine Eestis ja pensionäride toimetulek sõltuvalt elukohast. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, geograafia instituut, Tartu, 70 lk.
- Rubin, M.,** 1992. Eesti maarahvastik aastail 1950–1965. Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused, 41, 4, lk. 239–259.

- Saarna, M.**, 1993. Eesti on abortide arvult esirinnas. *Rahva Hää*, 2. okt.
- Selirand, J.**, 1996a. Eesti muinasaeg. Rmt.: Selirand, J. ja Siilivask, K. Eesti maast ja rahvast. Tallinn: Olion, lk. 8–84.
- Selirand, J.**, 1996b. Killustunud Eestimaa ja Liivi orduriik. Rmt.: Selirand, J. ja Siilivask, K. Eesti maast ja rahvast. Tallinn: Olion, lk. 85–112.
- Selirand, J.**, 1996c. Liivimaa suurriikide sõjatallemaana. Rmt.: Selirand, J. ja Siilivask, K. Eesti maast ja rahvast. Tallinn: Olion, lk. 113–124.
- Selirand, J.**, 1996d. Eesti Rootsi riigi koosseisus. Rmt.: Selirand, J. ja Siilivask, K. Eesti maast ja rahvast. Tallinn: Olion, lk. 125–159.
- Siilivask, K.**, 1996a. Eesti Vene impeeriumi koosseisus 18. sajandil. Rmt.: Selirand, J. ja Siilivask, K. Eesti maast ja rahvast. Tallinn: Olion, lk. 160–164.
- Siilivask, K.**, 1996b. Feodaalkorra lagunemine ja uute majandussuhete sissetung (18. sajandi lõpp – 19. sajandi keskpaik). Rmt.: Selirand, J. ja Siilivask, K. Eesti maast ja rahvast. Tallinn: Olion, lk. 195–235.
- Siilivask, K.**, 1996c. Uue ühiskonna kujunemine ja rahvuslik ärkamine Eestis. Rmt.: Selirand, J. ja Siilivask, K. Eesti maast ja rahvast. Tallinn: Olion, lk. 236–296.
- Soomere, I.**, 1990. Väike Eesti seksiraamat. Tallinn: Kupid, 190 lk.
- Sündimus, suremus ja abiellumus 1924. Eesti statistika, 1926, 47.
- Talve, L.**, 1991. Repressioonide all kannatas pool Eesti elanikkonnast: “Memento” teabe- ja ajalootoimkond. *Rahva Hää*, 19.–23. okt.
- Tammekann, A.**, 1932. Eesti. Rmt.: Tammekann, A. ja Kant, E. (toim.). Maailma maad ja rahvad, III. Tartu: K/Ü. Loodus, lk. 2279–2326.
- Tepp, L.**, 1993. Eestlaste ja muulaste sünnitusviljakus. Eesti Statistika Kuukiri, 9 (21), lk. 14–18.
- Tepp, L.**, 1993b. Eestlaste võimalikust tegelikust arvust Eestimaal. Eesti Statistika Kuukiri, 11 (23), lk. 7–14.
- Tepp, L.**, 1994. Leibkonnad ja perekonnad Eestis rahvaloenduse andmetel. Eesti Statistika Kuukiri, 3 (27), lk. 20–35.
- Tepp, L.**, 1995. Sündimus Eestis ja mujal. Rahvastikustatistika teatmik 4/94, ESA, lk. 17–30.
- Tepp, L.**, 1995b. Eesti rahvastiku elutabelid (suremustabelid). RST 2/95, lk. 54–76.
- Tiit, E.-M.**, 1993. Eesti rahvastik ja selle probleemid. Akadeemia, 8 (53), lk. 1654–1679; 9 (54), lk. 1847–1866; 10 (55), lk. 2112–2132.
- Tomberg, A.**, 1930. Rahvaliiikumine üle piiri. Eesti Statistika, 99 (2), lk. 70–74.
- Tomberg, A.**, 1933. Linnade ja alevite rahvastik 1932. Eesti Statistika, 135 (2), lk. 110–113.
- Tomberg, A.**, 1935. Abielulahutused 1929–1933. Eesti Statistika, 162 (5), lk. 26–264.

- Tomberg, A.**, 1940. Abiellumine, sündimus, suremus ja rahvastiku iive 1938. Eesti Statistika, 218 (1)–223 (6), lk. 8–44.
- Tooms, A. ja Tammekann, A.**, 1933. Eesti rahvastik ja asustus. Rmt.: Kleis, R. (toim.). Eesti entsüklopeedia, II. Tartu: K/Ü. Loodus, vg. 552–560.
- Vahtre, S.**, 1973. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil (1782–1858). Tallinn, 298 lk.
- Vahtre, S.**, 1976a. Eesti võõra võimu all kuni 1343. aastani. Rmt.: Siilivask, K. (toim.). Eesti NSV ajalugu, 1. osa. Tallinn, lk. 51–60.
- Vahtre, S.**, 1976b. Linnad, käsitöö, kaubandus. Rmt.: Õispuu, S. (toim.). Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani. Tallinn: Koolibri, lk. 68–93.
- Vahtre, S. ja Piirimäe, H.**, 1983. Meie kaugem minevik. Tallinn: Valgus, 199 lk.
- Vikat, A.**, 1994. Family Formation in Estonia. Publications of the Finnish Demographic Society, 15. 169 p.
- Võime, L.**, 1992. Väljarändamine ja väliseestlased. Rmt.: Õispuu, S. (koost.). Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani. Tallinn: Koolibri, lk. 307–317.